

LIBRARY COPYRIGHT NOTICE

www.huc.edu/libraries

Regulated Warning

See Code of Federal Regulations, Title 37, Volume 1, Section 201.14:

The copyright law of the United States (title 17, United States Code) governs the making of photocopies or other reproductions of copyrighted material.

Under certain conditions specified in the law, libraries and archives are authorized to furnish a photocopy or other reproduction. One of these specific conditions is that the photocopy or reproduction is not to be “used for any purpose other than private study, scholarship, or research.” If a user makes a request for, or later uses, a photocopy or reproduction for purposes in excess of “fair use,” that user may be liable for copyright infringement.

This institution reserves the right to refuse to accept a copying order if, in its judgment, fulfillment of the order would involve violation of copyright law.

בר מצווה בקהילות הרפורמיות - חשיבה מחודשת ומחדשת

תזה רבנית מוגשת על ידי אמנון ריבק

מנחה: הרבה נעמה דפני-קלן

3	מבוא
4	למה עיצוב השירות
8	מבנה העבודה
10	בר מצווה במקורות
18	בר מצווה במקורות - סיכום
19	בר המצווה כמפגש של העברת ערכים
27	סיכום – מהעברת ערכים לתיקוף משותף
28	קולות מן השטח – מסע בר המצווה בעיני 'הלקוחות'
28	מכתב תודה – נעמה, אמא של אלון שערך בר מצווה באור חדש
28	ראיון קצר: עינב, אמא של גל שערך בר מצווה באור חדש
29	ראיון: איילת, אמא של יונתן שערך בר מצווה במעלות טבעון
32	מתוך מכתב שכתבה משפחה שבנם עלה לתורה בזמן הקורונה
32	קולם של הלקוחות – סיכום
33	קולות מן השטח – ראיונות עם עורכי טקסים
33	ראיון קצר עם הרבה דליה שחם, אור חדש בחיפה
34	ראיון עם הרבה גליה סדן, בית דניאל בתל אביב
36	ראיון עם הרב עודד מזור, קהילת כל הנשמה בירושלים
38	ראיון עם שמעון סמיט מבית דניאל בתל אביב
39	ראיון עם הרבה חן בן אור צפוני מקהילת רענן ברעננה
40	מפגש עם חברי צוות המצוות בקהילת מעלות טבעון
41	קולם של עורכי הטקסים – סיכום
41	'ומקרבן לתורה' – גבולות במפגש בין חזון למציאות
49	התמודדות מול שאלת הגבולות – סיכום
49	הצעות לשינוי מסע בר המצווה
49	סדנת עיצוב עם הרבה נעמה דפני קלן, 7.7.2021
52	רעיונות שפותחו בסדנה
58	הצעות לחידוש ממקורות אחרים – B'nei Mitzvah Revolution
60	מטריצת החשיפה – מתודה למיון ועריכת התכנים בקורס המצוות
61	סיכום
64	מקורות
66	נספח – תמונות מסדנת העיצוב

מבוא

התזה הרבנית שלי מבקשת להציע חשיבה מחודשת – ובתקווה, גם מחדשת – למסע בר המצווה ובעיקר לטקס העלייה לתורה ולקורס המוביל אליו, כפי שאלה מתקיימים ונחווים בקהילות הרפורמיות בישראל. לצד הלימוד והמחקר התיאורטי, בחרתי לרדת אל השטח, ולהביא הן את הבעיות והן את הצעות הפתרון תוך שאני משתמש בגישות ובחשיבה מדיסציפלינרית 'עיצוב השירות' - Service Design. התבוננות על מסע בר המצווה כשירות, וודאי אחד מהשירותים העיקריים שמציעות הקהילות שלנו לחברה שסביבן, ושימוש בדרכי חקירה וחשיבה שמציע 'מדע' עיצוב השירות, עשויים להציע תשובות חדשות לשאלות שרבים מאתנו – הרבות והרבנים ועורכי הטקסים וחברי הקהילות – מתמודדים איתן, וכן הצעות חדשות ומקוריות לשיפור ולדיקו הטקסים ודרך ההכנה אליהם, ועל ידי כך להביא תועלת לרבים.

לפני שנתחיל, פסקה אחת של הבהרה והתנצלות: אנא סלחו לי על שאני מבקש להשתמש במונח 'בר מצווה' בלי להכפיל, כשהכוונה היא גם לבנות. אני מבקש לא לסרב את הכתיבה בהתייחסות כפולה בכל פעם. כשאני כותב 'בר מצווה' אני מתכוון גם לבר וגם לבת. בדומה, כשאני כותב להם, אותם, רבים, טובים – אני מתכוון לגברים ולנשים יחד. רק בהתייחסויות הספציפיות לנשים אני אשתמש בסיומת נון-סופית או וו-תו, ובהתייחסות ספציפית לבת מצווה אכתוב כך.

מסע בר המצווה שאנחנו מציעים לבנים ולבנות בקהילות הרפורמיות הישראליות הוא אפוא נושא הניתוח של עבודתי. לא ייכלל בה ניסיון לפרק ולהרכיב מחדש את מסע בר המצווה שמציעות הקהילות היהודיות בחו"ל, אם כי בהחלט אשתמש בחומרים מחו"ל על בר מצווה, כמקור של ידע וגם כמקור של רעיונות. לא ייכלל בעבודה גם ניסיון לנתח את מסע הבר-מצווה שמציעות קהילות אחרות – קונסרבטיביות, חילוניות, אורתודוקסיות, חרדיות – אבל גם אלה יהיו מקור של השוואה, לימוד מהן וכך הלאה. בכל הזרמים האלה ניתן למצוא, אם בהווה ואם בעבר, קהילות עם אידיאולוגיה מאוד מובהקת אשר מוצאת את ביטוייה בטקס ההתבגרות הזה הנקרא בר מצווה. לא נכללת בעבודה זאת בחינה מחודשת של מודל 'חברות בקהילה' שיכול להשיק לבחינת מסע בר המצווה – למשל, האפשרות שקהילה תתנה את ההצטרפות למסע הזה לחברי קהילה בלבד, כמו שעושות רוב הקהילות בחו"ל – בחינה שאולי כדאי להידרש לה בעתיד.

בגשתי לעבודה זאת אני מביא עמי ידע וניסיון רלוונטיים בשני התחומים:

- מחד, ערכתי כבר מעל מאה ועשרים טקסי בר מצווה, בקהילות אור חדש, מעלות טבעון ואהל אברהם, אני מוביל את עיצוב הקורס/סדנה למשפחות ולנערים בקהילות מעלות טבעון, ואני גם ממונה ואמון על הפרסום והגדלת המודעות לשירות הזה שאנו מציעים, בדפי הפייסבוק ובאתרי האינטרנט שערכתי. ליוויתי עשרות רבות של משפחות לאורך המסע שלהן, מהמפגש הראשון ועד מכתבי התודה שלאחר הטקס, וכן שמעתי את הרצונות והמאווים (והתלונות) של חברי הקהילות בהקשר למסע הזה. הידע שלי הוא על כן טרי וחם מהשטח, ולצד זה יכולתי במהלך העבודה גם לנסות ולפעול בשטח על פי תובנות, גישות והצעות קונקרטריות שעלו בה וממנה.
- מאידך, במהלך עשרים ושש שנות עבודתי במעבדת המחקר של IBM בחיפה השתתפתי לא אחת בעיצוב מוצרים ושירותים, כפי שאפרט גם בהמשך, וכן למדתי ולמדתי את מתודת ה- Design

Thinking, שהיא חלק מאותו עולם של עיצוב השירות, וערכתי סדנאות אשר משתמשות בטכניקות השייכות למתודה זאת, על מנת להגדיר טוב יותר מוצרים ושירותים שפיתחנו. פרסמתי בעבר גם שני מאמרים^{1 2} וכן רשמתי פטנט³ בתחום הזה של עיצוב השירות, ואני חש שהרקע הזה מסייע לי לגשת מוכן יותר לתחום זה שהוא אולי חדש ואף זר-משהו לרובם עוסקים במלאכת הרבנות והמלמדים בקולג'.

למה עיצוב השירות

במרבית הספרים ואתרי אינטרנט המציעים ידע וקורסים – רובם עדיין באנגלית – בתחומים של Service Design (ראה (Stickdorn, 2018), Müller-Roterberg, 2018), (Udemy Inc., 2017)) מתואר עיצוב השירות כתהליך אותו מבצע צוות העיצוב בשותפות נציגים של בעלי העניין (ראו בהמשך). עיצוב השירות שואל את עצמו שאלות על חווית המשתמשים או חוויית השירות (Service Experience). כשמנתחים נסיעה באוטובוס, למשל, חווית השירות כוללת כמובן את מהירות הנסיעה, נוחות הכיסאות, הצפיפות, מיזוג האוויר והמוזיקה שהנהג משמיע ברדיו. אבל היא כוללת גם את האפשרות לתכנן נסיעה בעזרת אפליקציות כמו Moovit; את זמני ההמתנה ואת הצל בתחנה; את האפשרות לדעת את מועד הגעת האוטובוס בעזרת האפליקציה והשילוט המתחלף; לעבור בין אוטובוסים במהלך 90 דקות בלי חיוב נוסף; לשלם ברב-קו, כולל האפשרות לעשות זאת בדלת האחורית, ולקצר את זמני העלייה והעצירה; לטעון כסף צבור, לרכוש כרטיס מוזל יומי או חודשי ולאחרונה גם לשלם מהטלפון הסלולרי. האם אנחנו מאפשרים 'לנוסעים' במסע בר המצווה להיות שותפים בבחירת היעד – למשל לבחור את מידת 'הדתיות' של הטקס שלהם – ובתכנון המסלול? להחליט בין הקורס המהיר לזה שמקיף יותר, ואולי לעבור באמצע? לדעת כמה תחנות לפנייהם עד ליעד? האם אנחנו יודעים מתי הם חשים בנוח ומתי קשה להם עם 'המוזיקה' שלנו?

שלבי השירות

עיצוב שירות בוחן ומשפר את חוויית השירות של הלקוח הרגע בו התעורר אצלו הצורך בשירות המסוים ועד השלב שלאחר הזמן בו קיבל את מבוקשו וצרך את השירות, השלב בו הוא מהווה שגריר של נותן השירות. בקורס המקוון של Udemy⁴ מפרקים זאת לשלבים הבאים:

1. שלב הגילוי – Awareness – שבו מתוודע הצרכן לעצם קיום השירות, לנותן השירות ולפרטים השונים של השירות. עבודה זאת אינה עוסקת בדרכים לפרסום או פניה ממוקדת – targeting – לקהל היעד, אבל לצד הניסיון לשפר את השירות שלנו, נזכור שרבים מאוד, רבים מדי, אינם מודעים מספיק לעצם קיומנו ולשירות הזה שאנחנו מציעים.

¹ Ribak, 1999 & Spraragen
² Spraragen, 2011 & Ribak, Lin, Rubin
³ USA פטנט מס' B2, 20148738391
⁴ (Udemy Inc., 2017)

2. שלב ההתעניינות והתלבטות – Consideration – השלב שבו מתבצעים הדיון ושיקול הדעת האם לצרוך או לא לצרוך את השירות, ובחירת ספק השירות. גם על שלב זה לא ארחיב בעבודה זאת, ורק אציין שלחלק מההילותינו חומרי-הסברה טובים, ולחלק אין כלל, והן מפסידות לקוחות.
3. השלב הבא הוא שלב הרכישה – Purchase – של השירות. זהו שלב קצר, ועיקרו עצם ביצוע הרכישה והתשלום עליה. גם החלק הזה – תעריפים גמישים, 'תשלום' בשירותים במקום בכסף, העברת כסף ב-'ביט' דומיו – נשאר לעבודה עתידית.
4. שלב הצריכה או השימוש בשירות – Use. לרוב, וגם במקרה שלנו, זהו השלב המרכזי והאינטנסיבי ביותר של חוויות השירות. בנתחנו את מסע בר המצווה אלו הם כל השבועות מתחילת הקורס, הלימודים בקבוצה והלימודים הפרטניים עם המורה לטעמים, טקס הנחת התפילין, הדלקת הנרות בקבלת השבת, ואז האירוע כולו, מרגע ההגעה לבית הכנסת ועד סיום ארוחת המצווה. זהו השלב שבו מתמקדת העבודה שלי. שלב זה הוא לרוב גם הממושך ביותר, אם כי למי שמספק את השירות ורוצה בהרחבתו, יש אינטרס להאריך ככל הניתן דווקא את השלב הבא.
5. שלב השיתוף – Share. בשלב הזה המשתמשים בשירות משתפים את 'שאר העולם' אבל בעיקר את הקרובים להם ואת חבריהם במדינות החברתיות השונות בחוויית השירות שקיבלו. "נהנית – ספר לחברך. לא נהנית – ספר לנו" הוא משפט שקל למצוא במסעדות, במלונות, אצל מפעילי שיט ונופש אחרים, וכל כולו מכון בדיוק לשלב הזה. ברור שבשלב זה לקוחות מביאים אתם לקוחות חדשים, וגם מטרות אחרות של בעלי העניין יכולות לצאת נשכרות ממנו, ועדיין, כמו ספקי שירות רבים, גם אנחנו כמי שמציעים את מסע בר המצווה מקדישים מעט מדי חשיבה ומעט מדי עשייה לשלב הזה, ומספקים מעט מדי דרכים קלות וכיפיות ללקוחות שלנו לפרסם אותנו בקרב הלקוחות הפוטנציאליים. גם ההרחבה של שלב זה תחכה לעבודה עתידית.

עיצוב מונחה על ידי החזון והערכים

עיצוב השירות מבקש לבנות את השירותים שמציעים חברה, ארגון, עמותה או קהילה על סמך ערכיה ועל בסיס החזון שלה. מנכ"ל חברת אפל (Apple) העולמית ידועים כמי ששרטטו חזון רחב ומעורר השראה לחברתם, וסיפקו שירותים חדשניים ומקוריים לאורם. מסע בר המצווה שאנו מציעים יתעשר ויעמיק אם נעצב אותו לאור החזון והמטרות של התנועה הרפורמית כולה, והקהילה שלנו בפרט. הבה נצעד מהרחוק אל הקרוב: החזון של התנועה הרפורמית בארה"ב – URJ – מצייר את התמונה הבאה (ההדגשות שלי):

The Union for Reform Judaism strives to create a more whole, just, and compassionate world. We motivate **people from diverse backgrounds to participate and deepen their engagement in Jewish life**; create a more inclusive Jewish community.....

איך ישפיע החזון הזה, בהנחה שאנו בתנועה הישראלית שותפים לו – "אנו מעודדים אנשים מרקעים שונים לקחת חלק ולהעמיק את מעורבותם" – על דמותו של מסע בר המצווה שאנחנו מציעים, ועל ההחלטה מי

יכולים לקחת בו חלק? פרק אחד בעבודה מוקדש לשאלה זאת. מכאן אנחנו יכולים להמשיך אל חזון התנועה הרפורמית הישראלית⁵ - בחרתי להביא רק את המשפט האחרון:

היהדות הרפורמית שמה דגש על המצוות שבין אדם לחברו, סובלנות דתית ושוויון מלא בין נשים וגברים בבית הכנסת ומחוצה לו.

איך אלה באים לידי ביטוי בטקסי בר המצווה? איך אנחנו עומדים על קיום ערכים אלה וביטויים בטקס? האתר של מרכזי דניאל בתל אביב, מן הגדולות שבקהילות התנועה הרפורמית, מביא את החזון האסטרטגי שלו, שבו נקודה 2) המתייחסת בפירוש להענקת 'שירותי דת ברוח רפורמית לכלל הציבור':

1. לקדם פעילות קהילתית, חינוכית, חברתית והתנדבותית ברוח התרבות היהודית המתחדשת ולתת מענה לצורכי הציבור הרחב בגוש דן, וכן לפתח מסגרות פעילות חדשות ויצרניות שיעמידו אלטרנטיבה יהודית ליברלית, פלורליסטית ושוויונית בפני הציבור הישראלי.

2. לפתח מסגרות קהילתיות ברוח התרבות היהודית המתחדשת שיתנו מענה לצרכי הקהילה, לטפח את חבריה ומתנדביה ולספק שירותי דת ברוח רפורמית לכלל הציבור.

3. העמקת הקשרים עם יהדות התפוצות, חיזוק הזהות הציונית והקשר עם תל אביב יפו.

לעומת בית דניאל, קהילת מעלות טבעון, שבה אני משרת כרב-סטודנט בעת כתיבת עבודה זו, ניסחה בשנת 2011 את החזון שלה, שבו הקשר עם יהדות התפוצות אינו מופיע כלל, גם הציונות אינה מפורשת, ולא מפורשים 'שירותי הדת'. מאידך קיים בו הסעיף השלישי

קהילת מעלות טבעון שואפת להיות גורם מרכזי ומשפיע התורם לחיים יהודיים בקרית טבעון והסביבה.

ברוח הסעיף הזה בחזונה ערכה הקהילה, בהתנדבות מלאה וללא תמורה, טקס עליה לתורה של חמישה נערים מפנימיית בית אורון הסמוכה. גם בהמשך העבודה נוכל למצוא התייחסות של חברי הקהילה למחויבות שיוצר סעיף זה בחזון.

מיפוי בעלי העניין

עיצוב השירות מבקש מאתנו להרחיב את מבטנו ולזהות את כלל 'בעלי העניין' – stakeholders – אותם שיש להם עניין מחד והשפעה מאידך על השירות שאנחנו מספקים. טכניקה אחת היא לחלק אותם למעגלים, מהקרוב לרחוק. אם נביט על מסע בר-המצווה, נמצא את המעגלים הבאים:

- במעגל אפס נמנה את 'הלקוחות' - את נער או נערת בר המצווה, את ההורים והמשפחה המידית, סבים/סבתות ודודים. אלו הם צרכני השירות שלנו, ועל כן הם גם אלה המשלמים ישירות עבורו. הפרק הראשון מבין אלה המביאים את הקולות מהשטח מוקדש לקול הלקוחות, בדגש על קולם של ההורים.

⁵ כפי שהוא מופיע באתר התנועה:

- המעגל הבא מכיל את כל מי שבא במגע עם הלקוחות. ראשית נמצא כאן את מי שעורכים את הטקסים ומלווים את המסע – הצוות הרבני וחברי קהילה נוספים המלמדים את בני המצווה; חלק משמעותי מעבודה זו כולל רשמים ותובנות של העוסקים במלאכת בר המצווה במעגל הזה. במעגל הזה נמצאים גם האורחים והמשפחות הרחבות יותר, המגיעים לרוב רק לטקס העלייה לתורה ולא למסע כולו. אלה הם, פעמים רבות, גם הלקוחות הפוטנציאליים / הבאים, וחשוב להקדיש מחשבה מיוחדת לדרכים לפנות אליהם – מעט מזה נמצא בראיונות עם עורכי הטקסים.
- במעגל של העוסקים במתן השירות מבלי לבוא – בדרך כלל – במגע ישיר עם הלקוחות ניתן למנות את שאר הקהילה המארחת. כל הצעה לשינוי בשירות בר המצווה שאנחנו מציעים, חייב לקחת בחשבון את ערכיה, רצונותיה וחששותיה של הקהילה. פרק אחד בעבודה זאת מוקדש לשאלת הגבולות במפגש בין הקהילה לבין המשפחות בר המצווה.
- במעגל הבא של בעלי העניין נמנה את בתי הספר ואת הקהילה הרחבה (העיר, היישוב), את התנועה הרפורמית הישראלית ואת התנועה העולמית, וגם משתתפים מופשטים כמו 'מסורת ישראל' או 'המשכיות העם היהודי'. בין בעלי העניין ניתן לרוב למנות גם את המתחרים, המספקים חוויות בר מצווה שונה משלנו – אלה יכולים להיות בתי הכנסת האורתודוקסים, ארגון כמו צהר⁶, או גופים פרטיים המציעים מסע בשביל ישראל⁷, שלושה ימים של מחנה לבן או בת המצווה עם הורה⁸, מפגשי אמהות-בנות⁹, או 'יד ושם' המציע לבני המצווה להיות שליחי-זיכרון.¹⁰ על חלק מתכניות אלה ארחיב בהמשך.

הבנת הצרכים, חיפוש הפתרונות

לאחר שזוהו בעלי העניין, עיצוב השירות נשען – הן כתפיסה והן במתודות שלו – על ניסיון לאפיין ולהבין את החוויה שהם עוברים לאורך שלבי מתן השירות וצריכתו. ברוב המודלים נקרא השלב הזה בשם Empathize – והוא מכיל בעיקר מחקר איכותני שמטרתו לפתח אמפתיה עם צרכני השירות ועם שאר בעלי העניין. במלים פשוטות: טכניקות שונות – תצפיות, שאלונים, קיום ראיונות, ציור 'פרסונות' ועוד – משמשות כאן על מנת להבין את סך הצרכים, המאויים, הרצונות, הציפיות והחששות של כלל בעלי העניין. כפי שזכר למעלה – חלק גדול מהעבודה מכיל ראיונות עם בעלי עניין – הורים – בעצם – אימהות (לילדי בר מצווה, עורכי טקסים וחברי קהילה. מטרת הראיונות היא מחד לשמוע על מה שנעשה, ומאידך לגלות נקודות עיוורון, דברים שלא שמנו לב אליהם – למשל, הורים שחוששים שנעשה לילדים שטיפת מוח ונחזיר אותם בתשובה, או להבדיל ילדים שחוששים לפתוח את הפה בנוכחות הוריהם – על מנת לבנות אצלנו יכולות הבחנה שיביאו לידי דיוק בהצעות לשיפור שאנו מעלים.

⁶ https://www.tzohar.org.il/?page_id=8845

⁷ בשביל החוויה - <http://beshvil.ravpage.co.il/horevebarbat>

⁸ <http://mm-meshutaf.1213.co.il>

⁹ <http://talneeman.1213.co.il>

¹⁰ <https://www.yadvashem.org/he/remembrance/bar-bat-mitzvah-twinning-program.html>

כל השלבים שתוארו לעיל מובילים אותנו לשלב שבו עלינו לייצר רעיונות חדשים לשירות שלנו, רעיונות אשר יבואו כתוצאה מאיסוף הצרכים, הרשמים, התשבחות והביקורות ששמענו עד כאן. שלב יצירת הרעיונות – Ideation – טבעו להתחיל עם שלב פתוח באופיו, של סיעור מוחות שבו הכול מותר, שום רעיון אינו נפסל, ואין סינון או מיון של הרעיונות. עם זאת, מוצעות שיטות שונות להבניה של סיעור המוחות, ליצירת מסגרות שמחייבות חשיבה בלחץ של זמן, לעידוד של יציאה מהקופסה וחשיבה מקורית. בפרק האחרון מתוארת סדנת הרעיונות שערכתי עם הרבה נעמה דפני-קלן, הטכניקות לעידוד יצירתיות שבהן השתמשנו, וכמובן התוצרים שעלו מאותה הסדנה.

מבנה העבודה

מבנה העבודה הנו כדלקמן:

- הפרק הראשון לאחר מבוא זה מציג את טקס בר המצווה על מרכיביו כפי שהוא מופיע במקורות. נתחקה בו על השימוש במונח 'בר מצוה' במובן שאנו משתמשים בו; על מקורה של ברכת 'ברוך שפטרני' ועל משמעותה; נשאל האם, איפה ומתי מתחילה ההגבלה לקרוא בתורה רק אחרי גיל שלוש עשרה; על הדרשה, על ברכת שהחיינו, על סעודת המצווה. בפרק זה אנסה גם לבחון את ההיבט 'ההלכתי' ולשאל "עד היכן בר מצווה" – כמה רחוק מתירה לנו המסורת להתרחק מהריטואלים המוכרים ועדיין לקרוא לזה 'בר מצווה' – כשבכוונתי כאן להישען על הקורס בכתיבת שו"ת. זהו החלק 'הרבני' יותר של העבודה, ותפקידו להבהיר לנו מהו החיוב המסורתי ומהו המרחב שהמסורת מאפשרת לנו.
- הפרק הבא יעסוק בטקסי בר מצווה, ובמה שמכונה לפעמים 'שנת בר המצווה', כמפגש של העברת ערכים וצירוף המתבגרים לעולם המבוגרים. לצורך כך אביא תיאורים של טקסי התבגרות וחניכה שרובם התקיימו ומתקיימים מחוץ לבית הכנסת ולמסגרת דתית, בקהילות בעלות מרכיב אידיאולוגי חזק, ואתחקה על השינוי שחל באלה במהלך השנים. אתייחס גם להיבט האשור שמקבלת קהילת המבוגרים על ידי הטקס שמצרף אליה את המתבגרים החדשים, ואשאל האם אשור זה מתקיים גם בטקסי בר המצווה בקהילותינו. גם חלק זה במחקר מתבסס ברובו על ספרות.
- בשני הפרקים שאחריו נביא קולות מהשטח. בראשון שבהם נביא דברים שכתבו לנו ובדברים שאמרו לנו 'הלקוחות' שלנו – בני המצווה, הוריהם, המשפחות המורחבות. ננסה להבין למה הם באים אלינו, מה התקוות שלהם וממה הם חוששים, איזה דימוי הם מוצאים בנו, מה הם אוהבים ומה פחות, מה הם מציעים לנו לתקן. בפרק שאחריו נשמע את קולותיהם של עורכי הטקסים, רבות ורבנים בקהילות הרפורמיות השונות, שראיינתי לצורך עבודה זאת. גם בראיונות אלה עולה דמותם של צרכני השירות שלנו, ובמקביל גם הדברים שחשובים למתראיינים עצמם, כמי שעומדים בראש קהילות, מייצגים אותן ואת עולם הערכים שלהן. בין עורכי הטקסים הבאתי גם

ריאיון עם חברי צוות המצוות בקהילת מעלות טבעון, אשר במשך שנים ארוכות הובילו, לימדו, ערכו והנחו טקסי בר מצווה בקהילה.

- בפרק הבא תעלה שאלה עקרונית של התמודדות עם הגבולות שמציבה הקהילה במפגש עם משפחות בר המצווה. בהיות מסע בר המצווה נקודת המפגש העיקרית של הקהילה עם הקהל שמחוצה לה, היא נקראת לגלות גמישות והכלה מחד, ולעתים חשה שגבולותיה נמתחים ומאוימים מאידך. הפרק הזה עוסק במתח הזה ובדרכם להתמודד עמו, והוא מבוסס הן על ספרות והן על דיונים עם עמיתים, כפי שהתרחשו לאורך השנה ובאו לביטוי במסגרת המבחן האינטגרטיבי.
- הפרק האחרון מוקדש לתוצרים של עבודה זאת – הצעות לשינוי ולשיפור של טקסי בר המצווה שלנו, וכן של ההכנות לקראתם בקורסים שאנחנו מציעים ובמפגשים עם המשפחות. בפרק זה מתוארת גם סדנת העיצוב שקיימנו בהשתתפות של שמונה עורכי טקסים – רבות, רבנים ותלמידי רבנות. הקוראים שאצה להם הדרך יכולים לקפוץ היישר אל פרק זה ולהעשיר את ארגז הכלים שלהם בבואם לערוך את טקסי בר המצווה בקהילותיהם. מלבד תיאור הסדנה ופירותיה, מובאים כאן גם כמה רעיונות מיוזמת "מהפכת בני המצווה" - B'nei Mitzvah Revolution – מארצות הברית. לסיום מוצעת מטריצת החשיפה – מתודה למיון ולעריכה של התכנים שאנו מציעים בקורסים שלנו.

בר מצווה במקורות¹¹

המונח "בר מצווה" מופיע פעם אחת בתלמוד (בבא מציעא צ"ו ע"א), ומובנו מי שמחויב למצוות – כשהדיון נסוב על ההבדל בין שליח שהוא ישראל ובן חורין, ועל כן מחויב במצוות, לעומת עבד שבשל היותו עבד אינו מחויב בהן¹². בתוספות למסכת עבודה זרה (י"ג ע"א) אנו מוצאים את הביטוי במסגרת דיון על מועד חיובו של רבי אליעזר בעול מצוות העישור – "א"כ לא היה יכול ר"א להיות בר מצווה עד לאחר חורבן וצריך לומר כי אפטרופוס היה לו שהיה מעשר עבורו", כלומר המונח כמציין גם גיל מסוים היה מוכר לבעלי התוספות – אנשי אשכנז במאות השנים עשרה ושלוש עשרה¹³.

ברוך שפטרני

רק מאוחר הרבה יותר, ורק במקום אחד בלבד בספרות ההלכה הקאנונית, אנחנו מוצאים רמז לטקס כלשהו: בין הגהות הרמ"א על שולחן ערוך סימן רכה, שעניינו ברכת שהחיינו ומתי יש לאומרה, נמצא "יש אומרים מי שנעשה בנו בר מצווה יברך ברוך אתה ה' אלוקינו מלך העולם שפטרני מעונשו של זה". והוא סומך זאת על המהרי"ל¹⁴ ועל מדרש בראשית רבה, ומוסיף מדעת עצמו: "וטוב לברך בלא שם ומלכות". ואכן בבראשית רבה, (סג י) בפרשה העוסקת בתולדות יעקב ועשו, כתוב לנו כך:

"וַיִּגְדְּלוּ הַנְּעָרִים" רבי לוי אמר משל להדס ועצבונית שהיו גדלים זה על גבי זה וכיון שהגדילו והפריחו זה נותן ריחו וזה חוהו כך כל י"ג שנה שניהם הולכים לבית הספר ושניהם באים מבית הספר לאחר י"ג שנה זה היה הולך לבתי מדרשות וזה היה הולך לבתי עבודת כוכבים. א"ר אלעזר צריך אדם להטפל בבנו עד י"ג שנה מיכן ואילך צריך שיאמר ברוך שפטרני מעונשו של זה.

ובכן – התייחסות מוקדמת גם לגיל (י"ג שנים) וגם להפיכתו של הנער מקטן לגדול בגיל הזה. ולגבי הברכה – האם יש כאן סתם הנחיה הורית "מכאן והלאה שחרר" או אולי בכל זאת הנחיה שיש לומר זאת ממש, ומכאן מתחייב טקס כלשהו?

פרופסור יצחק דב גילת¹⁵ הקדיש בשנת 1996 מאמר לשאלת "ברוך שפטרני"¹⁶. וכן הוא כותב בין השאר: דומה שהאזכור הקדום ביותר לאמירת ברכה זאת הוא מן המאה האחת עשרה, במעשה שנהג אחד מגדולי התורה באשכנז, ר' יהודה בר' ברוך, תלמיד רבינו גרשום מאור הגולה: "מי שיש לו בן והגיע לשלש עשרה שנה, פעם ראשון שעומד בציבור לקרות בתורה צריך האב לברך ברוך אתה ה' אשר פדאני (פטרני) מעונשו של זה. והגאון ר' יהודה בר' ברוך קם בעמידה בבית הכנסת וברך ברכה זו כשעמד בנו וקרא בתורה תחילה, וברכה זו חובה היא."

¹¹ התיאור שכאן מבוסס על שו"ת שהוגש לרב שלמה פוקס:

¹² וזאת הסיבה שאני מברכים "שלא עשני עבד" או לחילופין "שעשני בן חורין" בתפילת השחרית

¹³ וטועים מי שאומרים כי רק מהמאה ה-15 הוא מוכר לנו במובן של ימינו

¹⁴ רבי יעקב הלוי בן משה מוולין, 1360-1427, פולין, היה רבה של מגנצא וראש ישיבה בה. נחשב 'אבי מנהגי אשכנז'.

¹⁵ 1919-1997, מעמודי התווך של לימודי היהדות האוניברסיטה הפתוחה, פרופסור לתלמוד באוניברסיטת בר אילן

¹⁶ (גילת, 1996)

בהמשך מלמדנו גילת כי לפחות באשכנז¹⁷ לא הלך המנהג לאיבוד, והוא מונה שרשרת של פוסקים שמחייבים אותו - המהרי"ל¹⁸, שפעל בפולין במאות הארבע עשרה והחמש עשרה. הגר"א (1729-1797), אברהם דנציג (1748-1820) בעל "חיי אדם", ר' יחיאל מיכל אפשטיין (1835-1905) בערוך השולחן, ובסידור תפילה עם פירוש "עולת ראייה" להרב ראי"ה קוק, ירושלים תרצ"ט, נאמר: "מי שנעשה בנו בר מצווה מברך ברוך אתה ה' אלוהינו מלך העולם שפטרני מעונשו של זה".

ואם נאמר בשם ובמלכות, האם ייתכן כי נאמר במקום ובזמן סתם, ללא טקס? גם הרב יעקב אפשטיין¹⁹ מתייחס לאמירת "ברוך שפטרני" בספרו רב הכרכים חבל נחלתו²⁰ - סדרת ספרי שו"ת ומאמרים, ומביא מובאות רבות המציינות כי יש מקום לברכה זאת, ולצד זאת גם מתקשה בשל העובדה שאינו בגמרא - "ולא מצאתי ברכה זו בגמרא וקשה עלי לברכו ברכה שלא הוזכרה בגמרא ובפוסקים". והוא מוסיף את המקום והמועד:

והרבה נהגו לברכה בשם ומלכות בעת קריאת התורה שקוראים נער בר מצווה לעלות לתורה אם ביום שנעשה בר מצווה הוא יום של קריאת התורה או למחרתו [שם סק"ד]... וכתב באליה זוטא (סי' רכה ס"ק ד): "ויברך כשקורא בתורה לפי שאז נודע לרבים שהוא גדול, דקודם לכן לא היה יכול לקרות בתורה, ולכן אם קודם לכן התפלל בציבור יברך בפעם ההוא" "לפי שאז נודע ברבים שהוא גדול דקודם לכן לא היה יכול לקרות בתורה" - כאן מצטרפת טענתו של החיי אדם שיש חשיבות לפומביות הקריאה הראשונה הזאת. מאידך נראה בהמשך כי יש ספקות ושאלות סביב "קודם לכן לא היה יכול לקרות בתורה" ומעתה כן.

אפשטיין אף מפנה אותנו לשו"ת בצל החכמה של הרב בצלאל שטרן²¹ (חלק ה' סי' קלב-קלג) שכתב על מקרים שונים לגבי ברכת "ברוך שפטרני וכו'" בהם אין האב נמצא ליד הבן - איך ומתי מברך - מהו "דין ברכת ברוך שפטרני כשהאב בעיר אחרת ואי אפשר לו לחזור רק אחר זמן רב". מכלל לאו אנחנו מבינים הן, כי מצווה על האב לברך כשהוא נמצא ליד בנו בעת שזה עולה לתורה בשבת. ואפשטיין מוסיף: ראיתי בס' שערי אפרים²² (שער ד סעי' כ"ה) מי שנעשה בר מצווה וכו' כשעולה לתורה בפעם ראשון יש לאביו לעלות אחריו ולעמוד שם עד שיסיימו הקריאה והנער מברך ברכה אחרונה ואח"כ אומר האב ברוך שפטרני מעונשו של זה וכו' ע"כ.

מכאן נראה שצריך האב לעמוד על יד בנו בשעה שהוא - האב - מברך ברוך שפטרני. ויש גם המצדדים באמירת ברוך שפטרני בשני מועדים - פרטי ופומבי:

¹⁷ בהמשך נראה עוד הבדלים בין המנהג האשכנזי לאחרים. גילת מוסיף "מאחר ואין הברכה מצויה בתלמודים, לא הכירו אותה בבבל... לא בא זכרה בכתבי הגאונים ובספרי חכמי ספרד".

¹⁸ רבי יעקב הלוי בן משה מוולין, 1360-1427, פולין, היה רבה של מגנצא וראש ישיבה בה. נחשב 'אבי מנהגי אשכנז'.
¹⁹ נולד ב-1954, קיבוץ סעד. חוקר תורני במכון התורה והארץ. עורך ספרי השו"ת של הרב יעקב אריאל, ומחבר סדרת השו"ת חבל נחלתו.

²⁰ אפשטיין, 2001)
²¹ הרב בצלאל שטרן (1911, סלובקיה - 1988, ירושלים), היה רב ופוסק הלכה, רבן של קהילות בחו"ל ובארץ, ראש כולל אברכים ומחבר ספר השו"ת בצל החכמה.

²² ספר שכתב אפרים זלמן בן מנחם מניש מרגליות, 1760-1828, ובו "דיני קריאת התורה והתנהגותיה / משעת הוצאתה / ועד שובה למנוחתה / בעשרה שערים / והם גופים מחולקים לסעיפים קצרים / בלשון צח וקצר בו ירוץ כל קורא /

מבואר בשו"ת רבי טיאה וייל²³ כי בלילה שנעשה בן י"ג תחילת כניסת שנת י"ד יברך ברוך שפטרני בלחש, וכשיעלה לס"ת בשבת יברך שנית ברבים.

ויהודי מרוקו אומרים ברוך שפטרני כשמניח הנער תפילין לראשונה, ביום הבר מצווה. והרב מלכיאל צבי טננבוים²⁴ ב-"דברי מלכיאל" אומר שיש לומר זאת בעת הסעודה לבר המצווה. ויש גם מי שמחכים לגיל עשרים שנה, כפי שמביא ר' יהושע אבן שועיב, תלמיד הרשב"א, כבר במאה הארבע עשרה. ושטרן, בהמשך לדיון שהבאנו למעלה, (סימן קל"ד) דן ב"דין ברכת ברוך שפטרני בעשרה – אמירת קדיש וברכו בקול רם" וכאן הוא משווה בין ברכה זאת לברכת הגומל למשל, ולקדיש, שיש לומר אותם בנוכחות של עשרה ולכן מצמידים אותה, את ברכת שפטרני, למועד של קריאה בתורה - כלומר קיום של טקס.

מה משמעות ברוך שפטרני?

נמצא תשובות משתנות לשאלה למה הכוונה כשאומר האב "ברוך שפטרני מעונשו של זה":

1. יש אומרים כי פשר הברכה היא כי עד גיל הבגרות הקטן נמצא ברשות אביו, והאב נענש על מעשיו ופשעיו של הבן, אולם בגיל שלוש עשרה יוצא הבן לרשות עצמו, ונעשה בר חיוב במצוות, ואביו נפטר מהן העונשים על חטאי הבן.
2. פירוש שני - מביא המגן אברהם בשם הלבוש, שעד עתה נענש הבן בעוון האב, ואילו מכאן ואילך שוב אין הבן נענש בעוון האב. לפי ביאור זה, לכאורה היה על הבן לברך את הברכה, ולא על האב,²⁵ שכן הבן נפטר מעוון אביו, ולא האב מעוון בנו. אישור לטעם זה נמצא בדברי רבי חיים בן עטר בספרו אור החיים, וכן אנחנו מוצאים "א"ר חייא בר אבא עד שלש עשרה שנה הבן לוקה בעון האב, מכאן ואילך איש בעונו ימות" (ילקוט שמעוני על נ"ך פרק ת"ר סעיף ה – מגילת רות) 3. שאינו נענש על שום שלא חנכו למצוות ולתורה - שעד עכשיו היה חייב ללמדו תורה, וכעת [שראינו כי הבן אכן למד תורה] נפטר מזה (חידושי הרד"ל לבראשית רבה ס"ג).

אם נבחר את האפשרות השלישית הרי שאנחנו זקוקים להוכחה שהבן אכן "חונך" לתורה ולמצוות - וכאן באה קריאת התורה בבית הכנסת על מנת לספק לנו את הוכחת החינוך הזה. מכלל כל אלה נאמר: כאשר מגיע הבן לגיל שלש עשרה, מצווה על האב ללמד את בנו ולהביאו לקרוא בתורה, על מנת להוכיח כי חנכו היטב כמצווה, "לפי שאז נודע לרבים שהוא גדול", וכשהוא עולה לקרוא בתורה בבית הכנסת, מצווה על האב לומר ברוך שפטרני, ונדמה כי נכון יותר בשם ובמלכות.

ואסיים בהערה אישית: חבל שנעלם מנהג זה ולא נמצא לו המשך או תחליף הגון במקומותינו, ונחלשת והולכת גם החבות על האב – או ההורים באופן כללי – בטקס בר המצווה שעורכות הקהילות הרפורמיות.

²³ רבי ידידיה טיאה וייל, גרמניה, 1725-1805, היה רב העיר קרלסרוהה, תלמידו של הרב יהונתן אייבשיץ.
²⁴ הרב מלכיאל צבי הלוי טננבוים (1847-1910) היה רבה של העיר לומז'ה, ומגדולי הרבנים "המשיבים" בדורו.

²⁵ ראוי לציין כי פרופ' יצחק גילת מביא באמת אפשרות זאת - הבן הוא שאומר ברוך שפטרני מעונשו של זה!

ההורים מעורבים פחות מדי ומחויבים פחות מדי. ראוי לנו למצוא מחווה, מעשה או אמירה אשר מחליפים את אותה חבות הורית, את היותם מחויבים על חינוך בניהם ובנותיהם. ייתכן כי דווקא ראוי לעורך הטקס לפתוח עם "תנו רבנן: האב חייב בבנו למולו ולפדותו וללמדו תורה ולהשיאו אשה וללמדו אומנות ויש אומרים אף להשיטו במים"²⁶ ואז לציין את המעשה שעושים ההורים בעצם קיום בר המצווה.

האם קריאה בתורה דווקא בגיל בר מצווה?

כותב הד"ר יעקב גרטנר בספרו "עיוני תפילה"²⁷, בפרק המוקדש כולו לחגיגת בר המצווה, כי הצמדת "ברוך שפטרני" למועד הקריאה הראשונה בתורה בגיל שלוש עשרה הוא חידוש של יהדות אשכנז, וכמוהו המנהג שלא להעלות קטן לתורה. יתרה מזו, גרטנר מציע כי קהילות אשכנז ייסדו את עצם קיום מעמד בר המצווה על מנת לשמר את הקריאה בתורה לגדולים בלבד. מצד ההלכה אין כל מניעה להעלות קטן לקרוא בתורה, שהרי יש לנו משנה מפורשת: "קטן קורא בתורה ומתרגם אבל אינו פורס על שמע ואינו עובר לפני התיבה ואינו נושא את כפיו" (מגילה פ"ד מ"ו), וכן נמסר בתלמוד: "תנו רבנן: הכל עולין למנין שבעה, ואפילו קטן ואפילו אשה" (מגילה כג ע"א). ועל פי מקורות אלה פוסק הרמב"ם: "קטן היודע לקרות ויודע למי מברכין עולה ממנין הקוראים" (הלכות תפילה ונשיאת כפים י"ב י"ז).

ואולם כפי שמראה גרטנר, בעדות שונות ובזמנים שונים החלו להטיל הגבלות על קריאתם של קטנים בתורה - שלא יעלה אלא מרביעית ואילך, שלא יעלה אלא לשביעית, שלא יעלה אלא למפטיר. וכמו שכתב החפץ חיים²⁸ "נוהגין כיום שאין קורין קטן כלל לשום עליה, אפילו אם כבר נשלם מניין הקוראים, אלא למפטיר" (משנה ברורה סימן רפב ס"ק יב).

סיכום: מעיקר הדין, ילד יכול לעלות לקריאת התורה בשבת, שיש שם שבעה עולים. אולם בימינו רק התימנים נוהגים להעלות ילדים. בשאר העדות מעלים ילד קטן רק למפטיר, ובדרך כלל גם זאת לא, שאם לא כן מה חידוש יש לנו בבר המצווה שעולה למפטיר? מכאן אנחנו מוצאים כי בקהילות אשכנז ובעקבותיהן בשאר העדות [מלבד התימנים] העליה לתורה בגיל שלוש עשרה - לברכה בלבד או לקריאה - היתה הסימן כי הוא נהפך מקטן לגדול (שהרי עד עכשיו נאסר עליו). ומסכם ד"ר גרטנר:

אחרי שטקס בר-המצווה התגבש ונהפך לאירוע ציבורי, באותה שבת שהנער נעשה בר מצווה, הוא חייב לעלות לתורה, שהרי העלייה לתורה היא ההוכחה שנער זה "בר מצווה" הוא במובנו המקורי של המונח: יהודי שחייב לקיים את כל המצוות. העלייה לתורה היא ההוכחה שהילד הוא כעת בר חיובא.

והוא מפנה את תשומת ליבנו לכך שברכת "ברוך שפטרני" שהיתה במקורה הרגע המכונן, הרגע המקיים את המעבר, הסימן לכך שהנער הוא כעת בר מצווה, נעשתה עם הדורות למשנית וטפלה לדבר המרכזי שהוא העלייה לתורה.

²⁶ קידושין כט ע"א

²⁷ גרטנר, 2015

²⁸ רבי ישראל מאיר הכהן, 1838-1933, מחבר משנה ברורה וחפץ חיים

ברכת שהחיינו

רבים נשאלו על מקומה של ברכת "בא"ה אמ"ה שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה" בבר מצווה. במיקרופדיה התלמודית²⁹ בעריכת הרב פרופ' אברהם שטינברג מובאת הדעה שאין לומר שהחיינו: בן שהגיע לי"ג שנה שנתחייב במצוות, וכן בת שהגיעה לי"ב שנה ונתחייבה במצוות, אין מברכים שהחיינו. הטעם:

- תקנו לברך שהחיינו על חידוש חיוב המצווה, ולא כשאין חידוש בזמן קיום המצווה אלא רק בגברא, כי מכיוון שיש חיוב מצד קבלת התורה גם לקטנים שאבותינו קבלו לדורי דורות עולם, כבר אין ענין חידוש בגברא, כי תיכף כשיסתלק הפטור מצד קטנות הוא נכנס לחיוב (שו"ת אגרות משה יו"ד ג יד).
- מפני שברכת שהחיינו אינה אלא על שמחת הלב בדבר שישנו בפועל ובגלוי בהווה, ולא על דבר שיהיה בעתיד, כבנידון בר המצווה, שקיום תורה ומצוות נמשך כל השנה ובמשך כל ימי חייו) שיערי הלכה ומנהג או"ח ב עמ' שה-ו).

אבל אחרים חושבים כי יש מקום לברכת שהחיינו. באתר פתחו שערים של הרב יואב שטרנברג³⁰ אני מוצא אפשרות שיש לומר שהחיינו בבר המצווה, והוא מסתמך על התוספתא (ברכות פרק ו הלכות יד וטו) האומרת, שכשאדם עושה מצווה חדשה - בונה סוכה, מתעטף בציצית, מניח תפילין - הוא מברך שהחיינו. ויש גם המבקשים שיהיה לו לבן המצווה קנין חדש, ועליו יברך שהחיינו - שוב מתוך שטרנברג:

יש מהאחרונים שכתבו שהבר מצוה יברך שהחיינו בעת שמניח תפילין בפעם הראשונה, ויכוין גם על כל המצוות שעתיד לקיים כל ימי חייוויש שכתבו שיכניס עצמו לחיוב ברכת שהחיינו על ידי לבישת בגד חדש או אכילת פרי חדש בעת שמניח תפילין בפעם הראשונה

מכלל אלה נראה לי כי מכאן ניתן לנו לומר כי מצווה לברך שהחיינו על אותו ציון בר המצווה כפי שראינו למעלה, והמצווה היא על הבן. וכן אנחנו יכולים למצוא ב'חבל נחלתו' ט ב, בו נשאל הרב אפשטיין על בן שכבר הניח תפילין לפני בר המצווה - האם עליו לברך 'שהחיינו' משנהיה בר מצווה, והוא עונה: בספר הרוקח) המשך הלכות ברכות סי' שעא) הביא מרבתי כללים לברכת שהחיינו: "רבינו יב"ק משפירא זצ"ל כל מצוה שזמנה קבוע או כל מצוה שעל האדם לעשות ולא עשאה ומתחנך לכתחילה צריך לברך שהחיינו. ועל כל דבר של שמחה והנאה לפרקים ונהנה צריך לברך שהחיינו.

אלא שאפשר למצוא בהמשך אותו דף גם עמדה הפוכה, כשהוא מצטט את החתם סופר: קטן דעלמא המגיע לשנים ולשערות אע"פ שמחוייב במצוה אין לו הנאה ואין שמחה ניכרת לא מברך זמן.

הטעון החשוב כאן של החתם סופר - הקטן הופך גדול ממילא, כשהוא "מגיע לשנים ולשערות". רוב המתנגדים לטקסי בר המצווה נתלים בטיעון הזה בדיוק - גיל שלוש עשרה מגיע ממילא והחיוב במצוות מתחיל מאליו. נבדוק זאת בסעיף הבא.

²⁹ (שטיינברג, אין תאריך)

³⁰ הרב יואב שטרנברג, מזכיר בית הדין בבית שמש של "גזית" - איגוד בתי הדין לענייני ממונות, וחבר ב'צהר'

האם הזמן פשוט מגיע או שיש לעשות מעשה?

כך אומר לנו הרמב"ם (הלכות אישות פרק ב הלכה יא):

הבן משייוולד עד שיהיה בן שלוש עשרה שנה נקרא קטן, ונקרא תינוק; ואפילו הביא כמה שערות בתוך זמן זה, אינו סימן אלא שומה. הביא שתי שערות למטה במקומות הידועים לשיער, והוא מבן שלוש עשרה שנה ויום אחד ומעלה נקרא גדול, ונקרא איש.

שני מקורות בספרות המשנאית מקשרים בין גיל 13 והפיכתו של הבן מ-'קטן' ל-'גדול'. מסכת נידה (פרק ה משנה ו) מסמנת את גיל שתיים עשרה לבנות ואת גיל שלוש עשרה לבנים כגיל שבו "נדריה מתקיימין" בת אחת עשרה שנה ויום אחד, נדריה נבדקין. בת שתיים עשרה שנה ויום אחד, נדריה קיימין. ובודקין כל שתיים עשרה.

בן שתיים עשרה שנה ויום אחד, נדריה נבדקים. בן שלש עשרה שנה ויום אחד, נדריה קיימין. ובודקין כל שלש עשרה.

קודם לזמן הזה, אף על פי שאמרו יודעין אנו לשם מי נדרנו, לשם מי הקדשנו, אין נדריהם נדר ואין הקדשן הקדש. לאחר הזמן הזה, אף על פי שאמרו אין אנו יודעין לשם מי נדרנו, לשם מי הקדשנו, נדרן נדר והקדשן הקדש.

ובכן הצבנו כסימן את גיל שלוש עשרה. במקום אחר באותה מסכת אנו מוצאים:

תינוקת שהביאה שתי שערות או חולצת או מתיבמת וחייבת בכל מצוות האמורות בתורה. וכן תינוק שהביא שתי שערות חייב בכל מצוות האמורות בתורה.

והנה החיבור לחיוב במצוות בגיל שלוש עשרה. וכמובן - אותה מובאה מפורסמת ממסכת אבות (פרק ה משנה כא):

הוא [יהודה בן תימא] היה אומר,
בן חמש שנים למקרא,
בן עשר למשנה,
בן שלש עשרה למצות,
בן חמש עשרה לתלמוד,
בן שמונה עשרה לחופה,

אלא שמוסכם על כמעט כולם) המאירי, בעל מחזור ויטרי, בעל תוספות יום טוב, בעל מלאכת שלמה ועוד) כי זוהי תוספת מאוחרת למסכת אבות. בנוסח המשנה של הרמב"ם ובכתבי יד אחדים לא מוצאים אותה. סיום המשנה שלפניה, "וְהָיָה רִצּוֹן מִלְּפָנֶיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ שֶׁתִּבְנֶה עִירְךָ בְּמַהֲרָה בְּיָמֵינוּ וְתֵן חֶלְקֵנוּ בְּתוֹרָתְךָ" מתאים הרבה יותר להיות סיום המסכת.

גם במסכת קידושין (ס"ג ב - ס"ד א) אנחנו מוצאים התייחסות לגיל הזה ולבגרות - כוותיה דרב חסדא בני זה בן י"ג שנה ויום אחד בתי זו בת י"ב שנה ויום אחד נאמן לנדרים ולחרמים ולהקדשות ולערכים

אלא שחייב במצוות אנחנו יכולים למצוא בגילאים שונים, מוקדמים הרבה יותר: מחובת מצוות הראיון למשל פטורים רק "כל שאינו יכול לרכוב על כתפיו של אביו / לאחוז בידו של אביו ולעלות מירושלים להר הבית" (ע"פ חגיגה א) וחובת הישיבה בסוכה חלה על "קטן שאינו צריך לאימו" (סוכה ב ח) ועדויות שונות מעידות על חייב במצוות הצום ביום הכיפורים, כמו למשל בתוספתא (יומא פרק ד הלכה ה) ("תינוקות סמוך לפרקן מחנכין אותן בפני שנה ובפני שנים, בשביל שיהיו רגילין במצות. וגם מסכת סופרים מספרת על "מנהג יפה שהיה בירושלים" שהיו מרגילים את הילדים והילדות לצום עוד לפני הגיעם לגיל המחייב. ומסכם זאת יפה הבבלי (סוכה מ"ב ע"א):

ת"ר קטן היודע לנענע - חייב בלולב, להתעטף - חייב בציצית, לשמור תפילין - אביו לוקח לו תפילין, יודע לדבר - אביו לומדו תורה וק"ש.

ומוסיף על כך אלי פריימן במאמרו "טקס בר המצווה - רקע היסטורי ותרבותי"³¹:
התפיסה המוקדמת ראתה במעבר מילדות לבגרות תהליך הדרגתי.... לא נקבע זמן בחייו של אדם שהעובר אותו נתפס "כבוגר" וכמי שחייב לקיים את המצוות..... למונח 'קטן' יש משמעויות רבות.... נראה כי מה [שהביא לקביעת גיל שלוש עשרה לבר המצווה] הן נטייתו של המערכת ההלכתית לקבוע נורמה אחיד לכולם, ותפיסה תרבותית שראתה צורך לנתק את גיל הילדות מגיל הבגרות.

וכאמור יש כאן הבדל בין אשכנזים לספרדים, ובני קהילות תימן נהגו, עד דור אחרון, בהתאם למסורת בה הנער מתחיל להניח תפילין בגיל תשע או עשר. מכאן אנו למדים לפחות על האפשרות שעל פיה אין מעבר אוטומטי לחייב במצוות שקורה מאליו דווקא בגיל שלוש עשרה. יתרה מזאת, דווקא הקטע ממסכת אבות מזמין עשייה אקטיבית מצד האב והבן:

- האם בן החמש מתחיל לקרוא מקרא מעצמו, או שזוהי הנחיה למי שמצווה על חינוכו להתחיל ללמדו מקרא בגיל חמש?
- האם בן העשר מתחיל ללמוד משנה מעצמו או שזוהי הנחיה להתחיל ללמדו?

³¹ (פרימן, 2004)

- האם בן השלוש עשרה לא זקוק להצהרה "מעכשיו אתה מחויב במצוות" בפני קהל כדי לציין את המעבר הזה? האם אין גם כאן הנחיה ליצור את החיוב הזה על ידי הטקס?
הקטע ממסכת אבות מתאר את הדרך לחופה ואחר כך להמשך החיים כעוברת דרך תחנונים הביניים האלה שבר המצווה בתוכן. ואכן מצאתי בשו"ת חתנים לפני חופתם השואלים האם ניתן לבוא לחופה אם לא ערכו להם בר מצווה.

סעודת בר מצווה

סעודת המצווה, כותב גרטנר, מוזכרת לראשונה בפירושים ופסקים על התורה לרבנו אביגדור הצרפתי, מהמאה השלוש עשרה, שם הוא פוסק "לעשות משתה לבנו ביום שהוא בן י"ג שנים". תיאור מקיף הרבה יותר הוא מביא (עמוד 287) מתוך מנהגי וורמייזא מהמאה השש עשרה -

האב מלביש את בנו לבר מצווה מלבושים חדשים ונאים, מלבשן בראשונה בכניסת שבת. ובמנחה באותו שבת עושה לו סעודה, והמה באים ואוכלין ושותין ושמחים עם הנער ואביו ואמו ומודעיו. והנער דורש על אותו סעודה, דרשה המיוסדת על ענייני בר מצווה. והמנהג שהנער בר מצווה מברך המזון מזומן על אותו סעודה.

(וכותב המהרש"ל³²) ים של שלמה, בבא קמא פרק שביעי סימן ל"ז)

סעודת בר מצווה שעושים האשכנזים, לכאורה אין לה סעודת מצווה גדולה מזו, ושמה יוכיח עליה. ועושים שמחה, ונותנים למקום שבח והודיה, שזכה הנער להיות בר מצווה, וגדול המצווה ועושה, והאב זכה שגדלו עד עתה, להכניסו בברית התורה בכללה. וראיה להדיא ספ"ק דקדושין (ל"א ע"א) שאמר רב יוסף לבסוף, השתא דאמר ר' חנינא גדול המצווה ועושה כו', כ"ש על הגעת העת והזמן, שראוי לעשות י"ט. אכן הבר מצווה גופא לא ישר בעיני. שרובן אין להם ב' שערות. וא"כ איך יוציאו אחרים ידי חובתן בתפילה ובברכת המזון. ואם נאמר מן הסתם אוקמינן אחזקה שהביא ב' שערות, בפרט במילתא דרבנן. ואף שברכת המזון דאורייתא הוא. מ"מ מן התורה היה יוצא בברכת הקטן. אלא שרבנן אמרו שאינו מוציא הגדול. א"כ מיד כשיגיע ל"ג שנים ויום אחד יעשו הסעודה, ויחנכוהו לברך ברכת המזון, ולהתפלל באקראי. ומכל מקום נראה, היכא שמחנכין הנער לדרוש על הסעודה מעין המאורע. לא גרע מסעודת חנוך הבית. ובכל הני סעודות מצווה דשרינן. מ"מ לא ירבה בהן, שיבטל ח"ו למודו הקבוע לו לגמרי.

על המקור ההלכתי לסעודת המצווה כותבת המיקרופדיה התלמודית:

הכתוב: וַיַּעַשׂ אֲבִרְהָם מִשְׁתֵּה גָדוֹל בְּיוֹם הַגְּמֹל אֶת יִצְחָק (בראשית כא ח) יש מהאמוראים המבארים אותו, שנגמל מיצר רע ליצר טוב, כשנעשה בן שלש עשרה שנה (יש אומרים במדרש אגדה) (בובר) בראשית כא ח; רבי הושעיה רבה בבראשית רבה נג י, ומתנות כהונה שם).

³² מהרש"ל - רבי שלמה לוריא 1510-1573, מגדולי פוסקי ההלכה ופרשני התלמוד, וממנהיגי יהדות

הדרשה

הרב מנחם הכהן, בהערת שוליים בספרו "ספר חיי אדם - גיל המצוות"³³ כותב כי "מנהג דרשת בר המצווה הוא עתיק ומקורו בזוהר ובמדרשים", ואז הוא חוזר לצטט את הכתוב בספר מנהגי וורמייזא שהזכרנו למעלה. הוא כותב כי בדרשה מכריז בר המצווה על הצטרפותו לכלל ישראל כבוגר שווה זכויות וחובות ומשלב דברים מן התורה ומקורות חז"ל כדי שיהיו הדברים בעלי אופי של דברי תורה שהם עיקרה של הדרשה.

בספר "לאות ולזכרון"³⁴ מונה המחבר מונה דרשות בר מצווה ("דרושים") שנדפסו במאה ה-19 אבל הן ישנות הרבה יותר - ונראה שדרשות היו עניין מקובל כבר לפני כארבע מאות שנה. אנחנו מוצאים הוראות למלמד ללמד את הנער דרשה כבר בספרים מאמצע המאה השמונה עשרה. כפי שכותב ריבקינד (עמוד מא-מב) המוכשרים כתבו דרשות בעצמם והבינוניים למדו בעל פה דרשות שנכתבו עבורם, או הוציאו דרשות מתוך ספרים כמו "שאגת אריה" של רבי אריה לייב בר אשר גינצבורג³⁵. ריבקינד מביא רשימה של אנשי שם - י.ל. גורדון, רבי מאיר ברלין בנו של הנצי"ב, רבי לוי גינצבורג ואפילו שלום עליכם שמזכירים בספריהם את הדרשות שנשא בבר המצווה. בעוד שבאירופה נהגו לשאת את הדרשה בשעת סעודת המצווה, לרוב בשבת, הרי שבצפון אפריקה נהגו לשאת את הדרשה בבית הכנסת, בימי חול בזמן התפילה (בין אשרי יושבי ביתך ל-ובא לציון גואל), ובתימן בבית בערב שלפני הטקס בבית הכנסת.

בר מצווה במקורות - סיכום

ראינו את המקורות לקיום טקס בר המצווה, כמסורת רבת שנים, שיש לה מרכיבים מובהקים וברורים של טקסיות, ואת הטעם העומד מאחוריהם. הבאתי את שורשי הציווי על ההורים לחנך ולהביא את הבנים והבנות למעמד הזה של מעבר מ-'קטן' ל-'גדול' דרך דברים שעושים רבים בישראל על מנת להיחשב גדולים – קריאה בתורה ולעתים גם בנביא, נשיאת דבר תורה לפני הקהל הנאסף בבית הכנסת או בסעודת המצווה. מצאתי את שורשי הציווי על ההורים לקיים טקס, בעדה ובמניין ואם ניתן גם ברוב עם, ולומר בו את ברכת ברוך שפטרני – או דבר אחר שישמש בתור אותו "המשפט המקיים" המעביר את הנער או הנערה למעמד של 'גדולים', והראיתי שרוב הפוסקים מצדדים בכך שייאמר "ברוך שפטרני" בשם ובמלכות. הראיתי גם את התקטנות מעמדה של הברכה הזאת עד להיותה משנית לקריאה בתורה. כל אלה, שלכאורה יכולים היו לסמן לנו את גבולות החיוב המסורתי – כלומר את המינימום המתחייב כדי שמעמד בר המצווה יהיה אכן טקס בר מצווה 'ראוי' – כל כולם שנויים במחלוקת. אפילו הקריאה בספר התורה יחד עם הציבור, בפרשת השבוע שבה אוחזים כולם יחד, אם בין שבעת העולים ואם במפטיר, אפילו זאת יש שמקדימים אותה לגיל צעיר יותר, ויש שמעדיפים לוותר עליה אם מתלווה אליה למשל חילול שבת.

³³ (הכהן, 1993, עמ' 114)

³⁴ (ריבקינד, 1942)

³⁵ השאגת אריה, 1695-1785, היה רב, פרשן תלמוד ופוסק מהאחרונים

דווקא ההבנה כי אין בעצם הלכה סדורה של בר המצווה אפילו באורתודוקסיה, מאפשרת לנו מרחב יצירתי בבואנו לעצב את בר המצווה הרפורמי שאנו מציעים.

בר המצווה כמפגש של העברת ערכים

המשכיות ואשרור הקהילה – "הקונפירמציה"

טקס בר המצווה, וכמוהו טקסי התבגרות אחרים בתרבויות שונות, באים לחבר את המתבגרים אל עולם המבוגרים על ערכיו, מנהגיו, ההתנהגות המצופה מהם ותכונות האופי שעליהם לפתח ולהפגין. כפי שראינו בפרק על בר המצווה במקורות, הקריאה בתורה ו/או בהפטרה, הנחת התפילין והדרשה מהווים חיבור כזה אל ערכי עולם המבוגרים בחברה של שומרי מצוות. בפרק זה נסקור מספר מסעות וטקסי 'בר מצוה' שמטרתם לחבר את המתבגרים אל עולם המבוגרים ולהעביר אליהם את ערכיו בחברות חילוניות או שאינן שומרות מצוות.

בנוסף, נביט על היבט נוסף: לטקס כזה של קבלת ערכי המבוגרים יש חשיבות נוספת בהיותו מבטיח את המשכיות של הקהילה³⁶ וכן בהיותו מאשרר את ערכיה: כאשר משפחה בוחרת לערוך את בר המצווה שלה באחת מקהילותינו, היא מוסרת לקהילה הסכמה עם דרכה, נותנת הצדקה לעצם קיומה, מאשררת את בחירתם של חבריה בסוג היהדות שבחרו לקיים, לשמר ולטפח. קהילות רפורמיות בתפוצות בארה"ב נהגו, החל מראשית המאה התשע עשרה ועד לפני כיוכל שנים, לקיים טקס של קונפירמציה בדומה לטקס המקובל אצל הפרוטסטנטים – בגיל ההתבגרות – ואף העדיפו אותו על פני טקס בר המצווה³⁷. לטקס כזה שבו מקבל נער צעיר את ערכי הקהילה, על ידי התחייבויות מילוליות מפורשות או על ידי מבחני-כניסה, יש משמעות של "אשרור" ערכיה והבטחה להמשכיות.

בפרק הזה אביא ממוגון של 'מסעות בר מצווה' וטקסי חניכה, חלקם מהעבר (אנשי השומר בכפר גלעדי, הקיבוצים של שנות הששים) וחלקם מהווה העכשווי ממש. כולם מציעים משהו אחר, שיוצא מכותלי בית הכנסת, ויכולים לשמש להשוואה ולהשראה לכל מי שרוצה לעצב את מסע הבר מצווה מחדש.

שיח אידיאולוגי בין דורי

במאמרה על טקסי בר מצווה אצל אנשי אגודת השומר³⁸ מביאה נורית פיינשטיין את סיפורו של אליעזר שמואלי משנת 1934 על טקס בר מצווה ראשון בכפר גלעדי, טקס שהיה שמור בסוד במשך עשרות שנים. במאמרה היא שמה דגש על השיח האידיאולוגי הבין דורי המופיע בסיפור:

- האבא נותן לבנו אקדח, הסבא, תפילין – וכך עולים ההבדלים האידיאולוגיים בין החלוצים לבין הוריהם נציגי 'העולם הישן'. "ניכר שכל דור רוצה למרוד בקודמו אך לראות את בניו ממשיכים את דרכו"

³⁶ ועד היום רואות הקהילות הרפורמיות את משפחות בני המצווה כמקור אפשרי לגידול והצעת הקהילה
(³⁷ Hilton, 2014)

³⁸ (פיינשטיין, נורית, 2017)

- גם האקדח וגם התפילין הנם "נשק כנגד הקמים עלינו לכלותנו" - אידיאולוגיה של מאבק
- כל חברי הקבוצה משתתפים ותמונות מייסדי הקבוצה על הקירות

אביא כאן חלק קטן מהסיפור, זה המתאר את הטקס עצמו, ובו מרכיבים רבים של טקס מעבר אידיאולוגי, שחוגג הצטרפות לקהילת חיים. אסמן את חלקם:

...חדר האוכל היה מקושט ירק ופרחים. תמונות מייסדי הקבוצה הנפטרים התנוססו על הקירות [חיבור אל המייסדים, המעגל הקרוב ביותר הוא הקבוצה]. הלוקס הפיץ אור חג בכול. על השולחנות הלבנים מפות. התאספו לחגיגה. אף המתנגדים באו, אם כי בלי רצון. סוף סוף הרי זו שמחת הקבוצה כולה: לילד הראשון מלאו שלש עשרה שנה!

...אביו של עמיקם קם. [תפקידו של האב כמוסר המסורת] הכניס ידו לתוך כיס מכנסיו, השתעל, הוריד את עיניו ואמר: בננו עמיקם, ליום מלאות לך שלש עשרה שנה אני מברך אותך: לוואי ותמשיך את אשר התחלנו אנחנו. [ציפיה להמשך מפעל החיים] יהיו האידיאליים שלנו לך לאור ותוסיף עליהם מהטוב והמועיל. היה עובד נאמן בארץ, מסור לרעיוננו, וזכור תמיד: עבודה, אי-ניצול, חיי שיתוף והגנה על כבוד עם ישראל. [רשימת הערכים]

הוציא את ידו מכיסו והושיט לעמיקם אקדח קטן. [בר מצווה כחגיגה של גבריות] את זה הנני מוסר לך, עמיקם, ליום הולדתך השלוש עשרה, ליום שבו אתה נכנס לחברתנו, ולוואי שבימך יכות לאת ולמזמרה ...

השתרר שקט, הגדולים התלחשו, הקטנים הביטו בעמיקם בקנאה, עמיקם החזיק את הכלי בידו והיה נרגש עד לדמעות.

- שקט! הי, הסו!

כולם הפנו ראשיהם, ליד עמיקם עמד הסבא. את פניו כיסתה עננה ובעיניו הבריקו דמעות. הזקן כעכע, השתעל, גמגם והתחיל: שם בגולה, כשמלאו לילד שלש עשרה שנה הכניסוהו לכלל ישראל. ובמה ציינו את המאורע? בתפילין, שהיו נותנים לו באותו יום. נתנו לילד כלי נשק, שבו יילחם בגויים הקמים עליו לכלותו ולהעבירו על דתו. [גם האב וגם הסב נותנים 'נשק נגד הקמים עלינו לכלותנו'] התפילין שמרו על היהודי בפני השמד, רחמנא ליצלן ... ועכשיו, בעוונותינו הרבים, חדלו להאמין יקום דור חדש, דור של כפירה. אבל לכפור בעיקר הרי אי אפשר, וברצוני לומר: הרי אי אפשר לחדול להיות יהודי, והדת, כידוע, ילדה את הלאומיות .. התפילין הביאו אותנו לארץ ישראל, אתם נותנים לילד ביום הבר מצווה נשק. — ניחא, בכל דור ודור ובכל מקום ומקום קמים עלינו לכלותנו.

אבל יחד עם זאת אל לנו לנתק את הילד מהעבר של עם ישראל, מההיסטוריה שלו, כאילו הכל מתחיל אך מהיום .. ידע הילד מה הם תפילין ומה היו בשביל עם ישראל במשך מאות רבות בשנים! [פער הדורות בין הסבא לאבא]

אני נותן לך, בן בני עמיקם, תפילין. ויהי רצון, ששני הסמלים שקבלת היום, ישמשו לך מקור לאהבת עם ישראל וארץ ישראל, אמן.

איור 2: אחיעם קרול, בנם הבכור של אנשי "השומר" חיה ואליעזר קרול ומן הבנים הראשונים בכפר גלעדי, מעניק נשק בטקס בר המצווה לבנו, עמוס קרול. שנות ה-60 של המאה ה-20 (ארכיון בית "השומר")

איור 1: אליעזר קרול, איש "השומר" וממייסדי כפר גלעדי, מעניק נשק בטקס בר המצווה לבתיה יהלום, נכדת אנשי "השומר" חווה וזלמן אסושקין (אלון). שנות ה-50 של המאה ה-20 (ארכיון בית "השומר")

כפי שמציינת פיינשטיין במאמרה, השילוב בין האקדח לתפילין יכול להיות המקור לקבלת הנשק וספר התנ"ך כפי שהיה מקובל אצל ארגוני השומר וההגנה, והפך להיות מסורת גם בצה"ל.

יציאה לשמירה כמבחן אומץ, בעלי חיים כסמל לאחריות

גם סיפורו של יגאל אלון מובא אצל פיינשטיין (עמוד 281) - אצלו ניתנו התפילין קודם, ואז מצטרף האקדח, ולאחריו גם יציאה לשמירה:

כשנכנסתי לעול מצוות קרא לי אבא למחסן התבואות שבירכתי החצר ואמר: "בהנחת תפילין עוד לא הגשמת את כל המצוות העיקריות. אתה נעשה לאיש ועכשיו יהיה לך נשק משלך". תוך כדי דיבור הוציא אקדח בראונינג חצי אוטומטי. "הוא היה שלי ועכשיו הוא שלך. אתה תנקה אותו ואתה תשמור עליו. להשתמש בו אתה כבר יודע..."

התרגשתי מאוד. על היום הזה חלמתי הוא בכלילון עיניים - ציפיתי לרגע שבו יהיה לי נשק אישי כמו לכל אחד מאחי. ואבא הוסיף: "הערב תצא לשמור על שארית הדורה הקצורה ב'בלוט' שאחרנו לאסוף לגורן."

המשך הסיפור מובא בספר "התרמיל היהודי" של עליזה לביא³⁹ שם מספר יגאל אלון על הגעתו לשמירה, על הגנבים הערבים שמגיעים על סוסיהם לאסוף את התבואה הקצורה, איך הוא מנסה לשווא להבריחם

³⁹ (לביא, 2010)

בקולו וביריות באוויר, על פחדו להרוג והיהרג, ואיך בסופו של דבר אביו - שהיה שם כל הזמן - מתגלה ומבריה אותם.

"כן, הוא העמיד אותי במבחן, אך לא הניח לנער בן 13 לעמוד בכך לבדו.... שמחתי היתה כפולה: לא זו בלבד שעמדתי במבחן, אלא שאבא ראה אותי בעמידתי" (עמוד 173)
במאמר של פיינשטיין היא מביאה גם את סיפורו של נחמן גלעדי, יליד 1915 שקיבל סייח לבר המצווה, ושל מאיר אלון שקיבל טליה, כדי לסמל את החיבור לעולם המבוגרים.

שעון - התחברות לעולם החובות והמצוות

שעון יד היה ידוע כאחת ממתנות בר המצווה המקובלות ביותר במאה העשרים. ואכן יש משהו בשעון ובחיבור אל הזמן שמבדיל בין הילד שחי לכאורה בעולם משלו, ובין המבוגר שחייב להיות מחובר לעולם שסביב על זמניו ומועדיו. מדרש יפה מחבר את יציאת מצרים - היציאה האולטימטיבית לחירות - עם ההגדרה של זמנים שניתנת לעם מיד לפניה - החדש הזה לכם ראש חודשים ראשון הוא לכם לחודשי השנה (שמות יב ב). עבדים אינם קובעים זמנים - הכול נכפה עליהם. בקביעת הזמן מתגלמת חירות ואחריות - וידוע לנו עד כמה כתות וקבוצות מתחרות ביהדות בית שני נלחמו על קביעת לוחות השנה והמועדים. השעון והזמן מחברים אל המצוות. ספר 'אורח חיים' שבשולחן ערוך, נפתח במלים "יתגבר כארי לעמוד בבוקר לעבודת בוראו, שיהא הוא מעורר השחר". ומיד לאחריו "המשכים להתחנן לפני בוראו, יכוון לשעות שמשותנות המשמרות". גם אני זוכר עדיין את השעון שקיבלתי לסיום כתיב - התחליף הקיבוצי של אז לבר המצווה - שעון יד אוטומטי (שלא צריך למתוח את הקפיץ שלו) ובו "עשרים ואחת אבנים" שהיה סמל של יוקרה כמעט כמו Made in Switzerland שהיה מוטבע עליו מאחור. השעון היה סמל סטאטוס של גדולים.

בר מצווה קיבוצי - הוכחת עצמאות במשימות של גדולים

אקדח לא ניתן לי בהגיעי לגיל מצוות, אבל מילדותי זכורים לי מבחנים של עצמאות כחלק מ'הכניסה לתנועה' שהיתה - פחות או יותר - המקבילה הקיבוצית לבר המצווה. חברתי עינת אמיתי ז"ל מביאה בספרה "שי לילדינו - תרבות לילדים בקיבוצים" את התיאור הבא מעלון קיבוץ פלמחים, 1963⁴⁰ - תיאור שיכול להוות השראה לכל תכנית בר מצווה גם בימינו:

זו לה פעם ראשונה לפלמחים, שמצרפת היא את בניה לשורות התנועה. החברה כולה צריכה לדעת דבר חשוב - בחג בר מצווה זה אנו פותחים מסורת אשר תנחה אותנו בעתיד בשאר החגים. שלא כנהוג אצל בני העיר, שחג הבגרות משולב אצלם רק במצוות התורה, אנחנו מסכמים "שנה של הוכחת בגרות", לאחר מספר משימות שהקבוצה קבלה על עצמה על מנת להוכיח: יכולת, בגרות, עצמאות. פתוח כושר, ויחס משקי.

המשימות כללו:

⁴⁰ (אמיתי, 2012, עמ' 377)

1. יום עבודה במשק, בו ניהלו הילדים את חדר האוכל והמטבח⁴¹ באופן עצמאי.
2. שמירה - שמירת לילה עם השומרים הבוגרים) בכל לילה יצאו שני ילדים, למשך כל הלילה). במשימה זו נרכשו בטחון ויחס לנשק.
3. משימת לימוד רתימת בהמה.
4. הכרת מסורת העם היהודי (מלווה בביקור במשק דתי).
5. ביקור במשקים של הקיבוץ המאוחד – משימה שהביאה לידי ביטוי את עצמאות הילד מחוץ למסגרת הבית. הילדים נסעו והתמצאו בדרכים לבדם וערכו הכרות עם ישובי הקיבוץ המאוחד צעירים בצד ותיקים.
6. הכרת 'בית הקיבוץ המאוחד', תוך ביקור בוועדות השונות.
7. "מתנה להורים". הילדים הכינו אלבומים ותיקים, מתנה להורים. משימה שסיימה בערב זיכרונות של הורים וילדים.
8. "חלוץ בודד בשדה". הוכחו ידיעה ושליטה בנושא "מחנאות". במשימה זו, התבודד כל ילד יום שלם, בישל לבדו והקים לו מתקנים שימושיים.
9. המשימות סוכמו במבצע למשק: התקנת שטח הנוי שלפני המרפאה החדשה, לשם עיבודו על ידי הנוי.
10. לימוד עזרה ראשונה.

ביקורת: משימות אינן קבלת עול

מול תכנית 'חניכה' מעוררת השראה זאת, היו גם מי שתהו על החיבור בין המשימות הללו לבין משמעות בר המצווה. מאיר איילי מקיבוץ יפעת, מראשוני מובילי לימודי היהדות בתנועה הקיבוצית, כתב בשנות התשעים⁴² דברים שיש מקום לשמוע גם כיום (ההדגשות שלי):

לבני המצווה מוצעות "משימות" שהן התנסויות חד-פעמיות בתפקידים בהם עוסקים חברים מבוגרים..... עבודה, שמירה וכדומה. ואכן מאורע זה הפך ברוב הקיבוצים לאחת החוויות החברתיות המרכזיות, והוא גורם סיפוק רב להורי הבנים.....

כבר ביטאתי בהזדמנויות שונות את הרתיעה בפני הסקולריזציה של מושגים מקודשים, גם אם נעשה הדבר מתוך כוונות לאומיות טובות וטהורות, ורצון עז לשמר את **קליפתה של היהדות**, כשאת תוכנה "מתרגמים" למושגים אחרים. מאורע הבר-מצווה היהודי יש לו משמעות אחת ויחידה: זהו **יום קבלת עול מצוות התורה** מכאן ואילך, יום יום, מבחינת "וארשתך לי לעולם". ומכיון שעיקרה של היהדות הוא קיום מצוות, משמע שמיום זה מתחילה פעילותה של הזוהר היהודית אצל הנער והנערה.....הכרת אורחות חיים, **ביצוע משימות חד-פעמיות, אינם בכלל קבלת עול**. ... ואל נתפתה לערבב תחומים ולקרוא לחיי קיבוץ הגשמת היהדות. אל נעמיד תחליפים

⁴¹ של הקיבוץ! בלי אף מבוגר.

⁴² ומובא בספרה של אמית, עמוד 380

לתורה בלבד התורה, אם אין למאורע הבר-מצווה משמעות אמתית וחיונית לגבינו, מדוע אנו

מפחלצים אותו בחומר לא אורגני, ומעמידים פנים כאילו אנו הולכים בעקבות קדמונינו?

דברים דומים לאלה של מאיר איילי אנחנו יכולים לשמוע גם מקצהו השני של העולם. הרב משה פיינשטיין⁴³ כתב שאילו היה בכוחו היה

"מבטל סדר הבר מצווה של הבנים שלא הביא זה שום איש לקרבו לתורה ולמצוות, ואף לא את הבר מצווה אף לא לשעה אחת, ואדרבה בהרבה מקומות מביא זה לחלול שבת ועוד איסורים; אבל מכיון שכבר נהגו כן, וגם בא זה ממקור מצווה – קשה לבטל" (שו"ת אגרות משה או"ח א קד).

בר מצווה בקהילות הרפורמיות – האמנם המשכיות ואשרור?

בדוגמאות שהבאנו לעיל, קל לראות גם אל מול הביקורת איך הקהילות שקיימו את טקסי התבגרות והצטרפות זכו להבטחת המשכיות ולאשרור של ערכיהן על ידי בני הקהילה. לכאורה גם אצלנו הדברים פשוטים – בקהילות רבות פותחים חתן או כלת בר המצווה את טקס הבר מצווה שלהם בתפילת בר המצווה, זאת שהיתה בעמוד 245 בסידור "העבודה שבלב", ואומרים מפורשות – "אֱלֹהֵי וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵי וְאֲמוֹתֵי, לִפְנֵי הַקֹּדֶשׁ הַזֶּה הִנְנִי בּוֹחֵר לְהַמְנוֹת בְּקֶהֱל יִשְׂרָאֵל – יוֹרֵשׁ לְמוֹרֶשְׁתּוֹ, שׁוֹתֵף לְגוֹרְלוֹ, וְחַיִּיב בְּמִצְוֹתָיו." אלא שישנם מספר עניינים לבחון:

- התפילה הזאת אינה מדברת על הצטרפות אל הקהילה במוכן המצומצם שלה, הספציפי, כמו למשל קהילת כל הנשמה, אלא אל משהו אמורפי כמו "קהל ישראל".
- הדובר אינו באמת 'בן הקהילה' באותו מובן שבני 'השומר' בכפר גלעדי או בני 'הקיבוץ' בשנים עברו היו בני הקהילה. הקהילה הרפורמית, ברוב המקרים, אינה קהילת-חיים של בר המצווה. הוא בא אל הקהילה כצרכן-של-חוויה, גם אם משמעותית ומרגשת, והנוכחות שלו ושל משפחתו 'כחברים בקהילה' – גם אם הם נספרים ככאלה בשנת הבר מצווה באופן פורמלי – היא קצרת מועד ואין בה אמת של ממש.

לאיזה אשרור זוכה אם כן הקהילה מבני המצווה שלה? מה מערכה מקבל אישור, והאם אפשר לבנות את מסע בר המצווה כך שיבטא יותר מאותם ערכים שלה? מהם הערכים שאותם היא מבקשת לאשרר במסע הבר מצווה? והאם הציפייה כי הטקס יאשרר את ערכיה של הקהילה היא במקומה? אני מבקש להציע את הערכים הבאים כנקודת מפתח לבחינת העברת ערכי הקהילה במסגרת תהליך בר המצווה:

- **חיבור למסורת ישראל, כבוד לתורה** – איך אנחנו מייצגים את אלה בדרישות שלנו, האם על בר המצווה להפגין רמה מסוימת של ידע והיכרות עם המסורת, למשל על ידי עמידה במבחן-ידע של ממש – כפי שהיה מקובל בטקסי הקונפירמציה – או על ידי הובלת הקהל בקטעים נבחרים כמו שמע ישראל + ואהבת, הדלקת נרות שבת, קדיש, קידוש? האם יהיה מינימום שבלעדי אנחנו לא מקיימים טקס לנער גם אם הגיע המועד? האם לשוב ולדרוש ממשפחות בר המצווה למלא

⁴³ 1895-1986. היה מגדולי פוסקי ההלכה החרדים לאחר השואה, יושב ראש מועצת גדולי התורה של אגודת ישראל בארצות הברית וראש מתיבתא תפארת ירושלים בניו יורק.

'כרטיסיית נוכחות' במספר מינימלי של אירועים בקהילה – קבלות שבת, שחרית, חג – כפי שהיה נהוג בעבר? האם 'משימה' או 'עמידה במבחן' גם הם חלק מערכי הקהילה? האם הדרשה היא מבחן שכזה? העלייה לתורה עצמה – עד כמה אנחנו מוכנים לוותר על עליה לתורה לטובת לימוד תורה למשל?

- **נתינה** – האם על מסע בר המצווה לכלול עשייה של נתינה או התנדבות? איך הנתינה שלנו באה לידי ביטוי?

- **תיקון עולם ואחריות** – איזה מעשה של לקיחת אחריות או לימוד שיכול לבטא את זה?

- **שוויון בין המינים** – האם די בכך שהטקס עצמו שוויוני וגברים ונשים לוקחים בו חלק באופן מלא? או שיש לדבר את הערך הזה?

- **סובלנות** – קבלת אנשים עם מוגבלויות ומוחלשים אחרים – איך זה בא לידי ביטוי בטקס? האם העובדה שתפילת העמידה של הרב דן פרת מציינת זאת במפורש מספיקה? מספיקה כדי לבחור בה?

○ אם אנחנו משנים את תפילת העמידה, האם נכון לשנות עוד דברים?

- קבלת העדפות מיניות שונות – האם זה חשוב? צריך לבוא לידי ביטוי בטקס?

שאלות אלה, שחלקן עלו גם בראיונות המובאים בפרק הקודם, הנחו אותי גם בפרק האחרון, שבו הבטנו את טקס בר המצווה דרך הערכים שהוא מנסה להעביר, ומשם חיפשנו את הדרכים להעברתם.

להטיל ספק ולהמציא דרכים חדשות

אילנה קורבר (Ilana Korber) יהודיה תושבת לונדון, מתארת במאמר משנת 2017 A bar mitzvah year: rethinking ritual⁴⁴ מסע שונה של בר מצווה שהיא ומשפחתה ערכו לבנה שהגיע למצוות. הנה קטעים מתוכו – ההדגשות הן שלי:

ההזמנות לטקסי בת ובר מצווה של חברותי וחבריו לבית הספר החלו להגיע באופן קבוע. ישבנו עם בננו בבית הכנסת בעוד ילדים מבני משפחה מדקלמים את פרשות השבוע והוא הודיע לנו **שלא כך הוא רוצה לציין את האירוע**. הוא גם לא רצה לערוך סעודות מצווה ונשפי ריקודים. חשבתי שאילו היה גדל בבית יהודי קונבנציונאלי יותר, וודאי היה בוחר בכל אלה ללא שאלה, אך לאחר שבילה את ילדותו עם הורים לא מאמינים, והיה בבית כנסת פחות פעמים ממה שיכל לספור מצד אחד, הוא **הטיל ספק ברלוונטיות של טקסים אלה** כחלק מטקס-המעבר שלו. בנו היה **מבולבל כמו הוריו** בנוגע להתמודדות עם נושא בר המצווה הזה.

שלושה עשר מנטורים מהמשפחה המורחבת

..... התחלנו לחשוב על קיום שנת בר מצווה ולא על יום בר מצווה.... עיצבנו תכנית אירועים שתתקיים בין גיל שנים עשרה לשלוש עשרה, שתספק לו מגוון חוויות שיהיו שימושיות בדרכו

⁴⁴ (Korber, 2017)

בס'ים. בנו ערך רשימה של שלושה עשר בני משפחה שהוא היה מבקש שילמדו אותו משהו שהוא לא יודע, משהו חשוב בחייו של אותו אדם שיהיה שימושי גם להתפתחותו שלו.

....

הוא בילה יום שלם במצפה הכוכבים של גריניץ' עם מי שהיתה הסנדקית שלו, ולמד ממנה על אסטרונומיה; ערך סמינר בנושא פילוסופיה ואתיקה דתית עם אחד מבני דודיו; מפגשי יוגה לאורך כל השנה עם אחת הדודות; הדרכה מקוונת ואחריה ערב באופרה עם דוד אחר; 'יום תיאטרון' עם דוד נוסף, כולל דיון על ההצגה וקריאה מקדימה על ספסל גן אחר הצהריים שטוף שמש; כמה שעות דיון על שלטון החוק עם סבו, עורך דין בדימוס; יום של היסטוריה משפחתית עם דודה נוספת, שעשתה מחקר מעמיק על נדידת המשפחה מליטא והגישו לבני תיק גדוש במאמרים, תמונות, מסמכים וחיבורים שכתבה בנושא. בנוסף הייתה מפה של ליטא עם הערים והכפרים הרלוונטיים המסומנים וכן דפים עם פרטי עץ המשפחה. איזו מתנה! הם בילו שעות בעיון על כל המסמכים, ולאחר מכן הבן שלי ידע יותר על ההיסטוריה המשפחתית שלי מאשר אני בעצמי. כמה מבני המשפחה לא הצליחו לבוא ללונדון בעצמם - למשל מילאטי את מקומה של הסבתא של בני שהיא סוחרת אמנות, וערכנו סיור פרטי בין אוצרות האוסף הקבוע של ה-Tate Modern, שהיה מאוד חינוכי. באותו ערב בני וסבתו ניהלו דיון בסקיפ על מה שראה וכיצד סבתו התאהבה באמנות מודרנית.

וכך הלאה. ואין צורך להיות אנגלים - משפחה ישראלית מיקנעם עילית סיפרה לי שהם עושים משהו דומה מאוד עם כל ילדיהם כשהם מגיעים לגיל מצוות.

טבע, אתגר, בונדינג

מגוון האפשרויות לא מסתכם בדרכים השונות ללמד את בני המצווה דברים חדשים על עולם המבוגרים - לאחרונה אני מוצאים יותר ויותר תכניות שפונות אל הצד הרגשי והחזיוני ומציעות "מסע" משותף של התקרבות הדדית בין הורים לילדים. חלקן, כמו התכניות מן העבר, מכילות גם פן משימתי - ועל אף הביקורת של מאיר איילי והרב פיינשטיין שקראנו למעלה, ראוי למי שרוצה לחדש ולגוון את מסע בר המצווה שהוא מציע להכיר אותן ואף ללמוד מה שכן יש בהן. ראשונה אזכיר את "בשביל החוויה - בר מצווה בדרך אחרת"⁴⁵ שמציע חוויה בשביל ישראל לבני ולבנות מצווה ולהוריהם:

"בשביל הבגרות - מתגבשים לחיים" זהו מסע בן יומיים, חזוית ומהנה, המשלב בתוכו אתגרים פיזיים, מחשבתיים ומנטאליים, טיולים, היסטוריה ומסורת, מפגש עם תרבות שכנה. המסע כולל גם משימות אישיות, זוגיות וקבוצתיות שדרכן ירוויחו בני ובנות המצווה ברכות שתשרתנה אותם בחייהם כבוגרים.

אנחנו רואים במסע הזה מעין טקס חניכה במעבר מהילדות לבגרות. בסיום המסע אתם תכירו טוב יותר את הילד או הילדה שלכם, הם יכירו אתכם טוב יותר, והכי חשוב, הם יכירו את עצמם - את

⁴⁵ <http://beshvil.ravpage.co.il/horevebarbat>

החזקות שלהם ואת הדברים שצריך לחזק. הם יתחברו לרצונות ולמאויים של עצמם ויצעדו לעבר חייהם כבוגרים, כשהם יודעים שהשליטה בחייהם היא בידיהם שלהם.

גם "מכנה משותף"⁴⁶ – שהוא בעצם מחנה משותף, פועל בכיוונים דומים:

מפגש 'בגובה העיניים' של מכנה משותף, הוא מחנה בן שלושה ימים ושני לילות שבו נפגשים הורה ומתבגר לחוויה משותפת בטבע שמאפשרת להם להיפגש אחד עם השני בדרך בלתי אמצעית למפגש מיוחד שמשפיע על הקשר ביניהם.

מפגש 'בגובה העיניים' הוא מסע התבגרות משותף שבו מטושטשים התפקידים ולרגע, מחוץ למפגש הורה-מתבגר, נפגשים שני בני אדם.

מפגש 'בגובה העיניים' הוא מעיין טקס מעבר שמאפשר לציין בצורה יוצאת דופן את תקופת המצווה והכניסה לגיל ההתבגרות.

כמו המסע "בשביל הבגרות", גם מחנה 'בגובה העיניים' פונה כאמור אל הצד הרגשי של הגיל, אל מרכיב הקשר המשתנה בין המתבגרים להורים, ובשל כך ניתן למצוא בין הנושאים שבהם עוסקים:

source: <http://mm-meshutaf.1213.co.il/>

- ביחד ובנפרד.
- אולי תסמוך עלי?
- על איזה בית מדברים כאן?
- גיל ההתבגרות שלי.
- דיאלוג עם פחד.
- פוגשים את האשה - פוגשים את הגבר.
- מבשלים להורים.
- חזון משותף.

סיכום – מהעברת ערכים לתיקוף משותף

בפרק זה ראינו את טקס בר המצווה – על מופעיו השונים – כטקס שמסמל את הצטרפות המתבגרים אל קהילת המבוגרים, את המשכיותה של קהילה זו את אשרור ערכיה וטעם קיומה. במסגרת זאת שאלתי האם אותם מרכיבים – הצטרפות, המשכיות, אשרור – באמת מתקיימים בהתקשרות בין קהילתינו למשפחות הבאות לציין בהן בר מצווה. הצגתי מהלך שהוא מחד מהלך כמעט כרונולוגי, ומאידך הוא עבר מטקסים בקהילות אידיאולוגיות וסגורות, בהן בר המצווה היה אירוע של העברת ערכים חד-כיוונית מהמבוגרים אל הנערים, המקבלים את עולםם ואת עולמם של המבוגרים, אל מפגשים ומסעות בהם הערכים – וגם הרגשות – זוכים לדיון, לשיחה בין-דורית פתוחה, ולתיקוף משותף. ההכרה בשינוי הזה חשובה לכל מי שרוצה להציע מסע בר מצווה שהוא רלוונטי לימינו – והדברים באים לידי ביטוי בפרקים הבאים.

⁴⁶ <http://mm-meshutaf.1213.co.il>

קולות מן השטח – מסע בר המצווה בעיני 'הלקוחות'

לאחר הסקירה של מקורות מתוך הספרות אנחנו מגיעים אל לבה של עבודת עיצוב השירות – הירידה אל השטח. בפרק זה אנחנו מנתחים את 'הלקוחות' של שירות בר המצווה שאנחנו מספקים – בני המצווה, הוריהם, המשפחות המורחבות. מובאים כאן חומרים שונים – מכתב, ראיונות עם אימהות⁴⁷ – שמתוכם ננסה להבין מדוע באות אלינו המשפחות, מה היו התקוות שלהן וממה הן חששו, האם ענינו על הציפיות שלהם, את מה הם אהבו יותר ואת מה פחות. כותרות המשנה בראיונות נועדו כדי לתמצת את הדברים, על מנת שיוכלו גם הקוראים שזמנם קצוב לקלוט את עיקרי הדברים.

מכתב תודה – נעמה, אמא של אלון שערך בר מצווה באור חדש

כל הדורות מתייצבים מאחורי הנער ונותנים לו גב

לרב היקר - חגגנו אתך את העלייה לתורה של בנו. רצינו להגיד תודה רבה על חגיגת בר המצווה, שהיתה מרגשת ומשמעותית כ"כ. כל התהליך, החל מהפגישות המקדימות, דרך בניית החוברת המשותפת, ועד לעלייה לתורה עצמה, נעשה באופן שמח, מפרגן, מעצים, מעניין, מסביר ומאיר, מוסיקלי, ומחובר למשמעות ולעומק תרבותי. הטקס היה בנוי בעיקרון רב דורי, כך שהסבים מעבירים את ערכיהם וברכתם, אז ההורים מעבירים את ערכיהם וברכתם, כך שהנער מקבל את הכוחות כדי להפנים את המעבר לשלב הבא בבגרות ואחריות אישית משפחתית וקהילתית. הטקס הזה, יש בו משהו שמרגיש כ"כ נכון ומדויק מבחינת דינמיקה משפחתית, בהעצמה והעברת המשאבים לדור הבא, בנתינת התחושה המוחשית שכל הדורות מתייצבים מאחורי הנער ונותנים לו גב.

נזכרנו פתאום שכל זה גם שלנו

בארץ שלנו השיח בנושא יהדות הוא כ"כ מקוטב, וגם אנחנו הפנמנו את הקיטוב הזה בתוכנו. היה מאד מרענן לשוב לתכנים של פרשת השבוע, תורה, ברכות ומנגינות, ממקום שמקבל אותנו, ממקום של עניין, ממקום שמזמין, גם את האימהות והנשים, ואת כל יושבי תבל... נזכרנו פתאום שכל זה גם שלנו ואצלנו. זה גרם לנו לרצון להעמיק עוד ולחוות עוד מהעולם של היהדות המתחדשת.

ראיון קצר: עינב, אמא של גל שערך בר מצווה באור חדש

משפחה חילונית, טקס דתי

לא היו לנו חששות, אבל אנחנו חילונים לגמרי. המחשבה שהייתה היא איך יהיה החיבור של הילד לאירוע שהוא דתי. היתה תהיה לגבי המפגש בין המשפחה החילונית ובין הטקס הדתי, והרבה דליה גישרה. התכנים

⁴⁷ כל השמות בדויים

היו מקסימים, רלוונטיים, אקטואליים, טקסטים לא מאיימים ולא מנותקים, שקל היה להתחבר אליהם, כמו למשל אמיר דדון ויהודה עמיחי, שדיברו גם על הקדושה וגם על המקום החדש במעגל החיים.

המבוגרים השתלטו על השיח בקורס

לאט לאט הקבוצה בסדנא הפכה להיות קצת קבוצה של ההורים ופחות של הילדים. ההורים עונים תשובות חכמות ומתוך ניסיון ויכולת ביטוי שאין לילדים והילדים נסוגים לאחור. לסבא וסבתא היו יותר מדי דקות מסך. נוצרה חברותא של מבוגרים וילדים היה פחות מקום. ולכן כשהייתה עבודה אישית היא היתה טובה, אבל כשחוזרים למליאה המבוגרים משתלטים. לדעתי צריך את רוב המפגשים לעשות בלי המבוגרים. לקחת את זה בחשבון. אם היו מפגשים להורים בלבד היינו באים, כי אנחנו בתוך תהליך, אבל אני לא מרגישה שיש בהם צורך.

הרגשנו בעלי הבית בטקס

תפרנו את הטקס למידות המדויקות של גל. זה היה אירוע הדגל של כל אירועי הבר מצווה. הוא מאוד התרגש – תחושה של משהו שהוא ייחודי למשפחה. היו טקסטים שבני משפחה קראו, ברכה לחיילי צה"ל ולמדינה, ביקשנו שירים "יוצא לאור", "מודה אני" של עומר אדם, והרגשנו שאנחנו בעלי הבית בטקס. מיהרנו לארוחת צהריים אבל כולם נשארו וכולם באו להיפרד מדליה, ואמרו לה שכזה דבר לא חוו בחייהם. כבר יש זוגות של חברים שהגיעו לאור חדש בעקבות המלצות שלנו.

אחרי הטקס ניתק הקשר – וחבל

לא חשתי בשום בעיה, אבל עכשיו כשאתה שואל – אני חושבת שכן, היה יכול להיות טוב למצוא משהו של המשכיות. שהקהילה תפנה אלינו ותמשיך אתנו את הקשר.

ראיון: איילת, אמא של יונתן שערך בר מצווה במעלות טבעון

מחשבות ראשונות – מסע אל הגבריות

בהתחלה בכלל חשבנו על מסע בשביל ישראל, רצינו משהו שמתחבר להתגברות על קשיים, לגבריות. שמיכה (אבא של יונתן) יצעד אתו כמה ימים ובסוף נערוך טקס כלשהו. שיעברו בנקודות ציון של גברים שעשו דברים גדולים – קבר בן גוריון נגיד. מכון וייצמן. משהו שקשור להצלחת בעלי חיים. רצינו שיהיה מצפון לדרום, חיבור לארץ. למדינה.

עליה לתורה - יונתן מבקש וחושש.

ואז יונתן שיתף אותנו במחשבות שלו לעלות לתורה. אמר שהוא רוצה וחושש. יונתן הוא ילד עם הפרעות קשב וריכוז. לא קל לו בהרבה דברים. הוא אמר שהוא רוצה להכיר את הדבר שהוא מתנגד לו. ועוד אמר שהוא מרגיש קשר לאנשים שנספו בשואה. ושהוא רוצה לכבד אותם בזה שהוא עושה כמו שהם עשו. זה הפתיע אותנו.

חששות – המחיר. הקבוצה. שיעשו לו שטיפת מוח אצל האורתודוקסים

אנחנו ממש לא עודדנו אותו בהתחלה. וגם מאוד הופתענו. יונתן עבר חוויות חברתיות קשות מאוד בבית הספר האנתרופוסופי, שיש שם המון רוחניות, ומאז יש לו המון התנגדות לרוח ולדת. בבית כשאנחנו עושים קידוש הוא מפריע כדי לקלקל לנו. גם פחדנו עליו – הוא נראה גדול ומלא, אבל הוא מאוד רגיש וביישן. חששנו שיהיה לו קשה במפגשים הקבוצתיים. חששנו גם מהרגע שיעמוד מול הקהל ולא יצליח לדבר. כמו שקרה בסוף באמת. חששנו גם מהמחיר שאתם מבקשים – הוא גבוה לנו, המצב שלנו הכלכלי לא משהו. ואז התקרב המועד ואמרנו ליונתן שצריכים להחליט הוא אמור שהוא בוחר לעלות לתורה. במקביל אליכם בדקנו אפשרות שמישהו מבית הכנסת הרגיל ליד הבית ילמד אותו לקרוא בתורה והוא יעלה אצלם. אבל הרגשנו שזה לא מחובר אלינו בכלל. וגם פחדנו שיעשו לו שם שטיפת מוח, שיערערו לו את הזהות שלו.

קבלת הפנים של הקהילה – מאור פנים והקשבה.

ואז דיברנו אתכם. בכלל לא ידענו לאן אנחנו נכנסים. כמובן שידעתי על המקום השוויוני שמאפשר לנשים – הדרת הנשים זה משהו שמרחיק אותי מאוד מהדת. אבל מעבר לזה לא ידעתי. מאוד אהבתי את המענה הרך. את זה שאמרת לנו לחשוב על המחיר שאנחנו יכולים לשלם ולהציע. הרגשתי שרואים אותי. הרגשתי מאור פנים, שאחר כך באמת מצאתי אותו. ולא פחדתי שיחזירו אותו בתשובה.

הציפיות – שילמד. שיבין את המשמעות. ושיעמוד במשימה שלקח.

רצינו שיונתן ילמד את מה שידענו שאנחנו לא יכולים ללמד אותו. דברים שאנחנו לא מספיק מכירים כדי ללמד אותו. לקרוא בתורה. לדעת על זה יותר. הרגשנו חסרים את הידע – למיכה לא עשו בר מצווה כי הוא היה בשומר הצעיר. לי כמובן לא.

וכמובן היתה לנו ציפייה, עם הרבה חשש, שיונתן יעמוד במשימה שלקח על עצמו. שהוא בחר בה. זאת בעצם היתה פעם ראשונה שהוא בחר משהו שמחייב לאורך של כמה חודשים וצריך לעמוד בו. יענו שאם הוא יצליח סאת תהיה מתנה לחיים. וכישלון ילך אתו להרבה זמן.

הלימוד בקבוצה. לראות את ילדי מהצד. לדבר על אלוהים ועל ערכים.

ככל שנמשך התהליך הבנתי כמה נכון בחרנו. אני כבר לא פחדתי מכישלון כי ידעתי שיונתן החליט וזאת בחירה שלו. אבל כן חששתי מהמפגשים הקבוצתיים ושמחתי לראות אותו בקבוצה, משתלב. אין לי הרבה הזדמנויות לראות אותו בחברה, והנה ראיתי אותו והיה לו טוב. ומאוד התרגשתי מהמפגשים שהיית בהם. ריגש אותי המפגש של הרב אורי של הקשר עם אלוהים. שמחתי שיונתן שומע על זה ולא ממני. אני מאמינה באלוהים. יש לי דיבור אתו. ויונתן יודע את זה ומאוד מתנגד. והנה הוא שמע את הרב אורי מדבר על הקשר עם אלוהים.

גם במפגש על ערכים – יונתן הגיע אליו מאוד סוער ולא פנוי. הוא רצה להפסיק את כל עניין הבר מצווה, ואנחנו אמרנו שמרגע שהוא לקח על עצמו משימה הוא צריך לעמוד בה. היה לו קשה. אבל אני אהבתי ששאלתם אותנו על הערכים שמדברים אלי. ערכים שיקרים לי, ופתאום גיליתי שהם אצלי בבית כל הזמן,

אבל לא מדברים עליהם. בסופו של דבר זה הפך להיות מסע למשפחה כולה. זה לא נכלל בכלל בציפיות שלנו. בנינו על מסע ליונתן וקרה משהו לכולנו.

קשיים בדרך. ההתמודדות עם הבחירה.

היתה הרבה התמודדות סביב הבחירה והעמידה במשימה שהוא בחר בה. כמעט לפני כל מפגש הוא היה מבקש לא ללכת. בכל פעם הוא היה צריך לבחור בזה מחדש. היו הרבה רגעים של שבירה, ואני שמחה שהבחירה הראשונית היתה של יונתן ושל שלנו. אילו היית בוחרת בזה בשבילי, זה לא היה מחזיק מעמד. הדרשה למשל היתה כמעט מעל לכוחותיו. הייתי כמה פעמים על הסף להתקשר אליך ולבקש לוותר לו. אבל ברקע עמדה בחירה מאוד עמוקה שלו לעלות לתורה. וזה איפשר לנו לשחרר. לתת לו להתמודד עם זה. ואני שמחה שלא יצאנו בסוף לשביל ישראל או למדבר. במדבר לא הייתי יכולה לשחרר. להגיד לו טוב, אנחנו ממשיכים ללכת.

יום הבר מצווה – קסם. חיבור. וחסד.

הבר מצווה היתה נקודת ציון משמעותית לכולנו. קרה שם הרבה יותר מכל מה שהעליתי על דעתי. זאת היתה אחת הפעמים הראשונות, בעצם הפעם הראשונה, ששתי המשפחות שלנו, הרחקים יותר, נפגשים. וקרה שם משהו מופלא. החיבור של הכול – המוסיקה, השירה, התפילה, הדברים שנאמרו, השיתוף של הסבתא והסבים. הרגשתי את הנוכחות של אמא ז"ל של מיכה.

והיו שם איזה שמונה או תשעה חברים שלו מבית הספר. אני לא העליתי על דעתי שהוא יזמין חברים מבית הספר. ובהתחלה באמת הוא הזמין שניים. ואז עוד כמה. ועוד כמה. יונתן, מי היה מאמין. והייתה התרוממות רוח. הייתי בכמה בר מצוות ובכולן פשוט חיכינו שייגמר כבר. לא התחברנו לכלום. וכאן המלה היתה חיבור. כל הזמן חיבור. השירה והמוסיקה עשו חלק גדול מזה.

והרגע הזה, אחרי שהוא סיים לקרוא בתורה, ואחר כך עלה לקרוא את הדרשה שלו, ולא הצליח להתחיל. אחרי נפילת המתח בסיום הקריאה התורה הוא כבר לא הצליח לגייס את עצמו חזרה. ואני הייתי חסרת אונים לגמרי, ורציתי להציל אותו וידעתי שזה הדבר האחרון שהוא צריך. שנינו היינו פורצים בבכי. ואתה נגשת אליו והנחת יד עליו, ואחר כך הרב אורי בא ועמד לידו, ועטפתם אותו ונתתם לו עזרה שהוא היה יכול לקחת. וכשהוא סיים אותה ועמד מול הסוכריות הרגשתי כאילו הוא סיים מסע של מאה קילומטר.

וגם לנו היה מסע משפחתי מרתק – שבכלל לא התכוונו אליו. קרו לנו חיבורים ברמה הנפשית והרוחנית. למיכה יש משפחה בברזיל וגם לשם הגיעו ההדים, ואנשים שהיו נוכחים דרך הזום הודו לנו על משהו מאוד עוצמתי שהם חוו. שם, בברזיל, בר מצווה זה אירוע מאוד נוצץ ויוקרתי, אבל כאן הם הרגישו רוחניות. משהו שהם לא חשים באירועים יהודיים שם.

ומה אפשר לשפר? פיזיות. לילה. בניית קבוצה. פרויקט קבוצתי. קורס מודולרי.

ראשית לשאלה שלך אם היינו באים למפגשים של הורים בלבד, בלי הילדים – כן. בפירוש. שנית אני רוצה להציע יותר פיזיות. כל המפגשים שלכם היו דיבורים. יש ילדים כמו יונתן שיותר קל להם בפיזיות, בעשייה. לבנות משהו. לירות בחץ וקשת. אולי מסע לילי בטבעון, נגיד מרמת טבעון עד אליכם, עם תחנות בנקודות

של משמעות. משהו שמחבר לעוצמה ולהתגברות על קשיים. משהו שגם יהפוך את כולנו לקבוצה. למשל פרויקט של עבודה – יש לכם את גן גבריאל המקסים – תנו למשפחות משימה לייפות אותו, להרחיב אותו, לבנות עוד ספסל.

לדברים שקורים בלילה יש כוח מיוחד. יש לכם למשל את איילת השחר ביום העצמאות. סדרו לקבוצת בני המצוות קומזיץ ושינה ליד האנדרטה והשתתפות בטקס איילת השחר. או טיול לילה לירושלים, סיור חנוכיות בצפת. תבנו קורס מודולרי – של שנה שלמה, עם נקודות שהן חובה לכולם ודברים שהם רק למיטיבי לכת, למי שרוצים להעמיק. והרבה חוויות.

מתוך מכתב שכתבה משפחה שבנם עלה לתורה בזמן הקורונה

הטקס של דולב איינשטיין שתוכנן לאמצע 2020 נדחה פעמיים – פעם בשל הסגר ופעם בשל היותו הוא עצמו בבידוד. עד הרגע האחרון היה חשש לסגר שיידחה אותו פעם שלישית – בסופו של דבר הטקס קיים בהצלחה.

הרב היקר,

מהרגע הראשון התאהבנו בכך ובקהילה והרגשנו שבית הכנסת הוא בית. נהנינו ללמוד את הקריאה בטעמים ולתבל את הקריאה בסיפורו של ספר התורה עצמו, שנושא עמו היסטוריה מכובדת. חיזקת אותנו בהודעתך לפני האירוע כשאמרת שאתה אתנו וממשיכים גם בסגר, ושתבוא אלינו אם יידרש.

היא הייתה עבורנו שיעור לחיים – למדנו על עוצמתה של הקהילה, מנהיגות, החלטיות, אמונה,

.....

מאחלים שמחות רבות, בשורות טובות, בריאות ואושר.

יישר כוח. משפחת איינשטיין.

קולם של הלקוחות – סיכום

הקולות שהובאו מפנים את תשומת הלב אל תחושת הבית שחוו המשפחות – הן בחיבוק ובתמיכה של הקהילה, ושל הרבנים עורכי הטקסים, והן בתחושה שקיבלו שהם בעלי הבית של הטקס, ודרכו הופכים לבעלי הבית של הסיפור היהודי. בראיונות ובמכתבים, רובם ככולם, הושם דגש על כוחו של מאור הפנים הרבני, ועל ההתייבבות לצד המשפחה או בר המצווה עצמו ברגעים של חשש ומשבר. רגעי חשש ומשבר של בני המצווה והמשפחות תיארו גם הרבנים שראיינתי בפרק שלפנינו, וגם הם הדגישו עד כמה המגע האישי הזה חשוב יותר מהמילים הנאמרות בטקס, וחשוב יותר מתפילה כזאת או ברכה אחרת. לחשיבות של מעשים מול מילים מצטרפת גם הקריאה לעשייה חווייתית ופיזית, שראוי לה שתישמע בבואנו לעצב את מסע הבר מצווה.

קולות מן השטח – ראיונות עם עורכי טקסים

במעגל השני של 'בעלי עניין' מנינו את אלה הבאים במגע ישיר עם 'הלקוחות' – הרבות והרבנים בתנועה שעורכים את טקסי בר המצווה. לקולם ולמחשבותיהם חשיבות כפולה – הם מביאים את התרשמותם מבני המצווה והמשפחות הבאות בשערינו, והם מייצגים גם את קולן של הקהילות שהם עומדים בראשיהן. בראיונות אלו למדתי על הערכים שחשוב להם להעביר, ועל הדרכים שהם בוחרים כדי להעביר אותם, וכן על הרגישות שלהם למצב הרגשי של בני המצווה ועל ההתמודדות שלהם עם רגעים של חשש ומשבר שעוברות המשפחות. גם כאן כותרות המשנה מאפשרות לקבל סיכום מהיר של הדברים שנאמרו.

ראיון קצר עם הרבה דליה שחם, אור חדש בחיפה

ליצור חוויה רוחנית בתוך ההקשר של המשפחה

בעיני – הקריאה בתורה היא רק גרעין שעטוף בפרקים דמותה של המשפחה. ולכן הדבר שהכי חשוב לי זה להבין את ההקשר שבו הטקס מתרחש, וליצור את החוויה הרוחנית שאותה אני יכולה לתת. זה נכון לגבי מעגל חיים בכלל, גם חתונות ולוויות, ונכון במיוחד מיוחד בבר מצווה – שם יש במרכז עלם או עלמה, שנמצאים על התפר בין להחליט בעצמם לבין להישמע לקולה של המשפחה. למשפחה יש קול, גם אם הוא לא נאמר במלים, ואני מנסה לשמוע אותו – לפעמים ההורים גרושים, יש ענייני יחסים עם האחים, עם הסבים והסבתות – ואנחנו מכניסים את הנער לתוך 'מבחן בגרות' מאוד מובנה שלא מתאים לכולם. כל אחד סוחב תרמיל משלו על הגב, והטקס הוא הזדמנות לעצור בנקודת תצפית, לשהות בה, לתת את הזמן, לדעת לקבל את המצב כמו שהוא, ולהתבונן בתרמיל, לפתוח אותו ולעמוס אותו מחדש. עצמאות, העצמה – שהנער יתחבר לעצמו. הנערה לעצמה.

מחפשת התרגשות אותנטית. הבנות הרבה יותר שם

כן, אני מחפשת התרגשות אותנטית של הנער או הנערה. אני מתלבטת – איך להעביר דרך הגוף "מבשרי אחזה אלוה". את ההתרגשות הזאת. בעיני מצווה פירושה זכות שהיא חובה וחובה שהיא זכות. ואני שמחה כשבאים ובאות אלה שמרגישים שזאת זכות. הבנות הרבה יותר שם – היא עשתה מעשה כדי להיות כאן. היא מרגישה שזכתה. וזה מביא אותן לעשייה, להתרגשות מהמעמד.

- מה פוגם בהתרגשות?

יש מספר דברים שפוגמים בהתרגשות ובתחושה של טקס משמעותי:

כשהנער שם כי כפו עליו, והוא אדיש, או פוחד.

משפחה שעסוקה בנראות כל הזמן

יחסים מתוחים בתוך המשפחה, כשהם מתחת לפני השטח ולא נאמרים.

לברר אם יש מוקשים רגשיים

בעניין הזה – היתה לי בר מצווה של אח ואחות שעלו יחד, היא צעירה ממנו בשנה – רק כשהגיעו לטקס גיליתי שהאבא במצב נפשי קשה. השיחות המקדימות עם האימא היו בסדר, הורים גרושים זה כבר לא משהו נדיר, אבל איש לא הכין אותי ל-"אבא היה מאושפז עד לפני חודש" – האב התפרץ על הילד שטס והסתגר בשירותים הילד סירב לעלות לתורה, ורק אחותו עלתה לתורה. מאז אני משתדלת לברר הרבה יותר על המשפחה. שואלת באיזה מצב, מה מצב היחסים, מבקשת לקבל תמונה כמה שיותר ברורה.

להסיר מבוכות מול הכוריאוגרפיה של התפילה

אני משתדלת לנקות את הטֶרַפֶּת של המשפחה, ומצד שני גם את הזרות של התפילה שמקשה אליהם – הכוריאוגרפיה של התפילה מביכה את כולם. ההשתחויות ב-ברכו, הם לא יודעים מה לעשות, מרגישים בחוץ. אני עושה לא מעט טקסים בלי תפילת העמידה. אני גם לא רוצה להיות שומרת-סף של היהדות.

בכל מפגש של הסדנה – חברותא הורה ונערה/ה

לסדנא יש שני תפקידים:

- לאפשר שיחה בונה בין ההורים לילדים. בשל כך בכל מפגש יש "חברותא" של ראיון בין הנער להורה – איפה היית בגילי, מה עשית, וכאלה – למדתי זאת מהרבה תמר גור. יש משימה מובנית כזאת בכל מפגש.
- לתת למשפחה מושג מה הולך להיות בטקס – למה אני עושה את זה? למה מברכים? למה בגיל שלוש עשרה? זה מאוד מרגיע אותם, גם אם לא מגיעים ללימוד מעמיק. לצערי הסדנאות קצרות – היינו צריכים גם סדנה למעמיקים.

ראיון עם הרבה גליה סדן, בית דניאל בתל אביב

ההורים הם הקליינטים שלנו, לא הילדים. הזדמנות ללמד מי אנחנו.

בבית דניאל יש המון טקסי בר מצווה בכל שנה. אנחנו משרתים אוכלוסייה גדולה, זאת אוכלוסייה חילונית ברובה, ולכן יש לנו הרבה ביקוש. מצד שני – הם מגיעים אלינו אחרי שעשו סקר שוק. והם עושים לי "אודישן". הם מגיעים אלינו לפחות חצי שנה לפני מועד הטקס, כך שיש זמן. אנחנו מקיימים כחמישה מחזורים של "סדנת מצוות" בכל שנה כשכל מחזור כזה כולל שבעה מפגשים שבהם יש לפחות הורה אחד ונערה/ה, ומפגש גדול יותר של הנחת תפילין חגיגית שאליה מוזמנות המשפחות. הנוכחות של הורה לכל ילד במפגשים חשובה משתי סיבות: האחת, להזים חששות של ההורים משטיפת מוח. שידעו שאנחנו לא כופים שום אידיאולוגיות על הילדים שלהם. השנייה, היותר חשובה – ההורים הם הקליינטים האמיתיים שלנו. לא הילדים.

ההורים והאורחים – אליהם צריכה להיות מכוונת העשייה שלנו. הם חווים ממקור ראשון, בעיניהם ובאזניהם, יהדות שהם לא חשבו שאפשרית. וכל אחד מהרבנים והרבות שלנו צריך להיות מודע לתפקיד הזה שלהם בכל מפגש ובכל טקס – להביא מסר של מסורת מתחדשת, להדגים בית כנסת שוויוני ומכיל,

בית כנסת של נחת רוח, שהוא מחובר לחיים, מחובר לאנשים שבאים. אני לא יכולה לסבול כשרב עומד בחתונה, לידו כלה בהיריון חודש חמישי, והוא אומר "תעלה הכלה הבתולה". אני מחויבת ליהדות של אמת.

המטרה - להגדיל את קהל התומכים והמאמינים בדרך שלנו. וחשוב גם שימור לקוחות.

אני כבר מזמן חדלתי לראות משפחות בר מצווה כפוטנציאל גידול לקהילה. זה לא קורה. הם לא יהפכו לחברי קהילה, ואין לי עניין בזה – אבל חשוב לי שהם יראו בקהילה בית. שיבואו עם הילד השני והשלישי ויבואו להתחתן אצלנו, וגם כשהם צריכים ליווי בעת מוות ואבל. אנחנו גם פועלים באופן אקטיבי – כשמשפחה נרשמת אנחנו רושמים לנו את תאריכי בר ובת המצווה של הילדים הבאים שלהם, ובמועד הנכון אנחנו דואגים להתקשר אליהם. להזכיר להם: אנחנו כאן בשבילכם. הם חשובים לי – אני רואה בהם את מי שיתמכו באמונה שלנו, גם במאבקים ציבוריים. ולכן חשוב לי שמפגש שלהם אתי יהיה מפגש אוהב ומקרב. גם אם אני אעשה מאתיים טקסי בר מצווה בשנה, כל משפחה תקבל יחס אישי. כי זאת היהדות שאני רוצה שהם יכירו.

מפגש עם הקהילה, לא רק עם הרב/ה

פעם ניסינו לחלק דפים עם תיאור של הקהילה או החזון שלה לקהל שבא. זה לא עבד. חשוב המגע האישי, ולכן חשוב לי שיהיה מפגש רחב ככל האפשר עם הקהילה. עם בעלי תפקידים שונים בה. עם החברים. שלא יהיה מסע של הרב/ה ושל המשפחה בלבד.

חייבת להיות שם קדושה. וסוכריות רק בסוף-בסוף-בסוף.

למרות שהמשפחה באה בלי שום רקע של בית כנסת, וקל יותר ללכת לקראתה על ידי הורדת כל מיני חלקים מאתגרים, חייבת להיות בטקס קדושה. לא לוותר על זה. אני למשל לא משתמשת בתפילת העמידה החליפית של דן פרת⁴⁸ כי לא נראה לי שייך תאונות דרכים לתפילה. אני יודעת שזה אולי מקשה על המשפחות – הן לא מכירות כלום, המלים לפעמים קשות להם – אבל החזון מאוד מאוד מנגיש את התפילה. ובקורונה למדנו שאפשר גם לוותר על תפילת העמידה – יש אפשרות למשפחות לבחור טקס בלי עמידה, אפשר לבחור פחות מסורתי, ובמקום עלינו לשבח אנחנו שרים תהלים ק"נ עם הלחן של ליאונרד כהן, ומי האיש החפץ חיים. אני חייבת לשים לב לא למשוך יותר מדי כלפי מעלה ואז לאבד את הקהל – אם אני מתעקשת על אשרי יושבי ביתך, אני לקראת האמצע מגלה שהקהל התעייף מהדיאלוג וזה הופך לדיאלוג ביני ובין החזן. אין טעם. עדיף שנשיר הללויה וכולם יהיו אתנו. אבל בשבת יש שבע עליות לתורה – זאת תפילה גם של הקהילה, לא רק של משפחת בר המצווה – והפטרה, ודרשה. והקריאה היא מספר התורה, לא מדף או מחומש או מתיקון. ואפשר הפטרה מקוצרת אבל שתיעשה כמו שצריך.

ואת הסוכריות העברתי לגמרי-לגמרי לסוף. זה צעקני ורעשני ולא מתאים לי שהרבה תחטוף סוכריה לפנים, לא שמוזיקאי יהיה עם גשר-אף נפוח, או החזן עם אוזן אדומה. וכל הבלגן שזה מייצר, שלא יהיה חלק

⁴⁸ גילוי נאות: אני משתמש בה המון! נראה לי שהיא הרבה יותר רלוונטית למשפחות שבאות אלינו

מהטקס. אחרי הכול, אחרי הדרשה של הנער, מחלקים את הסוכריות, ואז עושים מי שברך, וההורים שמים את הידיים על הראש של הילד, וברכת כוהנים, ורק אז הסוכריות. גם על ההורים.

ראיון עם הרב עודד מזור, קהילת כל הנשמה בירושלים

פתח לדיאלוג על מהי היהדות ומהי היהדות שלנו

בר מצווה הוא השער העיקרי שלנו אל הקהל הרחב, בהיותו טקס יהודי שרבים מחפשים אותו ואנחנו מספקים. למשפחות יש צורך בטקס יהודי, הן מחפשות דרך לציין את המאורע, ולנו יש הזדמנות להציע להן את הדרך שלנו. וכשהן מגיעות אלינו הן פותחות לנו דלת לדיאלוג אתם על מהי יהדות ומה היהדות שלנו. מדי פעם משפחה כזאת תגיד אנחנו רוצים להיות מחוברים לבית הכנסת הזה – זה יהיה בית הכנסת שלנו לאירועים משפחתיים – הזדמנויות שנגררות. זה נהדר אבל אנחנו לא נמדדים בזה.

קורס ארוך: יהדות. בר המצווה. על התבגרות ביהדות. תיקון עולם. חיבור לקהילה.

הקורס הוא ארוך – שלושה עשר מפגשים – כשבחצי מהמפגשים משתתפים רק הילדים, ובחצי מהמפגשים הורים וילדים יחד. קורס כזה נפתח אחת לחצי שנה או אחת לשלושה חודשים – בין שמונה לשנים עשר משתתפות/ים.

המרכיב הראשון הוא מתן רקע כללי ביהדות – נוכחות בתפילה, אני עורך שחרית מודרכת ומוסברת לשבת, זה מפגש של כולם עם כל המשפחות, הורים וילדים, זה נותן להם היכרות עם התפילה ועם מה שקורה בתפילה בשבת בבוקר. כמו כן אנחנו נותנים להם לחוות את ההבדלה, מלמדים על ארון הספרים היהודי, על מעגל השנה היהודי.

המרכיב השני קושר את זה להכנות שלהם לבר המצווה – למה קריאת התורה, מהם כיפה טלית ותפילין, למה להיות אתם בטקס, אילו סמלים עומדים מאחוריהם.

המרכיב השלישי הוא התבגרות – היכרות עם עצמי, במה אני מאמין, לאן אני רוצה ללכת, טקס ההתבגרות היהודי לעומת טקסי התבגרות מסביב לעולם. למה טקסי התבגרות נראים כמו שהם נראים – למה אנחנו קוראים בתורה ולא יוצאים לג'ונגל, איזה ערכים זה משקף.

אנחנו יוצאים אתם לעשייה של תיקון עולם – אריזת חבילות מזון יחד עם קרן בכבוד. זה משהו חד פעמי. הייתי שמח ליותר מזה אבל גם ככה זה חשוב. הם מצטרפים לאנשים בקהילה שעושים את זה באופן קבוע, ומבינים שבשבילנו תיקון עולם זה לא מס שפתיים אלא מחויבות. וזה גם בונה אותם כקבוצה.

המרכיב האחרון הוא החיבור אל הקהילה – הקבוצה בונה מעגל משלהם בתוך הקהילה, והם גם מייצרים תחושת שייכות לקהילה. הם ינחו קבלת שבת קהילתית מול הקהילה יחד אתי. הם בוחרים קטעי העשרה לתפילה ולא משמשים כשליחי ציבור.

הטקס – ערכי היהדות שלנו. בעלות ואחריות על הסיפור היהודי

שאלת למה צריך את ספר התורה בטקס, ואני אסביר את זה. אני מסביר לילדים שיש בטקס שני מרכיבים: ושניהם סבים סביב הבעלות על הסיפור שלנו. אני מזמין אותם לדמיין סרט על אינדיאנים שיושבים סביב

המדורה והזקן של השבט מספר את הסיפור של השבט. אנחנו מספרים את הסיפור שלנו דרך קריאת התורה. ובטקס בר המצווה אנחנו פונים למבוגר הצעיר ביותר – כלומר נער הבר מצווה – ואומרים לו "אתה הופך להיות שותף שלנו באחריות על הסיפור". אי אפשר לקרוא את כל הסיפור ולכן אתה תהיה אחראי על כמה פסוקים מהסיפור. אתה תקרא מהתורה, וככה תראה שאתה מכיר את חלקך בסיפור, ואתה תישא דרשה – כי אנחנו רוצים שלא רק תזכור את מה ששיננת אלא שתגם תלמד אותנו משהו שיש לך לומר על הסיפור שלנו. גם זאת לקחת בעלות. זאת המשמעות של להיות אדם בוגר ואחראי בעם היהודי. ולכן טקס בלי קריאת התורה ובלי דרשה מפספס את מהות העניין.

אנחנו לומדים את הברכה "אשר נתן לנו תורת אמת וחיי עולם נטע בתוכנו" ושואלים מהם חיי עולם, מה איפשר לעם היהודי לקיים חיי עולם, להישאר העם היהודי בזמן שכל העמים שסביבנו לא נמשכו. החיטים והיבוסים והגרגשים לא נכחדו – הם רק לא שמרו על הזהות שלהם ככאלה. ואנחנו שמרנו על הזהות שלנו דרך התורה. והתורה היא הסיפור שלנו וכל עוד אנחנו שומרים עליו אנחנו שומרים על זהותנו. ואני מדבר על האחריות של הנער להמשיך את הסיפור היהודי ואת הזהות הזאת גם אחרי שהסבים ואפילו ההורים כבר לא יהיו פה.

ומכיוון שאני דורש מהם לקחת בעלות ואחריות, אני מבקש מהמשפחה שיחשבו על קטעי קריאה ושירים ישראליים שיצרפו לטקס, ושישימו לב למה שהם מסמלים עבורם – חשוב לי שגם על התפילה תהיה להם תחושה של בעלות ואחריות. חשוב לי גם לומר בזה שבתפילה שלנו גם שירים ישראליים יש להם מקום. וגם ערכים נוספים עוברים בטקס. חשוב לי שהטקס יהיה שוויוני כי אלה הערכים של היהדות שלי. אני מתעקש עם המשפחות שזה יהיה שוויוני – אם משפחה תבוא ותגיד אנחנו רוצים שרק גברים יעלו לתורה אני אגיד להם זה בעייתי אצלנו. יש פה עניין על תפיסת עולם.

ניסוי מחשבתי – מתי זה מפסיק להיות בר מצווה?

אני:

בוא נעשה ניסוי מחשבתי. ניקח את המרכיבים המוכרים לנו מטקס הבר מצווה – קריאה בתורה, קריאה בטעמים, הדרשה, ברוך שפטרני, שהחיינו, התחייבות למצווה כלשהי, שרשרת הזרות, מיני עבודת שורשים, מבחן ידע ביהדות – מה חייב להיות בבר מצווה כדי שנוכל לקרוא לה בר מצווה? עד כמה נוכל להוריד – נוריד אז זה ואז את זה ואת זה ואת זה, מתי נגיד: עד כאן. מה אנחנו יכולים להוריד עד שזה כבר לא יהיה בר מצווה?

עודד:

אני מפריד בין מה שבעיניי ייחשב בר מצווה ובין מה שאני, עודד, מוכן לעשות ולקרוא לו בר מצווה. אני לא רוצה להגיד על שום דבר שמשפחה בחרה אחרי מחשבה והתייחסות רצינית "זה לא בר מצווה" אבל יש גבול למה שאני הייתי רוצה לשתף אתו פעולה בעצמי. אולי אני אגיד "זה נהדר וזה אחלה רעיון ולכו על זה אבל אני לא אנהח את זה – זה לא אני". כבר יצא לי שחבר יקר ואהוב באמת, רב משלנו, ביקש ממני להנחות טקס שהוא הכין עם המשפחה – ביקשתי ממנו את החוברת. והנה זה ממש לא דומה שמה שאני הייתי מכין, לא ככה אני מבין את מה צריך להכיל הטקס, אבל הוא ביקש אז עשיתי. אבל אני יודע שיש לי

גבולות. אם היו מבקשים ממני לבוא עם ספר תורה, ושהילד יחזיק אותו ביד ויגיד אתו 'שמע ישראל' ואני אברך אותו את ברכת הכוהנים ואסע בחזרה וזה כל מה שיהיה יהודי בזה – אני הייתי אומר לא.

אפשר בר מצווה בלי ספר תורה?

אפשר בר מצווה בלי ספר תורה, אבל זה יהיה גם בלעדי. תראה את התשובה מקודם.

קריאה מתיקון סופרים או מהתנ"ך במקום מספר התורה?

צריכה להיות סיבה ממש טובה למה הילד לא מצליח לקרוא אפילו קצת מתוך התורה. אני מעדיף אפילו עליה אחת של שלושה פסוקים מהתורה על הרבה פסוקים מהדף או מתיקון. שוב – כמו שאמרתי קודם: תורה היא היסוד והתשתית של הסיפור שלנו, של הזהות שלנו. האפשרות של הנצחיות שלנו קשורה בזה שיש לנו את התורה.

ראיון עם שמעון סמיט מבית דניאל בתל אביב

שמעון אינו עורך טקסי בר מצווה, אבל הוא מלמד את מרבית העולים לתורה בבית דניאל את הקריאה בטעמים, וכן הוא מלווה את הטקסים כחזן וכמוסיקאי. לדבריו, הוא מכין לקריאה כ-120 תלמידים מדי שנה. לרוב הוא חש שהילדים מגיעים כדי לעשות 'מה שצריך', באווירה של "נעבור את זה וזהו", ורק מעטים, פחות מאחד לעשרה, מוכנים ללמוד מעל ומעבר לנדרש.

לכל ילד ייחוד משלו ומבוכה משלו

"אני מנסה למצוא דרך להגיע לכל תלמיד שמגיע אלי. כל ילד הוא כמו פרשה בתורה – שונה וייחודי. כל אחד קורא את הפרשה שלו אחרת. לימדתי אפילו ילד עם ליקויי למידה חמורים, שהדרך שלו לקרוא את הפרשה היתה לעמוד ולצעוק את כל שלוש העליות. זאת היתה קריאה מרגשת וחודרת לב. אני אסרב ללמד ילד רק אם אגלה בו רשעות או אכזריות – קרה לי פעם שבאתי לביתו של ילד ללמד אותו, וראיתי אותו מטיח את הכלב שלו ברצפה. קמתי והלכתי ולא הסכמתי לקבל אותו."

"הילדים שמגיעים אלי נבוכים הרבה פעמים. הטקסט זר להם. המעמד מביך אותם. לפעמים הקול שלהם שמתחלף בדיוק מביך אותם – היה לי תלמיד שנראה ממש ילד והיה לו קול בס ממש, שאפילו למבוגרים אין. לפעמים ההורים הם אלה שגורמים להם לשיתוק או למבוכה, ולפעמים נוכחות הקהל – כבר קרה שילד שהכנתי לא הצליח לומר מלה מהקריאה שלו בתורה. צלחנו את המעמד המביך איכשהו, ורק בסוף-בסוף, כשהקהל הלך ונשארו רק ההורים, הסבתות והסבים, הוא קרא את התפילה לשלום ובזה שחרר את פחד הבמה ששיתק אותו."

פחד מהיהדות ומספר התורה

"למרות, או אולי בגלל שרוב המשפחות שבאות אלינו חילוניות לגמרי, יש בהן יראה וחשש של ממש להחזיק בספר התורה. הם מרגישים ריחוק מכל דבר של יהדות. אני מנסה להעביר את הפחד הזה ליחס של כבוד – גם להיסטוריה של ספר התורה שלנו שהוא בן 500 שנה. אם ילד חייב לקרוא מתיקון הסופרים או מהדף שהוא למד ממנו – אני מוכן להתגמש. אין אצלי "את זה לא עושים בכלל".

ראיון עם הרבה חן בן אור צפוני מקהילת רענן ברעננה

הבנות חוששות מה יגידו החברות שלהן

- אני רוצה לשאול על רגע ממש משמעותי, על טקס ממש משמעותי, שאת זוכרת במיוחד יש הרבה כאלה. אספר על בת המצווה הראשונה שהיתה לנו בקהילת ניגון הלב לפני כחמש עשרה שנה. זה היה הטקס הראשון שעשינו. זאת היתה משהי שהכרתי מילדות וממש גידלתי אותה. הייתי צריכה להמציא מה מלמדים ואיך מלמדים, וגם לנערה לא היה שום מודל שהיא ראתה ויכלה ללמוד ממנו. והיו לה המון חששות מה יגידו הבנות בכתה שלה – עד היום אני נתקלת בזה. הבנות נוטות לא להזמין את החברות שלהן, שלא יצחקו עליהן. שיגידו להן "זה רק של בנים, למה אתן עושות את זה?". אני לא ידעתי אז לקרוא בתורה ולמדתי כדי ללמד אותה – ממש גדלנו יחד. מכיוון שהייתי רק בתחילת הדרך, הטקס היה ארוך (כאורך הגלות) צוחקת. אחרי זה למדנו לקצר ואיך לעשות שהטקס יהיה מכוון אל בר או בת המצווה עצמם.

ביקורי בית מול עבודה במודל 'תעשייתי'

בקהילת ניגון הלב העבודה עם המשפחות היתה מאוד קרובה – את כל הילדים אני לימדתי, לרוב אצלם בבית, בביקור ומפגש עם כל המשפחה. שי זרחי, ביני תלמי ואני היינו באים אל המשפחה הביתה, מכירים אותה, הם היו מכירים אותנו, לפעמים הכנתי את הטליתות עם הסבתות, פגשתי כל ילד לבד – נוצר קשר מאוד משמעותי, ושם הרבה מהמשפחות שבאו הפכו לחברי קהילה. לקהילות שאינן זקוקות להכנסה הכספית של הרבה טקסים בשנה, אני חושבת שזה המודל המתאים. אילו יכולתי הייתי חוזרת לעשות ביקורי בית ולעבוד עבודה אישית וצמודה עם המשפחות, גם אם זה היה רק עשרים משפחות בשנה. היום בקהילת רענן אלו ילדים שבאים אלינו רק על מנת לעשות כאן בר מצווה. הם לא יצטרפו לקהילה ואפילו לא חושבים שזה מצופה מהם. לפעמים גם האחים שלהם היו כאן או יבואו אחריהם, אבל זהו. הם באים לכאן כדי 'להפיק בר מצווה', הם מפיקים וחלק מההפקה זה אנחנו. יש כאן מאתיים ושלושים טקסים בשנה, כך שברור שאני לא פוגשת אותם יותר מפעם או פעמיים, ואני לא ממש מכירה את המשפחה. לפעמים אני מגיעה לטקס ולא זוכרת 'מי היום'. אני לא מרגישה שנוצר מספיק קשר.

זה מוכרח להיות רלוונטי למשפחה ולילד

- דיברנו קודם על הפחדים של הבנות. מה הפחד הכי גדול שלך? לא לזכור איך קוראים לילד (צוחקת). אבל ברצינות – לא להיות רלוונטית למה שהם באמת צריכים. הקהילה שלנו יחסית שמרנית, ואני שואלת "האם זה באמת מה שהם צריכים? אולי אנחנו כופים עליהם דתיות שלא מתאימה להם?" אני כל הזמן מכוונת אל הילד ואל המשפחה, לראות שאנחנו באמת עונים על הצרכים שלהם. אני כבר מספיק בטוחה בעצמי כדי לא לחשוש שאני לא אהיה טובה – אבל אני כל הזמן רוצה לדאוג שאני מדייקת למשפחה – ובקצב שאנחנו עובדים זה קשה.

מחויבות למסורת

- כמה גמישה את מוכנה להיות?

מסגרת התפילה מאוד חשובה לי. אני לא אוהבת את תפילת העמידה האלטרנטיבית. אני מוכנה להוריד דברים פה ושם – אם כי לא הורדתי עמידה בכל ארבע השנים האחרונות. אם הם בוחרים להשתמש בתפילה החילופית, אני אדאג שבחזרת תופיע גם העמידה המסורתית. רק פעם אחת בחיי עשיתי בת מצווה בלי ספר תורה, ופעם אחת ילדת הבת מצווה ניגנה בחלילית את טעמי המקרא של הפרשה שלה. פעם כתבנו שיר על הפרשה במקום דרשה. אני בהחלט בוחרת לפעמים לקרוא שלושה פסוקים מתחילת הפרשה, עוד שלושה מהאמצע וארבעה מהסוף. אבל לא תמיד זה מתאים לקהילה שלי שרוצה לשמוע את כל שליש הפרשה שקוראים השנה.

מפגש עם חברי צוות המצוות בקהילת מעלות טבעון

צוות המצוות במעלות טבעון כולל את הרב אורי טמל שמכין עם הילדים את הדרשה ומלמד על התפילין ועל הסידור ועוד דברים, את נירה זר שמלמדת קריאה בטעמים, את יעל בדולח רכזת הקהילה שגם מלמדת איך לכתוב דרשה, את אורית שרון ומיכל גבריאלי שהייתה יו"ר הקהילה הקודמת. רוב הנוכחים גם ערכו והנחו טקסי בר מצווה רבים בקהילה, בשנים שבהם לא היו לקהילה רב או רבה. נפגשתי אתם לשמוע את עמדתם בנושא.

בר מצווה: חלק ממחויבותנו לסביבה, ומהחזון שלנו להשפיע על החיים היהודיים

גם אם לא נזדקק לטקסי בר המצווה לצורך קיומנו, כהכנסה כספית, אנחנו מחויבים לאפשר טקסים כאלה לסביבה שלנו. בשביל זה אנחנו קיימים. בזכות זה אנחנו מקבלים את התמיכות והמבנה. מלבד זאת כל משתתף בבר מצווה, גם אורחים, הופכים להיות שגרירים שלנו, בדקך למימוש של חזון הקהילה: להיות גורם מרכזי ומשפיע על החיים היהודיים בטבעון וסביבתה.

בלי ההפטרה. קריאה בתורה – חובה. דגש על לימוד ויצירתיות בברכות התורה.

אנחנו שמים דגש גדול על הקריאה בתורה – בקהילה שלנו כבר כמעט ולא קוראים בהפטרה, ממילא זה המפגש היחידי כמעט של המשפחה עם קריאת התנ"ך, אז שיהיה כבר מהתורה. אין למשפחות סבלנות לשמוע שבע עליות ואז גם את ההפטרה. מאידך – את התורה יש לקרוא מתוך ספר התורה. ויש לשים יותר דגש על ברכות התורה. ללמוד אותן. להבין מה הן אומרות. להציע חליפות. לתת למשפחה להיות יצירתית בעיבוד ושינוי שלהן.

תפילין – רק בתור חפץ המועבר בין הדורות. אפשר בהחלט גם חפצים אחרים.

כל עניין הנחת התפילין הוא מסורבל, לא מתחבר לדברים האחרים בטקס, התפילין לא באמת מסמלים משהו שעובר בין הדורות. מניחים פעם אחת ומניחים בצד. הרבה קורי הכניסה מנהג משמעותי הרבה יותר שבו ההורים העבירו לבן או בת המצווה חפץ שעובר במשפחה – לפעמים זאת היתה כוס קידוש ולפעמים שעון

הבר מצווה של אבא או סידור תפילה או ספר אחד, קישוטים או כל דבר עם ערך סנטימנטלי – מסרו אותו עם הסיפור שסביבו ועם הבקשה לשמור, וזה הרבה יותר משמעותי מאשר התפילין, בעיקר אלה הגדולים והמסורבלים שהמשפחות קונות.

תיאום ציפיות עם ההורים, משימות להורים ומפגשים להורים בלבד

יותר ויותר אנחנו שמים לב שההורים מושפעים מהטקס יותר מהילדים. אנחנו לא משקיעים בהם מספיק. ומאידך לא תמיד הציפיות מהם ברורות. יש לקיים מפגשים של הורים בלבד ובראש ובראשונה מפגש של תיאום ציפיות עוד לפני שמתחילים. לקיים מפגש לימודי על חובות ההורים כמרכיב מרכזי של בר המצווה המסורתית. הטלת משימות על ההורים: כתיבת ברכות לילדים; זיכרון מבר המצווה שלהם;

בניית הקבוצה – באים לבר מצווה של האחרים; משימות קבוצתיות; תיקון עולם

חשוב מאוד לבנות מהמשתתפים בקורס קבוצה. לקיים משימות קבוצתיות, מסע בטבעון עם תחנות היסטוריות – פסל זייד, בית הקבות של השומרים, המעברות הראשונות, מרכז הנצחה – כשכל נער או צמד מכינים הדרכה לאתר אחר. מפגשים יהודיים – מוזיאון האם היהודי, סופר סת"ם, בת הכנסת האורתודוקסי. יציאה לעשייה של תיקון עולם – למשל בלקט ישראל בנהלל הקרובה.

קולם של עורכי הטקסים – סיכום

הראיונות עם עורכי הטקסים סיפקו לי עושר רב של תובנות והשראה הנובעות מהעומק ותחושת השליחות העומדת מאחורי העשייה הרבנית שלהם סביב טקסי בר המצווה, מחויבותם לערכי התורה ומסירתה לצד הגמישות שהם מוכנים לגלות מתוך דאגה כנה ואמתית לשלומם, רווחתם ומבוכתם של העולים לתורה ומשפחותיהם. לצד אלה עלו הצעות קונקרטיות לעשייה, ודוגמאות לדברים נהדרים שנעשו או נעשים בשטח ויכולים להוות דוגמה ללמוד ממנה. במיוחד חשובה בעיניי האמירה של הרבה חן בן אור צפוני, על המודל הצמוד והקרוב שעבדו בו בקהילת ניגון הלב בשנים הראשונות, כולל הרבה ביקורי בית אצל המשפחה – נקודה למחשבה, ובאופן אישי אעיר כי גם אצלי, הקשר הטוב ביותר נוצר ונשמר עם משפחות שלימדתי אצלן בבית.

'ומקרבן לתורה' – גבולות במפגש בין חזון למציאות

טקסי בר ובת המצווה, וכלל מסע בר המצווה, הם נקודת המפגש העיקרית שלנו עם קהל שאינו מורכב מחברי קהילה. ברובם המכריע של המקרים, זהו קהל שאינו מורגל בתפילה, בקריאה בתורה, או בהלכות ההתנהגות ואפילו קוד הלבוש בבית כנסת. בהיעדר ציוויים מוחלטים של מותר ואסור, אנחנו – הרבנים והרבבות, לצד ההנהגה המתנדבת של הקהילה ולצד חברי הקהילה, נקראים לבחון מקרים שיש בהם מתח בין שמירה על כבוד המקום, כבוד התורה, כבוד הקהילה, כפי שניתן למשל למצוא ב'הלכות בית כנסת' וכן

ב'הלכות ספר תורה תפילין ומזוזות' שבמשנה תורה ובמקומות מקבילים רבים, לבין הציווי שאנחנו מוצאים בפרקי אבות – "הלל אומר הוי מתלמידיו של אהרון אוהב שלום ורודף שלום אוהב את הבריות ומקרבן לתורה".

עוד לפני תקופת הקורונה מצאנו את עצמנו בדילמות הנובעות ממתח זה, ובצורך לקבוע גבולות ולשמור עליהם. כעת, בשנה וחצי האחרונות, נפרצו או היטשטשו גבולות רבים בתחומי חיים רבים – מי שעבדו או למדו מהבית דרך הזום הכניסו בעצם את שותפיהם אליהם הביתה, כאשר ברקע נשמעים חיי המשפחה על כל גווניהם, ונראים לפעמים חדר שינה או סלון משפחה, כביסה לא מקופלת, ובני משפחה החולפים ברקע, ברמות שונות של לבוש או היעדרו. קבלות שבת ושיעורי בית מדרש וגם טקסי בר מצווה התקיימו גם הם חלקם בזום, וכך הדר בית הכנסת וההתלבשות אליו הוחלפו ב'חלונות' של בני משפחה היושבים בסלון ביתם, צופים בטקס תוך כדי שהם גם עסוקים במסכי הטלפונים שלהם, לעתים גם נרדמים. מטעמי בריאות העברנו חלק גדול של הטקסים לגינות, למרפסות בית המשפחה, למסעדות שיכלו להגיש אוכל – כל אלו תרמו עוד לטשטוש הגבולות.

במסגרת הלימודים לקראת ההסמכה, העליתי מספר דילמות מהשטח, שבכולן חשתי את המתח הזה שמתואר למעלה ואת האיום על גבולות. שאלת הגבולות עלתה גם בדילמות של תלמידות אחרות בקבוצה, והדיון בשאלות אלה, הערות החברים ונקודות המבט שהם הציעו, עזרו לי לגבש עמדה רכה יותר ומכילה, הרואה את צרכי המשפחות ואת הצעד שהן עושות 'לקראת התורה' גם כשלי נדמה שהן מבוצרות בעמדה מאוד מרוחקת ממנה. לצורך חיזוק הפן הזה חשוב לי להיעזר במחקרים או בעדויות שעוסקות במתחים, בקשיים ובגאווה של משפחה שבנה או בתה מגיעים לגיל מצוות, וכן בציפיות, בחששות ובהיסוסים שיש להם לגבי מעמד בר המצווה כולו.

מפגש סיעור המוחות שערכתי על נושא בר המצווה עם מספר רבנים, ואשר מופיע בחלקה האחרון של עבודה זאת – עזר לי עוד להציע למשפחות אחדות מבנים גמישים ושונים לחלוטין של טקסי בת ובר מצווה, תפורים על פי מידותיה של המשפחה, תוך שאני מברר לעצמי כל הזמן איך לשמור גם על הגבולות, לא רק על אלה שחשובים לי אלא גם אלה שחשובים לקהילה.

כמו משפחות בין-דתיות

ככל שאני מנסה לאפיין את המשפחות 'המאתגרות' – אלו שאין להן שום רקע של בית כנסת וגם לא רקע תרבותי ישראלי משותף לזה שלי ושל חברי קהילתי – ואת הדרך הנכונה לעבוד אתן, עולה בי האנלוגיה לעבודה עם משפחות בין-דתיות – Interfaith families – בחו"ל, בעיקר באירופה ובארצות הברית. הצורך 'לקרבן לתורה' הוא גדול יותר ומאתגר יותר, ועל כן איעזר במספר מאמרים העוסקים במשפחות 'מעורבות' ובדרך של רבנים לעבוד אתן. לצד זאת אציין כי ישנם מספר מאמצים – בעיקר בקרב חלק מהקהילות האורתודוקסיות – להבין ולקרב את החילונים אל הטקס הדתי. כך למשל מאמר של הרב רונן לוביץ מצֵהָר, שכתב על "קירוב לתורה וקירוב לבבות"⁴⁹ ומתייחס להרבה חששות – למשל התנהגות

⁴⁹ (לוביץ, 2005)

המשפחות בבית הכנסת, שמירה על לבוש צנוע, הקפדה על כשרות, וכן גם שאלות הלכתיות כמו חילול שבת על ידי החילונים המגיעים לטקס, עלייה לתורה של מחללי שבת, עלייה לתורה של מי שלא הניחו תפילין, וקריאה בתורה בזמנים משונים) מנחה של יום חמישי, או שחרית של יום שישי. הרב לוביץ מונה את כל החששות האלה ובסופו של דבר קורא להרבה התפשרות והכלה על מנת להביא לאותה מצווה של "מקרבן לתורה". באותו הקשר ניתן היה לקוות למצוא גם אצל חב"ד התייחסויות כאלה. האתר של חב"ד בארץ מציע מדריך מאוד פרקטי למשפחות בר מצווה אבל הוא מניח כי יש דרך רק אחת נכונה לערוך את בר המצווה⁵⁰. מי שהרבה יותר פתוחים אל העולם החילוני הם שליחי חב"ד בחו"ל. במאמר שכתבה האנתרופולוגית Elise Berman היא חקרה את בניית הזהויות ואת שימור הקשרים החברתיים של שלוחי חב"ד החרדיים אל העולם היהודי המגוון שסביבם⁵¹. גם כשהיא מגדירה אותם כמיסיונרים, היא מתארת איך השלוח החרדי שמזמין לביתו לסעודת שבת מקבל בברכה את האורח הרפורמי, שמגיע על אופניו בג'ינס וחולצת טריקו. אוכל, פנים מאירות, ברכות ושירי שבת, קצת לימוד תורה – התערובת המנצחת של חב"ד. נראה שהרשת החברתית הענפה של "השלוחים", המשימה הברורה שלהם ושל משפחותיהם, וגם שימוש ב-'שפה פנימית' לצד השפה 'החיצונית', מאפשרים להם להכיל את המגוון של אורחים ומבקרים מבלי לחשוש שגבולותיהם נפרצים.

כבוד המקום וכבוד התורה:

על ספר התורה כותב הרמב"ם "מצוה לייחד לספר תורה מקום ולכבדו ולהדרו" [הלכות תפילין ומזוזה וספר תורה, פרק עשירי ואחרון] והוא מפרט:

ס"ת כשר נוהגין בו **קדושה יתירה וכבוד גדול** ואסור לאדם למכור ספר תורה אפילו אין לו מה יאכל ואפילו היו לו ספרים רבים ואפילו יש ליקח בו חדש לעולם אין מוכרין ספר תורה אלא לשני דברים שילמוד תורה בדמיו או שישא אשה בדמיו והוא שלא יהיה לו דבר אחר למכור. [שם, הלכה ב.].

לא יאחז אדם ספר תורה בזרועו ויכנס בו לבית המרחץ או לבית הכסא או לבית הקברות אע"פ שהוא כרוך במטפחות ונתון בתוך התיק שלו ולא יקרא בו עד שירחיק ארבע אמות מן המת (או מבית המרחץ) או מבית הכסא ולא יאחז את ספר תורה כשהוא ערום ואסור לישב על מטה שספר תורה עליה.

כל הרואה ספר תורה כשהוא מהלך חייב לעמוד מפניו ויהיו הכל עומדים עד שיעמוד זה שהוא מהלך בו כשיגיעו למקומו או עד שיתכסה מעיניהם ואחר כך יהיו מותרין לישב [הלכה ט]

גם על כבוד בית הכנסת הוא מלמדנו [הלכות תפילה פרק יא]

בתי כנסיות ובתי מדרשות – נוהגין בהן כבוד, מכבדין אותן, ומרבצין אותן.... [הלכה ה]

⁵⁰ יאמר לזכות האתר כי הוא מציע התייחסות גם לבנות מצווה
⁵¹ Berman, 2009)

בתי כנסיית ובתי מדרשות – אין נוהגין בהן קלות ראש, כגון שחוק והתל ושיחה בטילה. ואין אוכלין בהן, ואין שותין בהן, ואין ניאותין בהן, ואין מטיילין בהן. ואין נכנסין להן לא בחמה מפני החמה, ולא בגשמים מפני הגשמים. וחכמים ותלמידיהם--מותרין לאכול ולשתות בהן, מדוחק. [הלכה ו]

רחובה של עיר--אף על פי שהעם מתפללין בו בתעניות ובמעמדות, מפני שהקיבוץ רב, ואין בית הכנסת מכיל אותם--אין בו קדושה, מפני שהוא עראי ולא נקבע לתפילה; וכן בתים וחצרות שהעם מתכנסין להם לתפילה--אין בהן קדושה, מפני שלא קבעו אותם לתפילה בלבד, אלא עראי מתפללין בהן, כאדם שמתפלל בתוך ביתו. [הלכה כא]

אל מול אלה עומדות דילמות מהחיים עצמם:

- **ילדים מתרוצצים בבית הכנסת:** לפעמים בעת בר המצווה, לרוב לפניה ובוודאי לאחר זריקת הסוכריות – יש התרוצצות מאוד לא מכבדת בבית הכנסת. לעתים אני גוער, לעתים חושש כי מישוה ייפגע מהגערה וייצא שכרי בהפסדי. לרוב אני מציע למשפחות להגביל את מספר הילדים שמוזמנים – בכל מקרה הם לא בדיוק קשובים למהלך הטקס.
- **הצלמת הגיעה בלבוש חשוף, אורח בא בגופיה:** באחד מטקסי בר המצווה שערכתי, הגיעה צלמת שהזמינה המשפחה, אבל היתה לבושה באופן מאוד חשוף. למזלי גם היא הבינה כי באה בלבוש לא הולם, וקיבלה את הצעתי לתת לה טלית שבה תכסה את כתפיה. בפעם אחרת, אורח קרוב בא בגופיה, וכשהצעתי לו טלית הוא סירב. ויתרתי על מנת לא ליצור מאבק שיעכיר את האווירה. אני משתדל לתדרך את הבאים אלינו כי יש לבוא בבגדים מכבדים.
- **שימוש משני בבית הכנסת:** אדם שאינו מהקהילה ביקש לשכור את מבנה בית הכנסת שלנו לשעתיים-שלוש בשבת, על מנת לעשות בו סעודת-מצווה למוזמנים מועטים שיבואו לטקס בר המצווה של בנו, אותו הם מקיימים בבית הכנסת האורתודוקסי שבשכונה. סירבתי, לאחר התייעצות קצרה, להשכיר להם את אולם בית הכנסת לסעודה כי חשתי שזה שימוש בבית הכנסת שלנו בדיוק לצורך שנגדו מדבר הרמב"ם – "ואין אוכלין בהן, ואין שותין בהן, ואין ניאותין בהן, ואין מטיילין בהן. ואין נכנסין להן לא בחמה מפני החמה, ולא בגשמים מפני הגשמים". קיים כאן גם עניין שמירת כבודו של בית הכנסת הרפורמי אל מול זה האורתודוקסי – ויש לשים לב לכך שהקלות והנחות שאנחנו נותנים לא יגרמו לזלזול וקלות דעת.
- **כבוד התורה: הבאת ספר התורה למסעדה לצורך קיום הטקס שם** – בעבר היה נדיר, עם הקורונה נהיה יותר נפוץ. והדבר קשה. לא רק שאין במקום עצמו שום אווירת קדושה, לפעמים יש משהו באווירת הנהנתנות והשפעת המורעף על האורחים שמגביה ומגיס את לבם, וזה מקרין על הכול וסופו שנמצא ספר התורה נעלב. ככל הניתן, אני משתדל להניא את המשפחות מהסידור הזה, ומציע מקומות יותר מכובדים כמו בית שערים העתיקה או ציפורי העתיקה.

איך להתייחס למשפחות 'מחפפות'

מעשה שהיה כך) כמעט, השמות בדויים) היה:

אלי ורוקסנה פנו אלינו כמעט ברגע האחרון – הנער דור התחיל ללמוד אצל בחור אורתודוקסי ביישוב, ואז הגיעה הקורונה, ודחו ודחו ודחו, ועכשיו הם רוצים מהר לעשות בר מצווה לפני שהילד נהיה בן ארבע עשרה. ושהאורחים יבואו ישר למסעדה ברמת ישי וכבר נעשה את הטקס שם. להצטרף לקורס לא מתאים להם, כי דור גדול בשנה משאר הנערים. גם כל עניין הדיבורים על התבגרות ומחויבות של גיל הנעורים נראה להם מיותר עכשיו, כשהם בלחץ זמן וכבר שילמו פעם אחת למורה ההוא ועכשיו יצטרכו לשלם שוב ובכלל – "תן לנו לעלות לתורה, סבא רוצה להניח תפילין יחד עם האבא והילד) כמה תפילין יש לכם לתת לנו לטקס?"), תלמדו אותו את הברכות ואת הדברים שהוא צריך לדעת, אבל היתר לא מתאים כרגע."

במבט ראשון קיימת תחושה שהפניה אלינו היא לכל היותר אינסטרומנטלית, ולא נוצר קשר של אמת. בוודאי שמשפחה כזאת – כמו רוב המשפחות הפונות אלינו לבר מצווה – מבקשת מהקהילה לספק לה 'מוצר' ולא לבוא לידי קשר יותר ממושך של חברות או שייכות. עם זאת, יש לראות בחיוב את העובדה כי המשפחה, שבאה מהווית חיים שאינה מחויבת לטקס כלשהו, בוחרת לקיים טקס, ולהעניק לו איזושהי משמעות. יש כאן רצון של המשפחה להתחבר למעגל החיים, למסורת ישראל, לדת – ולא תמיד הם יודעים איך לעשות זאת. העובדה כי הם ממירים השקעת זמן בהשקעת כסף היא מבעיות הזמן באופן כללי ולא נוגעת דווקא לעניין הבר מצווה. יש לראות בהיענות לצרכים האלה הם חלק מהשליחות שלנו כרפורמים – ודברים דומים הבאתי כאן בראיונות שערכתי עם הרבה גליה סדן והרב עודד מזור.

אלי ורוקסנה מייצגים תופעה שאנחנו מוצאים יותר ויותר בין המשפחות הפונות אלינו: אלי בא מבית מסורתי. בילדותו הלך לבית הכנסת עם אביו אבל היום יש לו אנטי לכל העניין. רוקסנה עלתה ממדינת ברית המועצות לשעבר. אין לה בכלל רקע ביהדות, מלבד קצת ממה שלומדים ילדיהם בגן ובבית הספר. היתה פעם או פעמיים בבית כנסת בעת תפילה. לחגוג בר מצווה לבנה היה תמיד חלום שלה. בהרבה דברים הם מזכירים נישואים בין-דתיים – Interfaith Marriage – בארצות הברית או באירופה. ואכן – אני מוצא כי ניתן ללמוד על היחס אל משפחה כמו המשפחה שלהם מתוך מאמר על משפחות בין-דתיות שכתב הרב Edward van Voolen מהולנד – Interfaith Families.⁵² אני מביא כאן מספר ציטוטים שלקטתי מתוך המאמר – ההדגשות שלי.

When I as a rabbi get to know a 'mixed' couple, **I try to start a conversation without preconceived ideas....** However secular, however unobservant they define themselves as, the couple is **increasingly developing a curiosity** about what Christianity, Islam or Judaism really means.... I start with approaching the **emotional** aspects, the personal stories.... There is nothing wrong with it when the traditional seven Jewish blessings (in a wedding) are reformulated sensitively.... That does not mean it is diluted Judaism – it is just creating a new kind of very creative and personal ceremony, in which Jewish

⁵² Van Voolen, 2020)

elements are echoed and create meaning.... Whether we like it or not, we are everywhere challenged by the no longer new realities and have to face them openly. And indeed, I do find that teenagers and young adults are interested in **exploring Judaism** seriously. I give everybody who wants to live a Jewish life the opportunity.

במסכת אבות (א יב) אנחנו מוצאים: הלל אומר, הָגִי מִלְמִידֵי שֶׁל אֶהְרֹן, אוֹהֵב שְׁלוֹם וְרוֹדֵף שְׁלוֹם, אוֹהֵב אֶת הַבְּרִיּוֹת וּמְקַרְבֵּן לַתּוֹרָה: וּבִהְמִשָּׁךְ אָמַר אוֹתוֹ הֵלֵל הַזֶּקֶן - וְלֹא הִבִּישָׁן לָמֵד, וְלֹא הִקְפִּדוּן מִלָּמֵד, וְלֹא כָּל הַמְרָבָה בִּסְחוּרָה מִחֻכִּים. וּבְמָקוֹם שֶׁאֵין אֲנָשִׁים, הִשְׁתַּדֵּל לִהְיוֹת אִישׁ: פרופסור אביגדור שנאן מפרש⁵³ –

לא די לחבב ולהעריך את השלום שבין אדם לחברו, אלא ראוי אף לרדוף אחריו ולהגיע אליו, גם אם הדבר כרוך במאמץ, בטרחה ובהשקעת זמן. יסוד הדברים, מבחינה לשונית, בדברי המזמור: "סור מרע ועשה טוב / בקש שלום ורדפהו" (תהילים לד, טו). האוהב את השלום סופו שהוא רץ ומשחר אחריו, והאוהב את הבריות – ממשיך הלל ואומר – סופו שהוא עושה למענו על ידי שהוא מקרב אותן אל תורת ישראל. ועיקר תוספות יום טוב למסכת אבות מביא את הסיבה:

אוֹהֵב פֹּה. לְפִי שֶׁהֵם בְּרִיּוֹתָיו שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא. וְלִפְיָךְ רָאוּי שֶׁתֹּאמְרָם, וְגַם שֶׁתִּהְיֶה הָאֲהָבָה מִזֶּה הַפָּנִים, וְלֹא מִפָּנִים אֲחֵרִים, כְּגוֹן מִפְּנֵי הִנָּאָה הַמְּגִיעַ לָךְ מֵהֵם:

בריותיו של הקדוש ברוך הוא. אפילו לא נאמר ישראל או בני ברית. ובספר ההלכה "אהבת חסד" מאת 'החפץ חיים' אנחנו מוצאים [חלק שלישי]

ג. ויש עני בדעת כפשוטו, שהוא עני בתורה, וצריך להשכיל ולהתבונן איך להמשיך לבו לתורה. והוא דבר גדול מאד, כדאמרינן (בבא מציעא פ"ה.ה): אמר ר' שמואל בר נחמני אמר ר' יונתן: כל המלמד את בן חברו תורה, זוכה ויושב בישיבה של מעלה, שנאמר וכו'. עוד אמרו (סנהדרין צ"ט:): אמר ריש לקיש: כל המלמד את בן חברו תורה, מעלה עליו הכתוב כאלו עשאו, שנאמר וכו'.

מספר רבנים בתנועה הרפורמית שראיינתי או שוחחתי עמם אכן משנים את כיוון המבט יותר ויותר אל עבר העצמת-הילד ואהבת-המשפחה וקירוב התורה אליה – באופנים שונים ובדרכים יצירתיות שאינן מאיימות ואינן יוצרות זרות. הרב גדי רביב, למשל, הוריד מטקסי בר המצווה שהוא עורך את תפילת העמידה ואת קריאת שמע וברכותיה. גם רבות ורבנים אחרים ציינו כי למדו להוריד או להחליף את תפילת העמידה, וחדלו מלדרוש מהאורחים את 'הכוריאוגרפיה המבלבלת' של ההשתחויה ב'ברכו'. בקהילות אחדות קוראים תמיד בתורה ולא בהפטרה, ולפעמים בפרשה שאינה הפרשה של מועד הקריאה. הרב גדי ציין כי הוא אומר למשפחות המגיעות אליו לבר המצווה כי:

"אנחנו באים לעזור לנער, שבדיוק עכשיו מתחלף לו הקול – למצוא את קולו בעולם! אנחנו נקשיב לו ונעודד אותו ונשבח אותו ונטבע בו את הזכרון שאומר "השמעתי את קולי וזה התקבל נהדר".

⁵³ (שנאן, 2009) – ציטוט מאתר ספריא

מה עובר על המשפחות

מה שיכול לעזור לעורכי בר מצווה מול אתגר קבלת-השונה ומתיחת הגבולות הנדרשת, הוא לימוד של התהליכים שעוברת המשפחה עצמה, והגבולות המתעצבים מחדש בתוכה, כחלק ממסע בר המצווה. חשוב לנו להבין כי המשפחה עצמה מגיעה לאירוע בר המצווה מתוחה, נרגשת, לפעמים חוששת. בר המצווה כמו שאר אירועי חיים משנה לפעמים את יחסי הכוחות בתוך המשפחה, ועל כן מאיים עליה. כשאנו פוגשים משפחות שמאיימות לפרוץ את הגבולות שלנו כיחידים וכקהילה, חשוב לזכור כי גם הם חווים 'איומים' – אמיתיים או מדומים – על המבנה המוכר והידוע. כך למשל כותבת ג'ודי דייויס בעבודת הדוקטורט שלה⁵⁴ משנת 1987 בה עקבה במשך ששה חודשים אחרי משפחות בר מצווה והתהליכים שהן עוברות -

The Bar Mitzvah process both intensifies stress in the system and provides a way for dealing with the stress....

Specifically, it was found that in one family, the Bar Mitzvah enabled the adjustment of interpersonal boundaries while, in another, it primarily allowed for the renegotiation of intergenerational boundaries. In one family, the Bar Mitzvah served to intensify pressure for increased differentiation, while in another it had anachronistic, transformational power.

בר המצווה, כתאריך מתקרב, עלול להציב נקודת-לחץ בפני המשפחה – וכשמשפחה מגיעה אלינו לחגוג בר מצווה רפורמי היא לפעמים חווה לחצים "לעשות טקס רגיל" (כלומר, אורתודוקסי), לפעמים סובלת ממחסור מוחלט בידיעה מה מצפה לה, לפעמים לחוצה מאוד בשל רצון שהנער או הנערה יבצעו באופן מושלם את הקריאה והדרשה שלהם, או חרדים מכך שמוזמנים לא יגיעו. בראיון שערכתי עם אמא לנער שחגג בר מצווה אצלנו בקהילה, ואשר מופיע למעלה⁵⁵ ניתן היה לשמוע רבים מהחששות האלה.

⁵⁴ (Davis, 1987, עמ' 61)

⁵⁵ 0 מכתב תודה – נעמה, אמא של אלון שערך בר מצווה באור חדש

כל הדורות מתייצבים מאחורי הנער ונותנים לו גב

לרב היקר - חגגנו אתך את העלייה לתורה של בננו. רצינו להגיד תודה רבה על חגיגת בר המצווה, שהיתה מרגשת ומשמעותית כ"כ. כל התהליך, החל מהפגישות המקדימות, דרך בניית החוברת המשותפת, ועד לעלייה לתורה עצמה, נעשה באופן שמח, מפרגן, מעצים, מעניין, מסביר ומאיר, מוסיקלי, ומחובר למשמעות ולעומק תרבותי. הטקס היה בנוי בעיקרון רב דורי, כך שהסבים מעבירים את ערכיהם וברכתם, אז ההורים מעבירים את ערכיהם וברכתם, כך שהנער מקבל את הכוחות כדי להפנים את המעבר לשלב הבא בבגרות ואחריות אישית משפחתית וקהילתית. הטקס הזה, יש בו משהו שמרגיש כ"כ נכון ומדויק מבחינת דינמיקה משפחתית, בהעצמה והעברת המשאבים לדור הבא, בנתינת התחושה המוחשית שכל הדורות מתייצבים מאחורי הנער ונותנים לו גב.

נזכרנו פתאום שכל זה גם שלנו

בארץ שלנו השיח בנושא יהדות הוא כ"כ מקוטב, וגם אנחנו הפנמנו את הקיטוב הזה בתוכנו. היה מאד מרענן לשוב לתכנים של פרשת השבוע, תורה, ברכות ומנגינות, ממקום שמקבל אותנו, ממקום של עניין, ממקום שמזמין, גם את האימהות והנשים, ואת כל יושבי תבל... נזכרנו פתאום שכל זה גם שלנו ואצלנו. זה גרם לנו לרצון להעמיק עוד ולחוות עוד מהעולם של היהדות המתחדשת.

ראיון קצר: עינב, אמא של גל שערך בר מצווה באור חדש

משפחה חילונית, טקס דתי

לא היו לנו חששות, אבל אנחנו חילונים לגמרי. המחשבה שהייתה היא איך יהיה החיבור של הילד לאירוע שהוא דתי. היתה תהיה לגבי המפגש בין המשפחה החילונית ובין הטקס הדתי, והרבה דליה גישרה. התכנים היו מקסימים, רלוונטיים, אקטואליים, טקסטים לא מאיימים ולא מנותקים, שקל היה להתחבר אליהם, כמו למשל אמיר דדון ויהודה עמיחי, שדיברו גם על הקדושה וגם על המקום החדש במעגל החיים.

המבוגרים השתלטו על השיח בקורס

לאט לאט הקבוצה בסדנא הפכה להיות קצת קבוצה של ההורים ופחות של הילדים. ההורים עונים תשובות חכמות ומתוך ניסיון ויכולת ביטוי שאין לילדים והילדים נסוגים לאחור. לסבא וסבתא היו יותר מדי דקות מסך. נוצרה חברותא של מבוגרים וילדים היה פחות מקום. ולכן כשהייתה עבודה אישית היא היתה טובה, אבל כשהוזרים למליאה המבוגרים משתלטים. לדעתי צריך את רוב המפגשים לעשות בלי המבוגרים. לקחת את זה בחשבון. אם היו מפגשים להורים בלבד היינו באים, כי אנחנו בתוך תהליך, אבל אני לא מרגישה שיש בהם צורך.

הרגשנו בעלי הבית בטקס

תפרנו את הטקס למידות המדויקות של גל. זה היה אירוע הדגל של כל אירועי הבר מצווה. הוא מאוד התרגש – תחושה של משהו שהוא ייחודי למשפחה. היו טקסטים שבני משפחה קראו, ברכה לחיילי צה"ל ולמדינה, ביקשנו שירים "יוצא לאור", "מודה אני" של עומר אדם, והרגשנו שאנחנו בעלי הבית בטקס. מיהרנו לארוחת צהריים אבל כולם נשארו וכולם באו להיפרד מדליה, ואמרו לה שכזה דבר לא חוו בחייהם. כבר יש זוגות של חברים שהגיעו לאור חדש בעקבות המלצות שלנו.

אחרי הטקס ניתק הקשר – וחבל

לא חשתי בשום בעיה, אבל עכשיו כשאתה שואל – אני חושבת שכן, היה יכול להיות טוב למצוא משהו של המשכיות. שהקהילה תפנה אלינו ותמשיך אתנו את הקשר.

ראיון: איילת, אמא של יונתן שערך בר מצווה במעלות טבעון עמוד 26

התמודדות מול שאלת הגבולות – סיכום

בקבלנו משפחות ללא רקע בתפילה, במנהגי בית הכנסת והקריאה בתורה, ובלי הרגל של קבלת קדושה, בהקלות שאנחנו עושים למענן על מנת לאפשר להן לחגוג את בר המצווה בלי להרגיש זרות, באפשרות שאנחנו מציעים להן לחוש רצויות ואפילו 'בבית' כשהן בבית הכנסת, יש ללא ספק מעשה של תיקון עולם. עם זאת, תיקון העולם הזה מאיים עלינו לפעמים, וייתכן שעלינו ללמוד איך לשוחח 'בשתי שפות' - שפה פנימית ושפה חיצונית – כמו שהציעה Elise Berman במאמרה. באופן קבוע אנחנו מתמודדים עם מבקרים, מבחוץ וגם מבפנים, שרואים בעקרון ההתחדשות את המקור לגמישות-יתר וחוסר רצון לדרוש התמודדות ומאמץ מהבאים בשערינו. הדיונים בכתה (ותודה לפרופ' מיכל מושקט ברקן על ההזדמנות) וזוויות ראייה חדשות שהציגו המשתתפים, יחד עם החומר התיאורטי וראיונות עם רבנים בתנועה הביאו אותי לא רק להבנה חדשה אלא לשינוי של ממש בעשייה ויכולת למתוח את הגבולות מבלי לחוש מאוים. הפרק האחרון בעבודה זאת הוא פרי של התובנה הזאת.

הצעות לשינוי מסע בר המצווה

הפרק הזה, האחרון, מביא את העבודה אל מטרתה – הצעות מעשיות לשינוי ולשיפור מסע בר המצווה שאנחנו מציעים – תוך שהוא מתאר ומסכם סדנה לחשיבה מחודשת ומחדשת, שהשתמשה בטכניקות מתחום עיצוב השירות, בעוד תכניה בנויים על אדני התובנות שעלו מהמחקר התיאורטי ומהקולות מן השטח. הפרק ומונה ומפרט את ההצעות הרבות שעלו בה, לצד הצעות שלוקטו מעבר לים. לסיום, מוצעת מתודה שפיתחתי למיון ולעריכה של התכנים שנעביר בקורסי ההכנה שלנו לבר המצווה.

סדנת עיצוב עם הרבה נעמה דפני קלן, 7.7.2021

יחד עם הרבה נעמה, מי שמנחה אותי בתזה הרבנית ואשר לה גם ניסיון בהובלת תהליכים של Design Thinking, בנינו סדנה של חצי יום שתמקד בכיוונים חדשים ורעיונות לטקס בר המצווה, תוך שאנחנו עוזבים כמעט לגמרי את המרכיבים האחרים של מסע בר המצווה. בסדנה שנערכה בקהילת "אור חדש" בחיפה השתתפו האנשים הבאים:

- הרבה לילה ויסיד, שעורכת טקסי בר מצווה רבים בעיקר לקהל קיבוצי באזור עמק חפר
- הרבה נועה מזור, שלה ניסיון של שנים כרבת קהילת יוב"ל בגדרה
- הרבה אריאלה גרץ-ברטוב, רבת קהילת "אמת ושלום" בנהריה ומי שמכינה לטקסים גם בקהילת "אור חדש" בחיפה
- הרב קובי וייס, בעל הסמכה אורתודוקסית, חבר במר"ם ופעיל מרכזי בארגון רבנים שומרי משפט
- הרב גדי רביב מקהילת "ידיד נפש" בכרמיאל, ומי שעורך גם טקסים פרטיים רבים מאוד

- תלמיד הרבנות דוד אזולאי, שעורך ומלווה ומכין נערים לטקסי בר מצווה בקהילת "יזמה" במודיעין
- הרבה נעמה דפני קלן, שנים הרבה של קהילת "אהל אברהם" ועכשיו רבת קהילת "אור חדש" בחיפה
- אני – הרב-סטודנט אמנון ריבק – שכבר ערכתי מעל מאה טקסים בר מצווה בקהילות "אור חדש" ו"מעלות טבעון" שאותה אני מוביל.

הטכניקה שנבחרה היתה לשלב עבודה אישית עם עבודה קבוצתית, וללכת מהערכים שאותם אנחנו רוצים להעביר, אל השפעתם על השלבים של טקס בר המצווה, ומשם אל רעיונות ספציפיים שחלקם פותחו על ידי כלל המשתתפים. אלה היו השלבים:

1. רשימת הערכים – רשימות אישיות: המשתתפים נתבקשו לרשום את הערכים שלדעתם אנחנו מעבירים) או עלינו להעביר) בטקס הבר מצווה. כל ערך נרשם בנפרד על פתק צבעוני דביק
2. רשימת הערכים – דיון בקבוצה: הפתקים הודבקו על הלוח, רוכזו, קובצו על פי העניין, תוך כדי דיון, על מנת להגיע לרשימה מוסכמת של שבעה ערכים – ואלה הם: היכרות עם המסורת, שייכות

וישראליות, זהות יהודית רפורמית, תיקון עולם, משפחתיות, מסוגלות, אושר.⁵⁶ בתמונה שבנספח ניתן לראות קיבוץ הערכים השונים תחת הערכים ברשימה הזאת – כך למשל ניתן לראות כי תחת 'זהות יהודית רפורמית' נמצאים 'פלורליזם', 'מסורת וחידוש', 'חידוש', 'יהדות לא מחייבת' וגם 'יהדות זה כיף'.

3. מילוי הטבלאות – עבודה אישית: המשתתפים קיבלו טבלה דומה למשחק "מה במשבצת" ונתבקשו למלא 'רעיון לעשייה' בכל משבצת שמצליבה בין ערך לבין שלב בטקס – למשל איזו עשייה נכניס במשבצת שמחברת את ערך 'משפחתיות' עם השלב של 'קריאה בתורה'? מה נשים במשבצת שמחברת 'משפחתיות' עם 'התעטפות בטלית' (קל... ומה במשבצת שמחברת את ההתעטפות בטלית עם 'תיקון עולם') מאתגר⁵⁷ (המשימה היתה מוגבלת בזמן על מנת לחייב את המשתתפים לכבות את הביקורת העצמית ולכתוב כמה שיותר רעיונות על הדף הגדול שקיבלו).

4. ריכוז רעיונות: הצגת חלק מהרעיונות על הלוח המרכזי על ידי מדבקות צבעוניות. כל משתתף/ת הדביק/ה חמישה רעיונות: את הקל ביותר לביצוע, את המשוגע ביותר, את שני המשמעותיים ביותר, ואת זה שאהב במיוחד. נרשמו הצעות בכותרת בלבד וכל מי שהדביק הצעה הסביר אותה מעט לשאר המשתתפים – בין ההצעות ניתן למצוא את הבאים

1. להכין טלית עם המשפחה ובה לעטוף את הנער
2. כל בן משפחה כורך כריכה אחת של התפילין על זרועו של בר המצווה
3. להנחות את המשפחה לכתוב מחדש את פסוקי-דזמרה שלה (על מה אתם מודים)
4. לכתוב יחד עם המשפחה את ברכות התורה
5. לכתוב ברכה/תפילה לאשה המחזיקה לראשונה בחייה ספר תורה
6. להכניס לברכות התורה או להעברת הספר התייחסות לתיקון עולם שעושה המשפחה
7. מאכלים של המשפחה – והסיפור מאחורי כל אחד – בקידוש
8. תיבת חפצים שממנה "שולפים" במהלך הטקס
9. הסבים מביאים את ספר התורה אל תוך הקהל (נפלא לימים אלה כשבר המצווה נערך בחוץ)
10. חתן (בר המצווה) נכנס כמלך, תוך כדי שירת פיוטים בהגיעו
11. מעגל של כולם בידיים שלובות סביב הנער/ה העטוף/ה בטלית

⁵⁶ אין לי ספק שקבוצה אחרת בזמן אחר היתה מוציאה רשימה אחרת תחת ידיה.
⁵⁷ אבל אם חושבים על זה מראש – למשל רכישת הטלית במקום שמעסיק נשים מוחלשות או אוכלוסייה מבוגרת

12. מעגל תשבחות לבר המצווה – "מי שברך.... את רונן" (והקהל מוסיף) "המדהים",

"האהוב", "החתיך", "השקדן",

13. דרשה שמבוצעת כמחול, שיר, יצירת אמנות

– אפשרות גם שהיא מוקלטת מראש

14. קלפי ערכים ובניית דרשה סביבם

15. התפילה כמסע על פני המפה (א"י / העולם)

16. מפה גדולה ועליה סימונים מאיפה הגיעה

המשפחה

17. 'שתלתם ניגונים' במקום קדיש

18. לשיר שיר שהנפטר/ת אהבה/ה לפני הקדיש

19. לעודד את המשפחה לתת צדקה לזכר הנפטר/ת

5. פיתוח רעיונות – בשיטת ה-round robin. המשתתפים בחרו כל אחד רעיון אחד ורשמו אותו

בראש הדף, אחר כך קיבלו עוד שלוש דקות להוסיף כמה שיותר פרטים לרעיון. אחרי שלוש דקות

כל הדפים עברו ימינה – עכשיו היו למי שקיבל/ה את הדף שלוש דקות לרשום כמה שיותר פרטים

והערו על הרעיון, להוסיף, לעבות אותו, ואז להעביר ליושב מימינה

6. בתום הסיבוב, הצגנו את הדפים המלאים עם הרעיונות היותר מפורטים. אלה זוכים כאן לפיתוח

נוסף בפרק הבא.

רעיונות שפותחו בסדנה

בפרק הזה אציג מספר רעיונות שפותחו בסדנה, וכן אנסה להביא אותם לכדי בשלות שיכולה לסייע לעוסקים

במתן "שירותי בר ובת מצווה".... הפיתוח מבוסס על תהליך ה-Round Robin שתואר למעלה:

ערכת קלפי ערכים יהודיים

מוצע להכין ערכה יפה, מושקעת ומאוירת, שתוכן על ידי מעצבת גרפית או מאייר/ת, ועליה רשימת ערכים

יהודיים וגם כלליים, שתוכל לשמש גם במפגש אישי של הרב/ה מול המשפחה וגם בסדנאות רחבות יותר

לבני מצווה.

אפשר לחילופין להשתמש בפסוקים וציטוטים ממקורות יהודיים עתיקים יותר ופחות ולקיים דיון סביבם⁵⁸.

- לשאול ראשית את המשפחה מהם הערכים שחשובים להם בחייהם – שהם מיישמים או מחנכים לאורם. בהמשך לשאול:

- איך אומרים את הערכים האלה 'ביהודית'?
- איך משלבים את הערכים האלה בטקס?
- להציג קלפים ולבקש מבני המשפחה לבחור שני קלפים כל אחד, להסביר למה בחרתי, לקיים דיון.
 - אפשר לנצל את ההזדמנות לציין את המקור של כל פסוק וללמוד קצת על ארון הספרים – במקרה כזה כדאי לדאוג כי יש ייצוג לתלמודים, לספרות ההלכה, לשירת ספרד וכו'.
 - אפשר לעשות את התרגיל עם הנער בנפרד ועם ההורים בנפרד. אחר כך לראות את ההבדלים ולדבר עליהם.
 - לשוב ולשאול מה מכל אלה נוכח בחייכם? מה הייתם רוצים להוסיף לחייכם?
 - אילו מצוות אפשר להוציא מכאן ולבנות התחייבות לגביהן (ראו למטה)
 - במהלך הטקס יכולה הרבה העורכת לומר: הפסוק שאתה בחרת היה "לא תראה את שור אֶחֶיךָ או את שְׂוִי נְדָחִים וְהִתְעַלְמָתָּ מֵהֶם" וכשדיברנו עליו הסברת"

תיבת חפצים

תיבה ובה חפצים מספר, שבאים לידי ביטוי ושימוש בטקס. השימוש בחפץ כמשהו שסביבו מתרחשים דיבור, ברכה, תפילה – הוכיח את עצמו כבר פעמים רבות, ובקהילת מעלות טבעון זוכרים עדיין את החפצים שהעבירו לבני המצווה – במצוות הרבה קורי – לפני עשרים שנה ויותר. כאן הוצעו מספר רעיונות לשימוש נרחב יותר ביותר מאשר חפץ אחד:

- הטקס נבנה מראש סביב שימוש בחפצים היוצאים מתוך התיבה, בסדר ידוע. בין החפצים האלה יכולים להיות:
 - צעצוע הילדות האהוב – מלות פרידה ממנו וטקס של פרידה מהילדות;
 - הטלית והתפילין;
 - שעון (כמו פעם) ולדבר על 'אחריות על הזמן' ועל החירות לקבוע זמנים שאין לעבדם;
 - תכשיט, תליון, צמיד – עם התייחסות למי שנתן את אלה

⁵⁸ חברתי מיכל טליה הכינה רשימה דומה של פסוקים כחלק מעבודה על בחירת מצווה בסדנה לבנות מצווה שהיא יצרה

- o 'יד' לקריאה בתורה, או ספר תנ"ך, יכולים לסמן את המועד להוצאת ספר התורה והקריאה בו;
- o תמונה מוגדלת וממסוגרת של הסבים (אם כבר אינם נוכחים) במקום או ליד ברכות שלהם.
- o חפץ מהבית שמבטא יותר מכל את רוח המשפחה – כהקדמה לדברם של ההורים או האחים.
- אפשר לבקש מהמשתתפים – הורים, דוידים, סבים, לא יותר מדי – להביא חפצים שיש להם משמעות, וברגעים שונים הטקס לשלוף חפץ, מי שהביאו אותו באים לברך את הנער ולהסביר מה משמעותו. זה מחייב עבודת הכנה מול המשפחה אבל מערב אותם מעבר להיותם אורחים.

ברכה לאשה המחזיקה לראשונה בספר התורה

פעמים רבות בטקסים שלנו, בחלק שבו עוברת התורה מדור לדור, הסבתות והאימהות זוכות לראשונה בחייהן להחזיק בספר התורה. זהו רגע מרגש וביקשנו למצוא לו את המלים הנכונות. פניתי לבקש הצעות ואני מביא כאן את זאת שכתבה יעל בדולח מקהילתי, קהילת מעלות טבעון:

ברוך/ה את/ה אלוהי ואלוהי אימותיי ואבותיי,
 שזיכיתי להיות ראשונה בשרשרת של דורות נשים המחזיקה בספר תורה.
 אשא אותו בחיל ורעדה, בשמחה ובאהבה,
 לכבודך ולזכרן של אותן נשים במשפחתי שלא זכו –
 כולן עומדות איתי עכשיו ומברכות איתי:
 שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה. אמן.

קבלת עול מצווה (אחת) - הצהרה על מחויבות ואחריות

במהלך הטקס – לצד הדרשה למשל, או אפילו כתחליף לדרשה – הנערים ידברו על מחויבות, נתינה, התנדבות שהם כבר לקחו על עצמם ופעילים בהם ("אני מתנדבת בכנפיים של קרמבו"), או על כאלה שהם בוחרים עכשיו לקחת על עצמם. טקסט חגיגי והצהרתי – למשל:

היום ביום הגיעי למצוות, כחלק מהתכוונותי אל חיים של משמעות ואחריות, אני בוחרת לקיים מצווה של ביקור חולים וכבוד לזקנים, ולבקר את סבתא חנה וסבא שמואל בביתם בכל שבוע. מצוות ביקור חולים מופיעה

במהלך ההכנות לטקס נבחרת בקפידה אותה מטלה או התחייבות לאחריות על דבר שהוא מחוץ לנער או הנערה עצמם או מוכוונים לעתיד:

- פעילות בתנועת נוער או בהתנדבות כלשהי
- אחריות על איסוף פסולת למחזור בבית – מחזור בקבוקים יכול להיות מקור למימון שיעורי נהיגה בעוד שנים

- אחריות על עשיית 'צדקה' של המשפחה

בתהליך מבררים יחד שההתחייבות היא משמעותית, מחד, וכזאת שיש לנער/ה יכולת לעמוד בה, מאידך, כדאי לתחום את ההתחייבות בזמן – למשל 'בשנה הקרובה אני אעשה' וגם חושבים על תזכורות, על תמיכה מהסביבה שיידרשו כדי לעמוד במשימה.⁵⁹ האלמנט ההצהרתי אל מול הקהל חשוב שיילקח ברצינות וייעשה רק אם יש אמת מאחוריו.

אָשִׁיר וְאָרוֹן בְּחֶדְנָה – חֶתֶן נִכְנָס כַּמֶּלֶךְ

בית הכנסת מסודר כך שיש שביל מעבר – כמו בחתונה – מי שרוצים להגזים יכולים לפרוש שטיח אדום. חתן בר המצווה, אולי עם הוריו, אולי עם אחיו, מחכים בחוץ, ואז אנחנו מקבלים את פניהם כשהם נכנסים לקול שירה שמחה של הקהל. למשל מוצע כאן לשיר בלחן של "אין אדיר כאדוני, ואין ברוך כבן עמרם....." את הפיוט הלובי אָשִׁיר וְאָרוֹן בְּחֶדְנָה:

אָשִׁיר וְאָרוֹן בְּחֶדְנָה, לְכָבוֹד הַתּוֹרָה הַנָּאִהָ
בְּשִׁמְחַת בֵּר הַמַּצָּה – אֱלֹהִים יִחַדְּךָ בְּנִי

[וכאן תוספת שלי לצורך הפזמון] מפי אל מפי אל.....[
בְּשִׁמְחַת וּבְאַהֲבָה, בּוֹא יְבוֹא בֵּר הַמַּצָּה (או בּוֹא תְּבוֹא בֵּת הַמַּצָּה)

יוֹם קִבְלָךְ עַל עֲדִין יוֹם עֲטוּרְךָ בְּתַפִּילִין
בְּיָד וּבְרָאשׁ כְּדִין כְּמַצּוֹת יוֹצְרֵי וְקוֹנֵי
בְּשִׁמְחַת וּבְאַהֲבָה, בּוֹא יְבוֹא בֵּר הַמַּצָּה

עַל יָדְךָ לַעֲדֹלָאוֹת וּבֵין עֵינֶיךָ לְטוֹטְפוֹת
שֵׁם שְׁדֵי אֵל צְבָאוֹת הוּא עֲזָרִי וּמִגְדִּי
בְּשִׁמְחַת וּבְאַהֲבָה, בּוֹא יְבוֹא בֵּר הַמַּצָּה

מוֹסֵר אֲבִיךָ אֶל תַּנְחָה תּוֹרַת אֱמֶךְ לֹא תִשְׁכַּח
יַעֲלוּז לָכֶם וְיִשְׁמַח יִגְלַל לְבִי גַם אֲנִי
בְּשִׁמְחַת וּבְאַהֲבָה, בּוֹא יְבוֹא בֵּר הַמַּצָּה

⁵⁹ בקהילת קמ"ץ עושים רשימה של 13 מצוות במעגלם מתרחבים – עצמי, משפחתי, שכונתי, עירי, ארצי, עולמי

אל מלך רם ונשא פניו אליך ישא
 ובחפתך שירים נשא אליהי אמן יענני
 בשמחה ובאהבה, בוא יבוא בר המצנה

כמובן שאין צורך לשיר את כל הבתים, שחלקם לא תואמים את הוויית עולמנו. עוד הוצעו בתהליך ה-
 Round Robin הצעות נוספות:

- לשיר את 'שמח חתני בקהל אמוני, ישא ברכה מאת אדוני'⁶⁰ שהוא שמח 'ומרים'
- גם שירים פשוטים יותר ומוכרים: כל העולם כולו גשר צר מאוד, יברכך השם מציון, וכיוצא באלה
- לחכות עם טלית פרושה כחופה שחתן בר המצווה נכנס תחתיה ואז הוא נעטף בה.
- לבקש מבר המצווה לבחור איפה לשבת (ואפשר גם לבקש שיסביר למה בחר לשבת דווקא שם)

עלו כמובן גם חששות והתנגדויות –

- צריך לשים לב שהרגע הזה לא הופך למרכז הטקס, ואז הטפל הופך לעיקר. מזכיר לי מדי אירועי "בת-מצווה"
- עלול ליצור מתח עם המתפללים הקבועים של בית הכנסת (כשיש כאלה)
- יותר מדי צעקני

המסע אל הטלית – הכנה משפחתית של טלית, בחירת פסוקים, תיקון עולם

עלו מספר רעיונות לחבר בין הטלית ובין עשייה משפחתית, תיקון עולם, עצמאות, לימוד:

- להזמין את הטלית במקום שיש בו ערך חברתי – למשל "יד לקשיש" – כולל ביקור במקום⁶¹. או טלית נשות הכותל⁶², בעיקר מתאימה לבנות) אפשר כמובן תוך מפגש לימוד של הנושא
- ללמוד לעצב טלית ולעשות זאת באופן משפחתי
- לבחור את הפסוק שיירקם על הטלית – פעילות חינוכית לקראת הטקס ובמהלכו

קריאה בתורה – טקסט נבחר ורלוונטי, בלא קשר לפרשת השבוע

כשפרשה מסוימת מציבה אתגר וקושי, אם בשל תכנה ונושאה, ואם בשל העברית הקשה או טעמים נדירים ומסובכים, מוצע לבחור בטקסט אחר, מתאים לאירוע וקל יותר לביצוע מכל הסיבות שלעיל, וללמד את הנער לקרוא אותו. כמובן שיש לדאוג לגלול את ספר התורה אל מקום הטקסט החלופי. הנה מספר חלופות (חלקן כבר נוסו בהצלחה מאז הועלתה ההצעה):

- שמות יט (פרשת קדושים) פסוקים ב, ט-יח

⁶⁰ מילות השיר כולו וביצועים – [באתר ויקיפדיה](https://www.lifeline.org.il/index.aspx?lang=1)

⁶¹ <https://www.lifeline.org.il/index.aspx?lang=1>

⁶² <https://www.womenofthewall.org.il/he/product/hebrew-garden-of-eden-tallit>

- דבר אל-כל-עדת בני-ישראל, ואמרת אליהם--קדשים תהיו: כי קדוש, אני יהוה אלהיכם. וּבְקַצְרְכֶם אֶת-קִצִּיר אֲרָצְכֶם, לֹא תִכְלֶה פֶּאֶת שְׂדֶךְ לַקָּצֵר; וְלִקְט תִּקְצֹר, לֹא תִלְקֹט. י וְכִרְמְךָ לֹא תַעֲזֹלֵל, וּפֹרֶט כִּרְמְךָ לֹא תִלְקֹט: לַעֲנִי וְלַגֵּר תַּעֲזֹב אֹתָם, אֲנִי יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם.
- לֹא, תִגְנֹבוּ; וְלֹא-תִכְחֲשׂוּ וַיֵּרֶאֱתָ מֵאֲלֹהֶיךָ, אֲנִי יְהוָה.
- לֹא-תַעֲשׂוּ עֹל, בְּמִשְׁפָּט וְאַהֲבַת לְרֵעֶךָ כְּמוֹנֶךָ: אֲנִי, יְהוָה.
- (דברים ו) פרשת ואתחנן (פסוקים א - יב)
 - וְזֹאת הַמִּצְוָה, הַחֲקִים וְהַמְשַׁפְּטִים אֶרֶץ זָבַת חֶלֶב, וְדָבָשׁ.
 - שְׁמַע, יִשְׂרָאֵל: יְהוָה אֱלֹהֵינוּ, וְכִתְבְּתֶם עַל-מַזְזוֹת בֵּיתְךָ, וּבִשְׁעָרֶיךָ.
 - וְהָיָה כִּי יִבְיָאֲךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם, מִבֵּית עַבְדִּים.
- (דברים ל) פרשת ניצבים (פסוקים י - כ)
 - כִּי הַמִּצְוָה הַזֹּאת אֲשֶׁר בְּפִיךָ וּבִלְבָבְךָ לַעֲשׂוּ.
 - רְאֵה נָתַתִּי לְפָנֶיךָ הַיּוֹם אֶתָּה בָּא שְׁמָה לְרִשְׁתָּהּ
 - הַעֲדִיתִי בְכֶם הַיּוֹם לְאַבְרָהָם לִיצְחָק וְלִיִּזְעָק לָתֵת לָהֶם.

שבע ברכות במקום תפילת עמידה

- לצד התפילה האטרנטית שחיבר הרב דן פרת, שזכתה לתומכים נלהבים⁶³ וגם למבקרים, מוצע כאן להחליף את תפילת העמידה בשבע ברכות, אשר יציינו שבעה תחומים שונים שעליהם מברכים באי הטקס (סבים, דודים, הורים). רעיונות ראשוניים מוצעים כאן ומחכים לפיתוח נוסף ולעידון:
1. על הארץ: נברך על ארץ חמדה, ארץ חֶסֶד וְשִׁפְעָה וְגִפְן וְתַאֲנָה וְרִמּוֹן אֶרֶץ זֵית שֶׁמֶן וְדָבָשׁ, בא"י המשיבנו והמושיבנו בארצנו.
 2. על האנשים: נברך על בנותיה ובניה של הארץ, אִישׁ אֶת רֵעֵהוּ וְעֹזְרוֹ וְלֹאֲחֵיו יֹאמֵר חֵזק. בא"י המשמח ציון בבניה.
 3. על העברית: שזיכנו לקרוא בתורה בשפתה, לדעת אותיותיה, מילותיה, נגינתה ומשפטיה
 4. על השלום: נברך על זמנים טובים, נברך שזיכנו לימים של שלום, טובה וברכה, של חופש תנועה..... בא"י עושה השלום
 5. על הבריאות: בא"י אמ"ה, יוצר אדם בחכמה, שזיכנו באורך ימים ובבריאות טובה, לראות בנים ובני בנים, בְּרוּךְ אַתָּה אֱלֹהֵינוּ רֹפֵא כָּל בָּשָׂר וּמְפָלִיא לַעֲשׂוֹת
 6. על המשפחה: נברך על המשפחה, על היותנו כגפן פְּרִיָּה..... בְּנֵינוּ כְּשֵׁתִלִי זֵיתִים סָבִיב לְשִׁלְחָנוּ..... בֵּן חָכָם יִשְׁמַח אָב וְאִם
 7. על המצווה: בא"י אמ"ה אשר קידשנו במצותיו, (כאן משהו על הזכות לבחור בקיום מצוות)

⁶³ גילוי נאות: אני משתמש בה רבות בטקסי בר המצווה שאני עורך

כתיבת פסוקי דזמרה / ברכות התורה על ידי המשפחה

המשפחה מקבלת הנחיה ועזרה לכתוב בעצמה קטעים מהטקס – למשל לנסות למצוא את 'ברכות התורה' שלה עצמה, תוך ניסיון להתמודד עם:

- מה התורה בשבילנו
- מה אנחנו חשים מול "אשר בחר בנו מכל העמים"
- איך מתחברים לתורה אם אנחנו חושבים שאנשים כתבו אותה?
- מה הם "חיי עולם" אשר נטע בתוכנו – למה זה מחייב?

הצעות לחידוש ממקורות אחרים – B'nei Mitzvah Revolution

כמובן שלא רק אנחנו מנסים לשפר ולגוון ולחדש את מסע בר המצווה שלנו, את הטקסים שאנו מציעים ומה שמסביבם. אחד המאמצים הגדולים לחידוש היא 'מהפכת בני המצווה'⁶⁴ (B'nei Mitzvah Revolution) של איגוד היהדות הרפורמית בארה"ב – URJ. האתר⁶⁵ מתאר את היזמה ומשימותיה – הנה כך בשפת המקור:

What is the URJ B'nei Mitzvah Revolution?

The B'nei Mitzvah Revolution is a network of congregational professionals, lay leaders and educational thought leaders seeking to bring renewed depth and meaning to Jewish learning.

B'nei Mitzvah Revolution congregational teams seek to:

- Create models of preparation and engagement for b'nei mitzvah that are engaging, meaningful, and relevant for both young people and their families.
- Generate new ideas and images of b'nei mitzvah rituals that tie b'nei mitzvah and their families to the Jewish tradition and the Jewish community.

הנה כמה מן ההצעות המעניינות שמצאתי באתר:

תפילה, קריאה או דרשה חזותית

תלמידי הסדנה 'יוצרים' "תפילה חזותית" - שקופיות במצגת או כרטיסים גדולים מאוד ועליהם איורים לתפילות שירכיבו את מהלך בר או בת המצווה שלהם, או ליווי חזותי לקריאה שלהם בתורה, בהפטרה, או לדרשה. תוך כדי היצירה הם מבררים אילו תחושות התפילות וחלקי התורה וההפטרה נועדו לעורר וכיצד הם יכולים להשתמש בדימויים כדי לשפר את החוויה הזו. בטקס הם או אחרים מרימים בכל פעם את השלט הנכון.

⁶⁴ URJ - Union for Reform Judaism, אין תאריך)
⁶⁵ <https://urj.org/bnei-mitzvah-revolution>

מעבר ל'ברכו'

בני מצווה עוסקים בהכנה להיותם מבוגרים יהודים גם אחרי היום הגדול עצמו. המשפחות משתתפות בסדרה של מפגשי למידה המשלבים שיחות משפחתיות, אמנות ותפילה. תכנית הלימודים מאפשרת לילדים ולהוריהם לדמיין כיצד הם רוצים שהטקס שלהם ייראה על סמך סגנונות הלמידה שלהם וצרכי המשפחה; ולהתחיל לייצר את זהותם ועשייתם היהודית העתידית.

לימוד תורה משפחתי

תלמידי הסדנה והוריהם מתנסים בחוויה של שמונה מפגשי לימוד תורה עם הרב/ה. התלמידים יושבים סביב השולחן, כשהוריהם יושבים ישירות מאחוריהם במעגל, ומתחלפים בקריאת פסוקים נבחרים בקול רם. לאחר קריאה שנייה התלמידים מעלים שאלות, מעירים הערות ומשתפים הפתעות - כל מה שעולה על הדעת. במהלך מפגשים אלה מתבקשים ההורים לשבת בשקט ולהקשיב לילדיהם.

מפגשים עם מנטורים

בתכנית משפחתית זו, ההורים והילדים מזהים יחד ארבעה עד שישה מבוגרים שישמשו כמנטורים לנער/ה בחודשים שקדמו לבר/בת המצווה. כל מנטור מוזמן להיפגש עם הנער/ה לפחות פעם אחת לפני הטקס (ובאופן אידיאלי גם אחר כך) וללמד את הילד דבר מה חדש – מנטור אחד יכול להיות מורה לג'ודו, השניה עורכת דין, השלישי נהג קטר, וכו'. הנער/ה מדברים בטקס על המנטורים שלהם ומה שהם למדו מהם.

מעשים טובים – חיבור לעשייה חברתית

התלמידים מבלים ארבע עד שמונה שעות בחודש בהתנדבות במיזמים כמו בית תמחוי או חלוקת מזון לבתים, מקלט לחסרי בית ולנשים מוכות, מרכז יום לאזרחים ותיקים, 'האולימפיאדה המיוחדת', בית תמחוי, משכן לחיילים בודדים, וכו'. כדי ליצור את החיבור בין היהדות ובין עבודת ההתנדבות שלהם, כל ביקור באתר מתחיל בלימוד טקסט של 20-30 דקות; כדי למקסם את ההשפעה האישית של העבודה, התלמידים כותבים יומני-עשייה שמסכמים את החוויות והלימוד.

'מדריכים' - חונכות על ידי 'בוגרי התכנית'

תכנית 'בני מצווה מדריכים' הינה תכנית חונכות של עמיתים בה ניתן לשכור בני נוער בכיתה ח' עד י"ב כדי להדריך את בני המצווה החדשים. בני הנוער שכבר סיימו את הסדנה ואת הטקס שלהם, חווים דרכים מוחשיות להשפיע על חייהם של אחרים, לשמש מודלים לחיקוי ולחוות את האחריות של "עבודה אמיתית", בשכר, בעוד שבני המצווה הצעירים מוצאים מנטורים ומודלים לחיקוי שמהם יכולים לקבל הדרכה וסיוע לגבי חוויות הבר/בת המצווה ואף ללמוד את התפילות שעליהם להוביל.

מטריצת החשיפה – מתודה למיון ועריכת התכנים בקורס המצוות

אמרה רוסית ישנה אומרת "את מה ששמעתי אני אשכח, את מה שראיתי אני אזכור, את מה שעשיתי אני אדע"⁶⁶. על פי ההיגיון הזה מוצעת כאן מתודה עבור מי שמתכננים את סדנת בני מצווה, ובמקביל גם אפשרות לחלק לנערים ולמשפחות כרטיסים ועליהם הדברים שילמדו לפני הטקס ויבצעו בטקס עצמו. מוצעת כאן דרך למפות את הנושאים שיכולים/צריכים להיכנס לתוך קורס בני המצווה וההכנות של המשפחה והנער/ה. מטריצת החשיפה מסדרת את התכנים בשורות המציירות ערכים שלושה טורים, מימין לשמאל⁶⁷, על פי אופן החשיפה אליהם (שמעתי וראיתי, חוויתי, עשיתי):

- הטור הראשון מימין מייצג חשיפה פסיבית, ברמת התיאוריה – לשמוע ולראות. לשמוע על 'מהן המצוות' למשל ולפגוש כמה מצוות, או ללמוד מעט על הרפורמים מה השינויים שהכנסנו בתפילה ובמנהג ובתפיסת העולם, לראות סרט על הכנת תפילין.
 - הטור האמצעי מייצג חשיפה ברמה פרקטית יותר, ברמת החוויה וההרגשה. לחוות קבלת שבת, להדליק נרות ולברך, לגלגל על הלשון את 'שמע ישראל' ואת 'עלינו לשבח' (ולהבין את השינויים שהכניסו הרפורמים), לחוות מסע בשביל ישראל, לחוות – מיד ראשונה, תרתי משמע – הנחת תפילין.
 - הטור השמאלי קורא לנער בר המצווה ולמשפחתו לחשיפה מחייבת ומחויבת – לעשייה, למעורבות ברמה של שותפים, לאחריות על התוצאה הסופית. כאן למשל הקריאה בתורה או בהפטרה, העברת חפץ מדור לדור (עשייה ואחריות של ההורים).
- בדוגמה שכאן השורות עצמן מסודרות על פי הערכים שרשמנו בסדנה – מסורת ישראל; זהות יהודית רפורמית; צדק, צדקה ותיקון עולם; שייכות וישראליות; משפחתיות; התבגרות ומסוגלות; אושר ומימוש עצמי. כעת נותר למי שמתכננים את קורס בני המצווה להניח את הפעילויות והנושאים השונים על המשבצת המחברת בין שורת הערכים לטור החשיפה:

⁶⁶ מיוחס גם לחכם הקונפוציאני Xunzi מהמאות הרביעית והשלישית לפנה"ס
⁶⁷ אם כי זה לא יהיה סדר הלימוד

מטריצת החשיפה

ערכים ונושאים	חשיפה פסיבית – לשמוע ולראות	חשיפה אקטיבית – לחוות ולהרגיש	חשיפה מחויבת – לקחת אחריות
מסורת ישראל	מהן המצוות תולדות בר המצווה הכרת הסידור	הבדלה קבלת שבת הנחת תפילין	קריאה בתורה
זהות יהודית רפורמית	תולדות היהדות הרפורמית	ועל כל יושבי תבל עלינו לשבח על שינויו	
צדק, צדקה, תיקון עולם	שמונה מעלות בצדקה	אריזת מזון עם קרן בכבוד קטיף בלקט ישראל	מצווה אישית
שייכות וישראליות		מסע בשביל ישראל	
משפחתיות	ערכי המשפחה שלנו	מנטורים בני משפחה	העברת חפץ מדור לדור
התבגרות ומסוגלות	טקסי מעבר	"המכנה המשותף"	דרשה
אושר ומימוש עצמי		חתן נכנס כמלך	

כמובן שהתכנים עצמם יכולים להשתנות – אפשר למשל להוסיף את הקדיש לשורה של מסורת ישראל ולחפש לו את טור החשיפה הנכון; את 'ארון הספרים היהודי' אפשר לשים בטור הימני של שורת 'מסורת'; מי שירצה יוכל לשוב ולהציע אקדח או יציאה לשמירה בטור החשיפה המחייבת בשורת ההתבגרות ומסוגלות, ועוד.

סיכום

בסיום העבודה אני מרגיש כי המתודה שבחרתי אכן אפשרה חשיבה מחודשת ומחדשת על מסע בר המצווה. בחינת המסע מהיבטיו השונים הביאה אתה תובנות והצעות רבות לשינוי. חקר המקורות למנהגים השונים המרכיבים את טקסי בר המצווה כפי שאנו מכירים אותם – הקריאה בתורה ובהפטרה, הדרשה, ברכות ברוך שפטרני, ושהחינו, סעודת המצווה – ההתחקות אחר המקורות, ההבנה המקיפה והמעמיקה יותר את המסורות והמחלוקות שליוו אותן, מייצרות בסיס רחב יותר ואיתן יותר לכל הצעה מעשית, גם כזאת שנשענת על מסורת עתיקה וגם כזאת המרגישה חופשי להתרחק ממנה.

לצד אלה ניסיתי להביא מנהגי בר-מצווה שונים מאלה שהתפתחו סביב בית הכנסת, ולהעשיר את הדמיון ואת מנעד האפשרויות לעשייה ואת מה שעומד – או עמד, כשהדוגמאות הן היסטוריות – מאחוריהן מבחינה אידיאולוגית וחינוכית. גם אלה הובאו על מנת להעשיר את החשיבה של מי שמעצבים טקסי בר מצווה, ועל מנת לקרוא להם לחשוב מחוץ לקופסה. כאן הושם זרקור על 'טקסי חניכה' שונים, בעבר ובהווה, והובאה גם הביקורת כלפיהם. כדאי גם לזכור – כשאנו חובשים את כובע נותני השירות – שאלה הם פעמים רבות המתחרים שלנו על פלח הקהל הרלוונטי.

המשך העבודה נוגע ישירות בלימוד מהשטח. כאן הלכתי אל הלקוחות שלנו ואל 'נותני השירות' העושים במלאכה כדי להבין את הצרכים, את הבעיות, את הפתרונות שאנו נותנים בקהילות השונות, על יתרונותיהם

וחסרונותיהם. ניסיתי להביא מניסיונם של רבנים ותיקים וחדשים, לשמוע על מה הם שמים דגשים ועל מה הם מתפשרים, איפה הם הולכים בתלם חרוש והיכן הם סוללים דרכים חדשות, לשמוע רשמים ממשפחות בר המצווה עצמן, ומחברי קהילה. הבאתי גם דילמות שעלו במהלך שנות עבודתי במפגש בין הקהילה ובין חלק מהמשפחות – אלו הפחות 'מחוברות' לעשייה שלנו – וגם הצעות איך אנחנו יכולים להכילן, להבינן טוב יותר, לקרבן אל התורה בלי להרגיש שגבולותינו נחצים.

כל אלה התנקזו אל תוך הפרק האחרון שבשבילו נעשתה העבודה – הצעת דרכים נוספות להעשרת מסע בר המצווה שאנחנו מציעים בקהילות הרפורמיות בארץ. אכן, סדנת Design Thinking שערכתי בשותפות עם הרבה נעמה דפני-קלן, הביאה אתה לא מעט תוצרים, והם מובאים כאן, חלקם עדיין במצב גולמי וחלקם מפותחים יותר, בתקווה שיהיו לתועלת הרבים. ניתן לשים לב כי ההצעות שהובאו, גם אם אינן מהפכניות כל אחת בפני עצמה, משקפות גמישות ונכונות להתחדש ולקרב את הבאים בצל קורתנו אל התורה, ואת התורה אליהם. יחד, אני מקווה ומאמין, הן יוצרות גישה חדשה לטקסים ולמסע בר המצווה כולו. ליד הרעיונות וההצעות שעלו מהסדנה, הבאתי גם הצעות ממקורות נוספים. מעבר להצעות אלה, אני מציע לקורא המעוניין לשוב אל כותרות המשנה של העבודה – גם בפרקים שמקדימים את פרק ההצעות – ולמצוא בהן לא מעט תובנות והצעות לשיפור חוויית הבר מצווה שאנחנו מציעים. הנה חלק מהן:

- שעון - התחברות לעולם החובות והמצוות
- טבע, אתגר, בונדינג
- שלושה עשר מנטורים מהמשפחה המורחבת
- כל הדורות מתייצבים מאחורי הנער ונותנים לו גב
- נזכרנו פתאום שכל זה גם שלנו, הרגשנו בעלי הבית בטקס
- אחרי הטקס ניתק הקשר – וחבל
- קבלת הפנים של הקהילה – מאור פנים והקשבה.
- ומה אפשר לשפר? פיזיות. לילה. בניית קבוצה. פרויקט קבוצתי. קורס מודולרי.
- ליצור חוויה רוחנית בתוך ההקשר של המשפחה
- לברר אם יש מוקשים רגשיים
- להסיר מבוכות מול התפילה
- בכל מפגש של הסדנה – חברותא הורה ונערה/ה
- ההורים הם הקליינטים שלנו. לא הילדים. הזדמנות ללמד מי אנחנו.
- חייבת להיות שם קדושה. וסוכריות רק בסוף-בסוף-בסוף.
- הבנות חוששות מה יגידו החברות שלהן
- ביקורי בית ועבודה צמודה עם המשפחות
- הטקס - ערכי היהדות שלנו. בעלות ואחריות על הסיפור היהודי
- לשים יותר דגש על לימוד ויצירתיות בברכות התורה.
- תפילין – רק בתור חפץ המועבר בין הדורות. אפשר בהחלט גם חפצים אחרים.

- תיאום ציפיות עם ההורים, משימות להורים ומפגשים להורים בלבד

ומשהו אישי לסיום: עבודת התזה הרבנית שלי, מלבד היותה סוקרת את מסע בר המצווה מצדדים שונים, מתארת גם את המסע המקצועי האישי שלי. המבוא הביא את הרציונל מאחורי הבחירה לבחון את מסע בר המצווה דרך חשיבה ומתודות מתחום עיצוב השירות שהבאתי מחיי (המקצועיים) (הקודמים; משם המשיכה העבודה לחקר התיאורטי, ללימוד מספרים וממקורות, תחילה במקורות המסורתיים עתיקי הימים, ואחר כך במקורות הקרובים הרבה יותר לימינו. כמו בעשייה הרבנית שלי, עוברת העבודה שכאן משלב הלימוד התיאורטי אל השטח עצמו – תחילה כשואל ושומע, רושם ומתרגם, ובהמשך כיוצר ומחדש. אני תקווה שבשניהם – במסע הרבני ובעבודה זאת – יש תועלת וברכה לרבים.

תודות

לסיום אני רוצה להודות לכל מי שתמכו וסייעו בהכנת העבודה הזאת – בראש ובראשונה למנחת העבודה הרבה נעמה דפני-קלן, שגם ערכה והנחתה את סדנת העיצוב, שדייקה אותי בעריכה ובבניית הזרימה הנכונה של עבודה זאת, ובנוסף מצאה גם כל פסיק מיותר וטעות הקלדה; לפרופ' מיכל מושקט-ברקן על הסיוע הרב בבירור הדילמות הרבניות שעלו במפגשים מול המשפחות; לרב שלמה פוקס על הפניות חכמות למקורות מנהג הבר מצווה; לאימהות שכתבו ושהתראיינו, ושמופיעות כאן בעילום שם; לכל הרבות והרבנים שהתראיינו או השתתפו בסדנה ותרמו מרעיונותיהם – הרבה גליה סדן; הרב עודד מזור; הרבה חן בן אור צפוני; המוזיקאי שמעון סמיט; הרבה דליה שחם; הרב גדי רביב; הרבה נעה מזור; הרבה אריאלה גרץ-ברטוב; הרב קובי וייס; הרב-סטודנט דוד אזולאי. לחברי צוות בני מצווה בקהילת מעלות טבעון שמלווים אותי בעשייה, בעצה, וגם הם הביאו מניסיונם ומחכמתם – הרב אורי טמל; נירה זר; יעל בדולח; מיכל גבריאלי; ואורית שרון. לכולכם חלק בעבודה וקולכם נשמע בה.

אמנון.

- Berman, E. (2009). 'Voices of outreach: The construction of identity and maintenance of social ties among Chabad-Lubavitch Emissaries'. *Journal for the scientific study of religion*. 69-85 עמ' (48), 1.
- Davis, J. (1987). 'Mazel Tov: a systems exploration of Bar Mitzvah as a multigenerational ritual of change and continuity'. Amherst: University of Massachusetts.
- Hilton, M. (2014). 'Bar Mitzvah, a history'. U of Nebraska Press, Jewish Publication Society.
- Klaus, H. (2008). 'Jewish Confirmation Sermons in the 19th Century Germany'. W' De Gruyter, A' Deeg, W' Homolka & H'-G' Schottler, *Preaching in Judaism and Christianity, Encounters and Developments from Biblical Times to Modernity*. 91-109 עמ' (doi:https://doi.org/10.1515/9783110205244).
- Korber, I. (2017). 'A bar mitzvah year: rethinking ritual'. *European judaism: a journal for the new europe*. 136-154 עמ' ,
- Lin, R' J', Ribak, A', Rubin, Y & 'Spraragen, S' L. (2014). 'USA8738391'. B2 פטנט מס' .
- Müller-Roterberg, C. (2018). 'Handbook of Design Thinking: Tips & Tools for how to design thinking'.
- Ribak, A', Lin, R' J', Rubin, Y & 'Spraragen, S' L. (2011). 'Using Music Notation as a Graphic Language for Designing, Prescribing and Measuring Service Experience 2011'. *International Joint Conference on Service Sciences* 6- (עמ' , 10), Taipei, Taiwan. doi:10.1109/IJCSS.2011.10.
- Spraragen, S' L & 'Ribak, A. (1999). 'Flexible Software Interface Design'. *Ergonomics in Design*. 4-8 עמ' ,doi:10.1177/106480469900700402.
- Stickdorn, M' e. (2018). 'This Is Service Design Doing: Onlne Companion'. מתוך [thisisservicedesigndoing.com/](https://www.thisisservicedesigndoing.com/) אוהזר .
- Udemy Inc. (2017). 'Complete Design Thinking Masterclass - 7 easy steps to expert level Design Thinking professional'. מתוך Udemy - Onlne Courses: <https://www.udemy.com/course/design-thinking-masterclass/learn>
- URJ - Union for Reform Judaism. (אין תאריך). 'B'nei Mitzvah Revolution'. מתוך URJ - Union for Reform Judaism: <https://urj.org/bnei-mitzvah-revolution>

- Van Voolen, E. (2020). *Interfaith Families: A Jewish Perspective*. *European Judaism*, 53(1), עמ' 75-80.
- אמיתי, ע' (2012). שי לילדינו - תרבות לילדים בקיבוצים. עין חרוד: משכן לאמנות, עין חרוד.
- אפשטיין, ה' (2001). *חבל נחלתו*. עצמונה, גוש קטיף: הוצאת המחבר.
- גילת, ד' י' (1996). "ברוך שפטרני מעונשו של זה" - לתולדותיו של מנהג. סיני, קי"ח.
- גרטר, י' (2015). *עיוני תפילה*. אלון שבות: מכללת יעקב הרצוג - תבונות.
- הכהן, מ' (1993). *חיי אדם - גיל המצוות*. תל אביב: כתר.
- לביא, ע' (2010). *התרמיל היהודי: מסע בר-מצוה בקהילות ישראל*. ת' ארזי, עורך (ירושלים: ספרי מגיד, הוצאת קורן).
- לוביץ, ר' (2005). קירוב לתורה וקירוב לבבות באמצעות תכנית בר מצוה מיוחדת לילדים חילוניים. *צהר: כתב על תורני*, 20, עמ' 131-142.
- פיינשטיין, נורית (2017). דור "ספרא וסיפא" - בר-המצוה של בני "השומר" בכפר גלעדי: בין ספר וסיף, בין ספרות למציאות, בין מסורת לחידוש. *אופקים בגיאוגרפיה*, 270-298.
- פרימן, א' (2004). טקס הבר מצוה - רקע היסטורי ותרבותי. ב- ע' כהן-ורדי, *בת מצוה ובר מצוה* (עמ' 32-36). תל אביב: עלמא מכללה עברית.
- ריבקינד, י' (1942). *לאות ולזכרון: תולדות "בר מצוה" והתפתחותו בחיי העם ותרבותו*. ניו יורק: דפוס האחים שולזינגר.
- שטיינברג, ה' (אין תאריך). *מיקרופדיה תלמודית*. אוחר מתוך וויקיטבה: <https://www.yeshiva.org.il/wiki/index.php>
- שנאן, א' (2009). *פרקי אבות - פירוש ישראלי חדש*. תל אביב: ידיעות ספרים.

נספח – תמונות מסדנת העיצוב

1/10/25

בזמן ארוכה חשתי הקטן עצירי, ראשו דצק/מחשבה חל כל אחד חסכת הערבים שנבחרו

241

במהלך שנים מספר, נעשה שימוש במונח "העליונה" כמובן מאלף, ונראה כי המונח "העליונה" נעשה שימוש בו גם כיום.

הדג
סל
כ/ג